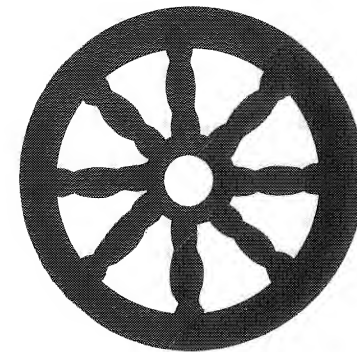

ทศวรรษธรรมทัศน์พระธรรมปิฎก
หมวดศึกษาศาสตร์

พระธรรมปิฎก
(ป. อ. ปยุตฺโต)

ทศวรรษธรรมทัศน์พระธรรมปิฎก

หมวดศึกษาศาสตร์

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)

ISBN : 974 - 7276 - 45 - 3

พิมพ์ครั้งที่ ๑ พุทธศักราช ๒๕๔๓ จำนวน ๕,๐๐๐ เล่ม

คณะผู้จัดทำหนังสือ

พระสุรเดช กนฺตวโร

พลโท โกวิทย์ สุจิโรจน์ ดร. กุลจิรา สุจิโรจน์

คุณพงษ์สวัสดิ์ อักษรสวาสดี คุณฉวีวรรณ อักษรสวาสดี

คุณอ่อนฟ้า เวชชาชีวะ ดร. วิชชุ เวชชาชีวะ

ดร. สาโรจน์ ศิริคันสนียกุล ดร. สิทธิวัฒน์ เลิศศิริ

คุณสุเมธ ลาภเจริญพันธ์

เรียงพิมพ์จัดรูปเล่ม : คุณการุณย์ หาระชัยนันท์

คุณสมโภชน์ นาคสุวรรณ

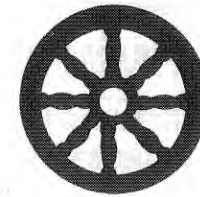
ออกแบบปก : คุณประกาศิต แยมบุญชู

พิมพ์ที่ ธรรมสภา ๓๕/๒๗๐ จรัลสนิทวงศ์ ๖๒

เขตบางพลัด กรุงเทพมหานคร ๑๐๗๐๐

โทร. ๔๓๔๔๒๖๗, ๔๓๔๓๕๖๖ โทรสาร. ๔๒๔๐๓๗๕

คำแถลงของคณะผู้จัดทำ

หนังสือชุดนี้คณะผู้จัดทำได้เริ่มงานขึ้นเมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๕๔๑ ประมาณหนึ่งปีก่อนจะถึงมงคลวารอายุครบ ๖๐ ปี ของพระเดชพระคุณพระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต) คือ วันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ.๒๕๔๒ ทั้งนี้ก็ด้วยสำนึกในพระคุณของท่านเจ้าคุณ อาจารย์ที่เมตตาอบรมสอนสั่ง ทั้งด้วยวาจาในรูปของธรรมเทศนา และปาฐกถาธรรมและด้วยลายลักษณ์อักษรในรูปของหนังสือธรรมะ ในกาลเทศะต่างๆ กัน อันยังประโยชน์อย่างใหญ่ยิ่งให้คณะผู้จัดทำได้ซาบซึ้งกระจ่างชัดในพระสัทธรรมยิ่งขึ้น

เมื่อคณะผู้จัดทำดำริจะดำเนินงานเพื่อเป็นปฏิบัติบูชาถวายแด่พระเดชพระคุณอาจารย์ บางท่านในคณะได้เสนอให้รวบรวมผลงานเฉพาะส่วนที่ตีพิมพ์เป็นหนังสือเล่ม นำมาพิจารณาว่าสมควรจะดำเนินการอย่างไรให้พุทธศาสนิกชนในวงกว้างได้รับประโยชน์ เหมือนดังที่คณะผู้จัดทำได้รับมาแล้ว เพียงรายชื่อหนังสือของพระเดชพระคุณอาจารย์ที่ได้รับมอบจากท่านพระครูปลัดปิฎกวัฒน์ (อินฺสร จินฺตปาญโญ) ก็มีจำนวนร่วม ๒๕๐ เรื่อง กว้างขวางครอบคลุมศาสตร์แทบทุกสาขา ครั้นเมื่อลองจัดแบ่งหมวดเนื้อหาตามความนิยมของวิชาการปัจจุบัน ก็พบข้อจำกัดบางประการ ด้วยบางเล่มอยู่คาบเกี่ยวระหว่างหมวด หรืออาจจัดเข้าได้มากกว่าหนึ่งหมวด

ในที่สุดจึงตกลงกันว่าจะจัดแบ่งเป็น ๒ หมวดใหญ่ คือ “วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี” หมวดหนึ่ง และ “สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์” อีกหมวดหนึ่ง แต่เนื่องจากหมวดสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์มีปริมาณเนื้อหามาก คณะผู้จัดทำได้รับคำแนะนำให้จัดแยกส่วนที่มีความโดดเด่นโดยสาระและจำนวนเล่มหนังสือออกมาต่างหาก จึงได้เพิ่มขึ้นอีก ๒ หมวด คือ “ศึกษาศาสตร์” และ “พุทธศาสตร์”

แม้จะได้หลักเกณฑ์ที่ชัดเจนตามที่กล่าวมาแล้ว แต่เพราะข้อจำกัดด้านเวลาที่จะให้งานแล้วเสร็จภายในปีพ.ศ.๒๕๔๒ อีกทั้งหนังสือบางเล่มยากที่จะจัดให้เข้าหมวดใดหมวดหนึ่งได้ ด้วยเป็นผลงานที่เจาะจงเขียนขึ้นเนื่องในโอกาสพิเศษเท่านั้น จึงได้คัดเลือกเฉพาะผลงานในรอบทศวรรษที่ผ่านมา (พ.ศ. ๒๕๓๑ – พ.ศ. ๒๕๔๑) ในหมวดที่มีปริมาณเนื้อหาเป็นพิเศษ คือ หมวดพุทธศาสตร์ ก็ได้เลือกคัดเฉพาะเล่มที่มีลักษณะเด่นแตกต่างกัน เพื่อผู้อ่านได้อรรถรรมหลากหลายมุม

เมื่อแยกหมวดและกำหนดขอบเขตปริมาณงานได้แล้ว ได้หารือกันว่าควรจะนำเสนอในรูปแบบใด หากใช้วิธีทำเป็นบทคัดย่อ (abstract) คือพื้นเฉพาะเนื้อหาสำคัญมาสรุปเรียบเรียงขึ้นใหม่ ก็เกรงว่าสาระสำคัญบางส่วนอาจถูกละเลยหรือไม่ชัดเจนพอ จนก่อความเข้าใจคลาดเคลื่อนในหมู่ผู้อ่าน อันเป็นข้อผิดพลาดเกินกว่าที่คณะผู้จัดทำจะรับผิดชอบได้ ในที่สุดจึงมีข้อยุติว่าจะทำเป็นบทคัดสรร (extract) คือคัดลอกเอาเฉพาะสาระหลักมาเรียงพิมพ์ต่อเนื่องกัน โดยคงรูปแบบให้ใกล้เคียงของเดิมมากที่สุด ไม่มีการสรุปความหรือเขียนแทรกเสริมเข้าไป ส่วนข้อความที่ตัดออกเพราะเห็น

ว่าจะไม่กระทบเนื้อความหลักก็จะใช้สัญลักษณ์ให้หมายรู้ได้

อนึ่ง เพื่อป้องกันการผูกขาดทางความคิด หนังสือแต่ละเล่มได้มอบหมายให้สมาชิกในคณะผู้จัดทำอ่านไม่น้อยกว่า ๓ ท่าน แต่บางท่านก็ได้สละเวลาอ่านจนครบทุกเล่ม คณะผู้จัดทำมีกำหนดนัดหมายทำงานกันทุกสัปดาห์ เพื่อนำข้อความที่แต่ละท่านได้คัดสรรมาเทียบเคียงกัน ในกรณีที่เลือกมาไม่ตรงกัน ก็จะแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเพื่อหาข้อยุติอีกครั้ง แม้วิธีการนี้จะต้องใช้เวลามากกว่าการมอบให้ผู้ใดผู้หนึ่งทำโดยลำพัง ก็พอจะมั่นใจได้ในระดับหนึ่งว่า ความหลากหลายด้านอายุ เพศ วุฒิการศึกษา หน้าที่การงาน และประสบการณ์ของแต่ละท่าน จะเป็นเครื่องช่วยกลั่นกรองงานมิให้เอนเอียงไปตามฉันทาคติของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง นอกจากนี้หากข้อความใดที่หลายท่านเห็นพ้องกันว่าสำคัญ ก็จะกำหนดให้ใช้อักษรตัวหนาเพื่อเน้น นอกเหนือจากที่มีอยู่เดิมในหนังสือ แต่จะไม่ใช้ลักษณะการพิมพ์พิเศษแตกต่างออกไปอีก ทั้งนี้เพื่อหลีกเลี่ยงความสับสนที่อาจเกิดขึ้น

ในการคัดสรรขั้นต้นนี้ บางครั้งเมื่อยังไม่อาจหาข้อยุติเป็นเอกฉันท์ได้ หรือไม่แน่ใจว่าเนื้อความจะซ้ำซ้อนกับที่เคยเลือกไว้แล้วหรือไม่ ก็จะคงรักษาข้อความนั้นไว้ก่อน และดำเนินการเช่นนี้ไปจนครบทั้ง ๔ หมวด ดังนี้

๑. หมวดวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มี ๑๖ เรื่อง ครอบคลุมสาขาแพทยศาสตร์ สาขาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี และสาขาวนศาสตร์

๒. หมวดสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มี ๑๖ เรื่อง ครอบคลุมสาขานิติศาสตร์ สาขารัฐศาสตร์ สาขาเศรษฐศาสตร์

และสาขาศิลปศาสตร์

๓. หมวดศึกษาศาสตร์ มี ๑๔ เรื่อง

๔. หมวดพุทธศาสตร์ มี ๑๗ เรื่อง

รวมจำนวนทั้งสิ้น ๖๓ เรื่อง เป็นหนังสือ ๕๔ เล่ม (บางเรื่องรวมพิมพ์ในเล่มเดียวกัน) หนังสือในแต่ละหมวดจะเรียงตามลำดับของศาสตร์แต่ละสาขา ภายในสาขาเดียวกัน จะเริ่มเรียงจากเล่มที่พิมพ์ล่าสุดก่อน

เมื่อได้ลองรวมเล่มตามแนวนี้นี้ ก็พบว่าได้หนังสือขนาดใหญ่เกินความคาดหมาย จึงตกลงกันใหม่ว่าจะตัดทอนข้อความที่มีสาระซ้ำซ้อน พร้อมทั้งตัดส่วนที่เป็นพลความออกอีกด้วย ในการทำเช่นนี้ ก็ต้องพบอุปสรรคใหม่ ๒ ด้าน ด้านหนึ่งคือความลำบากใจ เพราะเสียความเนื้อความส่วนที่ถูกตัดออก อีกด้านหนึ่งคือความเกรงว่าเนื้อความส่วนที่เหลืออาจจะไม่สมบูรณ์พอ จนทำให้อ่านเข้าใจคลาดเคลื่อนจากความมุ่งหมายของท่านผู้ประพันธ์ คณะผู้จัดทำจึงต้องอ่านทบทวนใหม่ทุกครั้งเมื่อการตัดทอนข้อความแล้วเสร็จในแต่ละเล่ม จากนั้นจะส่งให้ผู้ที่มีได้ร่วมคิดสรรในขั้นต้นได้ลองอ่านดู พร้อมทั้งนำข้อท้วงติงมาพิจารณาเพื่อปรับปรุงแก้ไข การตัดทอนและทบทวนในลักษณะเช่นนี้ได้กระทำต่อเนื่องมาแม้กระทั่งในขั้นพิสูจน์อักษร

อนึ่ง ขั้นตอนการพิมพ์และพิสูจน์อักษรปรากฏว่าใช้เวลาไม่น้อยกว่าขั้นอื่นๆ ที่ผ่านมา ด้วยเหตุที่หนังสือมีมากเล่มและรูปแบบการพิมพ์ก็หลากหลาย คณะผู้จัดทำต้องมาจัดเรียงพิมพ์ให้เป็นมาตรฐานเดียวกันตามแบบที่กำหนดขึ้นมาใหม่ ทั้งรูปแบบการพิมพ์ ลำดับของหนังสือ และเลขหน้าอ้างอิง แม้จะได้ผู้พิมพ์ที่มีความ

ชำนาญสูง ในการตรวจแต่ละเล่มก็ต้องกระทำซ้ำหลายเที่ยว สอบกันทั้งฉบับกว้างและต้นฉบับเดิม แต่การตรวจสอบเช่นนี้กลับมีผลพลอยได้ประการหนึ่ง กล่าวคือ พบคำที่พิมพ์ผิดพลาดในเล่มเดิมที่นำมาใช้เป็นต้นฉบับ บางประเด็นที่ไม่แน่ใจ ก็ได้ถือโอกาสรวบรวมเรียนสอบถามยืนยันกับพระเดชพระคุณอาจารย์ด้วย เสียเวลาอยู่แต่เราได้ทำสัญลักษณ์ให้หมายรู้ว่าอยู่ตรงตำแหน่งใดบ้าง ฉะนั้นเมื่อผู้อ่านตรวจสอบกลับไปยังต้นฉบับเดิมแล้วพบคำที่ไม่ตรงกัน ก็ขอได้โปรดเข้าใจตามนี้ด้วย

คณะผู้จัดทำขอกราบขอบพระคุณในความเมตตาของพระเดชพระคุณอาจารย์ที่อนุญาตให้โอกาสได้ทำงานชิ้นนี้ ซึ่งเกื้อกูลการพัฒนาปัญญาของคณะผู้จัดทำเองโดยตรง ไม่ว่าจะเป็นจินตมยปัญญา สุตมยปัญญา หรือภาวนามยปัญญา คณะผู้จัดทำตระหนักอยู่เสมอว่า งานอันเป็นปฏิบัติบูชาชิ้นนี้แม้จะตั้งใจทำให้สมบูรณ์เพียงใด ก็มีโอกาสหลีกเลี่ยงข้อผิดพลาดขาดตกบกพร่องไปได้ จึงต้องกราบขอประทานอภัยพระเดชพระคุณอาจารย์ไว้ ณ ที่นี้ และขออน้อมรับข้อท้วงติงจากผู้อ่านเพื่อประโยชน์แก่การปรับปรุงหรือจัดทำโครงการลักษณะเช่นนี้ในโอกาสต่อไป

ท้ายที่สุดนี้ คณะผู้จัดทำขอขอบพระคุณคณะญาติโยมที่สนับสนุนการทำงานครั้งนี้ในทุกด้าน โดยเฉพาะอาจารย์ดร.สมศีล ฌานวงศ์ ที่ได้สละเวลาในการตรวจอ่านและให้ข้อเสนอแนะที่เป็นประโยชน์ต่อการจัดทำเป็นอย่างยิ่ง ส่วนผลงานในสงฆ์ใดๆ อันเกิดแต่กรรมทานในครั้งนี้ คณะผู้จัดทำขออน้อมถวายเป็นอาภรณ์บูชาแด่พระเดชพระคุณอาจารย์พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต) เนื่องในมงคลวารอันเป็นเหตุปรารภแห่งหนังสือชุดนี้ ขออำนาจกุศลจิตนี้

(๘)

ของผู้มีส่วนร่วมทุกท่าน จงอำนวยผลเพื่อความมั่นคงแพร่หลาย
แห่งพระสัทธรรม และนำมาซึ่งประโยชน์สุขแก่พหุชน ตลอดกาล
นานเทอญ

คณะผู้จัดทำ

วิชาขบรูชา ๒๙ พฤษภาคม ๒๕๔๒

สารบัญ

๑.	แนวคิดข้อสังเกต เกี่ยวกับการปฏิรูปการศึกษา	๑
๒.	การศึกษากับการวิจัยเพื่ออนาคตของประเทศไทย	๑๓
๓.	ถึงเวลามารื้อปรับระบบพัฒนาคนกันใหม่	๒๓
๔.	เพื่อชุมชนแห่งการศึกษาและบรรยากาศแห่งวิชาการ	๓๑
๕.	การศึกษาเพื่อสร้างบัณฑิตหรือการศึกษาเพื่อเพิ่มผลผลิต ...	๔๓
๖.	การศึกษากับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์	๕๑
๗.	การศึกษาเพื่ออารยธรรมที่ยั่งยืน	๕๗
๘.	การสร้างสรรค์ปัญญาเพื่ออนาคตของมนุษยชาติ	๗๑
๙.	จิตวิทยาเพื่อการพัฒนาคนตามแนวธรรมชาติ	๗๙
๑๐.	พุทธธรรมกับปรัชญาการศึกษาไทยในยุคโลกาภิวัตน์	๘๓
๑๑.	การศึกษาเพื่อสันติภาพ	๙๓
๑๒.	สืบสานวัฒนธรรมไทยบนฐานแห่งการศึกษาที่แท้	๑๐๑
๑๓.	ทางสายอิสราภาพของการศึกษาไทย	๑๑๑
๑๔.	การศึกษา : เครื่องมือพัฒนาที่ยังต้องพัฒนา	๑๒๑

แง่คิดข้อสังเกต เกี่ยวกับ การปฏิรูปการศึกษา*

ตอนแรกคำว่า “ปฏิรูป” เป็นคำที่น่าศึกษา ปฏิรูปนั้นมีความหมาย ๒ อย่าง คือ

๑. ทำให้กลับเข้ารูปเดิม เพราะคำว่า “ปฏิ” ก็คือ กลับไป เป็นอย่างเก่า หรือกลับเข้าที่ ส่วน “รูป” ก็คือ รูปแบบ เมื่อรวมเป็น “ปฏิรูป” จึงแปลว่า ปรับรูป หรือปรับให้กลับเข้าที่ คืออาจจะเกิดความเคลื่อนไหวคลาดออกไป ก็ทำให้เข้ารูปเดิมที่ถูกต้อง

๒. ทำให้เหมาะสม หมายความว่าปรับแก้ให้เหมาะกับสภาพที่เป็นอยู่ เพื่อให้ได้ผลดีตามวัตถุประสงค์

... เรื่องคงไม่ใช่เพียงว่าเมื่อให้คนได้รับการศึกษาแล้วจะสามารถสร้างสรรค์อารยธรรมได้ สิ่งหนึ่งที่น่าคำนึงคือ บางทีถ้าให้การศึกษาผิดพลาด อย่างว่าแต่จะสามารถสร้างสรรค์ต่อไปเลย แม้แต่อารยธรรมที่มีอยู่แล้วมนุษย์ก็ไม่สามารถได้รับประโยชน์ที่

---

* ปาฐกถาธรรม เนื่องในโอกาสวันสถาปนากรมวิชาการ ครบรอบ ๔๔ ปี วันที่ ๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๓๙ ณ ห้องประชุมชั้น ๒ กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ (พิมพ์ครั้งที่ ๑ - พ.ศ. ๒๕๔๑)

ควรจะได้จากอารยธรรมนั้น ซึ่งเป็นผลงานสร้างสรรค์ของบรรพบุรุษและถ้าหนักกว่านั้นอาจจะถึงกับทำลายอารยธรรมนั้นเสียก็ได้

[น. ๒]

... **การศึกษา** ถ้ามองในแง่อารยธรรมนี้เราอาจจะพูดว่าเป็นการพยายามพัฒนาคนให้มีความสามารถที่จะสร้างสรรค์อารยธรรม และแก้ไขปรับปรุงพัฒนาต่อไปให้บรรลุจุดหมายที่ดีงาม อย่างน้อยก็ให้คนได้รับประโยชน์สูงสุดจากอารยธรรมที่สร้างสรรค์กันมา ...

[น. ๔]

งานสำคัญ ๒ ประการ คือการขึ้นำทำให้เป็นคนดี และการฝึกให้ศิษย์มีความสามารถแสวงปัญญา นี่เป็นงานที่ต้องการจากครูทุกยุคทุกสมัย ไม่มีอะไรแทนได้ และยิ่งมาถึงยุคสมัยนี้ครูจะต้องปรับตัวให้ทัน มิฉะนั้นครูจะล้าสมัย ถ้าครูล้าสมัยก็จะตกไปเป็นเบี้ยล่าง คือกลายเป็นผู้ที่อาจจะถูกคนอื่น ถูกสังคม หรือแม้แต่ถูกนักเรียนดูถูกดูแคลนเอาได้ เพราะถ้าเอาแต่ด้านข้อมูลข่าวสาร ครูอาจจะหาความรู้ไม่ทันเขาก็ได้

ในแง่ข้อมูลความรู้นี้เราบอกว่ามีแหล่งความรู้มากมาย ข้อสำคัญจึงอยู่ที่ว่าจะทำอะไรให้เขาเป็นนักเรียนนักศึกษาที่แท้จริงเป็นผู้มีความสามารถในการแสวงหาความรู้และพัฒนาสติปัญญาของตน เริ่มตั้งแต่มีความใฝ่รู้เป็นต้นไป การที่จะหาความรู้ให้ได้ไม่ใช่เรื่องง่าย ทำอย่างไรจะเลือกสรรแหล่งความรู้ จะเข้าถึงแหล่งความรู้ ทำอย่างไรจะเลือกสรรความรู้เป็นรับความรู้ที่ถูกต้อง แล้วก็เข้าถึงสาระของความรู้ก็นำความรู้ขึ้นมาใช้ให้เป็นประโยชน์ มีความสามารถในการคิด คิดเป็น ภารกิจเหล่านี้อยู่ในบทบาทหน้าที่ข้อนี้ทั้งหมด

[น. ๗]

... การศึกษาจะต้องทันยุคทันการณ์คือ ทำอย่างไรจะให้เด็กนักเรียน ประชาชน มีความสามารถที่จะปฏิบัติต่อข่าวสารข้อมูลเหล่านี้ พร้อมทั้งใช้เครื่องมือสื่อสารและตัวสื่อต่างๆ ให้เป็นประโยชน์อย่างสมวัตถุประสงค์ที่แท้จริงของการศึกษา หลักการนี้เป็นคู่กัน ...

[น. ๘]

... ยุคนี้เรามองไปข้างนอกที่สภาพแวดล้อม ก็เห็นข่าวสารข้อมูลหรือสารสนเทศแพร่หลายมีอิทธิพลโดดเด่น เราจึงเรียกว่าเป็น Information Age หรือยุคสารสนเทศ แต่เราจะต้องแยกว่าข้อมูลความรู้เหล่านี้ไม่ใช่เป็นตัวความรู้ เพราะว่าบางทีข้อมูลข่าวสารทำให้เกิดโมหะก็มี หรือที่ว่าเป็น information นั้น บางทีก็เป็น misinformation เสียมาก นอกจากนั้น แม้แต่เป็น information ก็ยังไม่เป็นหลักประกันว่าคนจะเกิดความรู้ จึงจะต้องแยกแยะระหว่าง **ข้อรู้ กับความรู้**

ถ้าใช้คำไทยที่จะสื่อให้ชัดและกระชับ เรามีคำใช้มาก่อนแล้ว คือ information (ข้อรู้) เรียกว่า “สุตะ” และ knowledge (ความรู้) เรียกว่า “ปัญญา”

“สุตะ” เป็นความรู้ของคนอื่น ที่ถ่ายทอดหรือส่งออกมาเป็นข้อรู้ เราจะต้องเรียนรู้ คือ learning ได้แก่ “ศึกษา” เพื่อทำให้ information คือ สุตะนั้น กลายเป็น knowledge ตลอดจนเป็น wisdom คือ “ปัญญา” ที่เป็นความรู้ของเราเอง

[น. ๙]

เรื่องการเรียนรู้เมื่อมองในแง่ตัวคน ตอนนี้นักจะมีคู่ คือในด้านสภาพแวดล้อมมีตัวข้อมูลความรู้ คือ information ซึ่งมองในแง่หนึ่งก็เป็นสิ่งที่มนุษย์ต้องเผชิญ การที่มนุษย์จะได้ประโยชน์จาก information คือสุตะ มนุษย์จะต้องมี learning คือศึกษา เพื่อ

จะรับมือกับ information คนจะต้องพัฒนาตัวให้ทัน เมื่อมองสภาพแวดล้อม ที่เป็นยุค information สังคมก็เป็นสังคม information เรียกว่า information society เราจะต้องพัฒนาคนจนกระทั่งสร้างสังคมให้เป็น learning society คือเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้แล้วจึงจะคู่กัน และตอนนี้แหละเราจะได้ประโยชน์จากอารยธรรมในด้านหนึ่ง เป็นอันว่าตอนนี้เราเข้ามาถึงตัวคน จาก information คือ **สภาวะ** ภายนอก เราต้องได้ learning คือ **ศึกษา** ซึ่งอยู่ที่ตัวคน

... นักเรียนก็คือผู้ที่เอาจริงเอาจังในการเรียน **บุคคลแห่งการเรียนรู้ ก็คือนักเรียนนั่นเอง** ... [น. ๑๐]

... การที่จะบอกว่าเราจะสร้างบุคคลให้เป็นบุคคลแห่งการเรียนรู้ ให้องค์กรเป็นองค์กรแห่งการเรียนรู้ และให้สังคมเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ นั้น เป็นเรื่องเก่าเหลือเกิน แต่เก่านี้เป็นเก่าตามหลักการของธรรมชาติ ไม่ใช่เก่าเพียงเป็นเรื่องของประวัติศาสตร์แต่เก่าในที่นี้ก็คือคืนไปสู่ธรรมชาติของมนุษย์นั่นเอง เพราะธรรมชาติมนุษย์นั้นคือเป็นสัตว์ที่ต้องฝึก หรือเป็นสัตว์ที่จะมีชีวิตที่ดีงามได้ด้วยการเรียนรู้ ฝึกหัดพัฒนา ... [น. ๑๓]

... ความสุขถูกมองข้ามมานาน ความสุขเป็นองค์ประกอบสำคัญอย่างหนึ่งในกระบวนการการศึกษา หรืออาจจะเรียกในแง่จริยธรรมว่าเป็นองค์ประกอบสำคัญในจริยธรรม คือ จริยธรรมที่ดีจะมีไม่ได้ถ้าขาดความสุข และการศึกษา ก็เช่นเดียวกัน การศึกษาที่สำเร็จจะมีไม่ได้ ถ้าไม่สามารถทำคนให้มีความสุข เวลานี้เราอาจจะต้องมาเน้นว่าทำอะไรจะ使人เรียนรู้ด้วยความสุข หรือมีความสุขในการเรียน หรือเรียนอย่างมีความสุข เข้าใจว่านโยบายปฏิรูปการศึกษาก็มีข้อนี้ด้วย

แต่น่าจะเลยไปถึงจุดที่ว่าการศึกษาต้องทำคนให้เป็นคนที่มีความสุขด้วย ไม่ใช่แค่เรียนอย่างมีความสุข แต่ให้เป็นคนมีความสุข เป็นคนมีความสุขจนกระทั่งว่ามีความสุขไปตลอดเวลา...

การศึกษาที่ผิดพลาดทำให้คนที่เรียนไปๆ ก้าวหน้าไป ยิ่งจบชั้นสูงขึ้นไปยิ่งหิวโหยความสุขมากขึ้นขาดแคลนความสุขมากขึ้นจนกระทั่งเขาออกไปพร้อมด้วยความหิวโหยนี้ แล้วโลดแล่นไปในสังคมเพื่อจะแสวงหาความสุขให้กับตนเองและแย่งชิงความสุขกัน แล้วก็ก่อความเดือดร้อนเบียดเบียนแก่ผู้อื่น และคนที่ไม่มีความสุขเมื่อมีความสุขทุกข

๑. ก็จจะระบายความทุกข์ให้กับผู้อื่น

๒. ก็จจะกอบโกยหาความสุขให้กับตนเอง [น. ๑๕]

... ในการศึกษาที่แท้ การเรียนรู้จะต้องเกิดมีและพัฒนาขึ้นในตัวคน และการเรียนรู้ก็พัฒนาไปด้วยการสนองความใฝ่รู้ เราจึงต้องทำให้เกิดกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยของธรรมชาติ คือ **ทำให้การเรียนรู้เป็นการสนองความต้องการที่จะรู้** ... [น. ๒๑]

... ปัญหาма ปัญญายังไม่มี แต่พอปัญญามาปัญหาก็หมด เพราะฉะนั้นนักเรียนที่แท้คือผู้มีจิตสำนึกในการศึกษาจะมองปัญหาเป็นเวทีพัฒนาปัญญา คือ มองปัญหาเป็นโอกาสแห่งการพัฒนาปัญญานั้นเอง แล้วเราก็เปลี่ยนปัญหาให้เป็นปัญญา พอเปลี่ยนปัญหาให้เป็นปัญญาได้สำเร็จเราก็ได้พัฒนาอย่างมาก และก็เป็นที่ไปตามหลักที่ว่าอะไรที่ยากเรายังได้มาก ถ้าไม่ยากเราก็ไม่ได้อะไรมาก ...

ทำอย่างไรจะให้เด็กมีจิตสำนึกในการศึกษา นี่คือนันทาง

ของการศึกษา ถ้าไม่สามารถสร้างจิตสำนึกในการศึกษาหรือการฝึกตนขึ้นมา การศึกษาจะผิด และเด็กจะไม่สามารถมีความสุขอย่างแท้จริงในการศึกษาด้วย ... [น. ๒๔]

... การมองความสัมพันธ์กับวัตถุมี ๒ แบบ ...

๑. มองเชิงจุดหมาย คือ มองวัตถุตลอดจนเทคโนโลยีเป็นเครื่องบำรุงบำเรอให้ความสุขเสริมความสะดวกสบาย เป็นจุดหมายของชีวิต ซึ่งเป็นวงจรที่วนอยู่กับที่ ถ้ามองเพียงเท่านี้ก็จะตันแล้วจบแค่นั้น [น. ๒๕]

๒. มองเชิงปัจจัย คือมองวัตถุรวมทั้งเทคโนโลยีเป็นเครื่องเกื้อหนุน หรือเป็นตัวเอื้อโอกาสในการที่จะดำเนินชีวิตที่ดี ในการที่เราจะพัฒนาชีวิตของเรา ในการที่จะสร้างสรรค์สังคม ให้ดีขึ้น

ในการมองวัตถุนั้น คนจะมองสองแบบอย่างนี้ แต่คนจำนวนมากจะมองแง่แรกอย่างเดียว ... [น. ๒๖]

... เด็กสมัยก่อนนั้นไปเจออะไรที่ต้องทำ สิ่งที่เขาต้องทำใหม่นั้นก็อาจจะไม่ยากเท่ากับสิ่งที่เขาต้องทำอยู่แล้ว เพราะฉะนั้น มันก็ไม่ทำให้เขาเกิดความทุกข์แต่อย่างใดเลย ด้วยเหตุนี้เมื่อเทียบกับเด็กสมัยนั้นในสภาพแวดล้อมอย่างนั้นจะทุกข์ได้ยากและสุขได้ง่ายกว่าเด็กสมัยนี้ แต่เด็กสมัยนี้ ถ้าขาดการศึกษา(ที่แท้) จะกลายเป็นคนที่สุขได้ยาก และทุกข์ได้ง่าย หมายความว่าทุกอย่างสะดวกพร้อมจนเคยชินแล้ว จะเติมให้สุขกว่านี้มันแสนยาก เพราะฉะนั้นจึงบอกว่าทำให้สุขได้ยาก แต่ทุกข์ได้ง่าย ... [น. ๒๘]

ถ้าเราพัฒนาคนให้มองวัตถุเป็นปัจจัย และมีความสุข

จากการทำหรือจากการสร้างสรรค์อย่างนี้ การที่จะประสบความสำเร็จในการต่อสู้เพื่อชัยชนะในระบบแข่งขันก็เป็นเรื่องง่าย ๆ ... [น. ๓๑]

ในกระบวนการปฏิบัติของพระพุทธศาสนา สมมติเป็นองค์ประกอบหนึ่งในไตรสิกขา หมายความว่า เป็นองค์ประกอบในกระบวนการพัฒนาคน ถ้าใช้ผิดสมมติกลับเป็นตัวหยุดยั้งคนไม่ให้พัฒนา ทำให้คนหยุดนิ่ง อะไรก็ตามที่เรานำมาใช้แม้เป็นสิ่งที่ดี แต่ถ้าใช้แล้วทำให้เราหยุดจมอยู่กับที่ก็ผิดทันที เราต้องจับให้ชัดว่าสมมติกดี วิปัสสนาหรือข้อปฏิบัติอะไรต่างๆ มากมายก็ดี เป็นองค์ประกอบอยู่ในกระบวนการของไตรสิกขา ซึ่งหมายถึงการพัฒนาเดินหน้าต่อไป ถ้าทำให้หยุด ก็ผิด

วิปัสสนาแบบปลงอนิจจัง บางคนพอเห็นว่าสิ่งทั้งหลายเสื่อมไป เกิดความพลัดพราก ก็ว่าโธ่ ไม่เที่ยงหนอ สิ่งทั้งหลายเกิดขึ้น ก็ย่อมจะต้องดับไปเป็นธรรมดา เจริญแล้วก็ต้องมีเสื่อมจะทำอะไรได้ หรือจะไปเอาอะไรกับมัน ก็ต้องปล่อยมันไป ปลงอนิจจังได้ก็ใจสบาย พอใจสบายก็ไม่เอาแล้ว ปัญหาต่างๆ ไม่แก้เรื่อยเปื่อยเฉื่อยชาประมาท นี่ก็เป็นตัวกล่อมเหมือนกัน

ฉะนั้นถ้าใช้ไม่ไปแล้วผิดหมด จะต้องตรวจสอบพฤติกรรมและการดำเนินชีวิตของตนด้วยหลักการสำคัญ คือ

๑. ต้องทำการด้วยความเพียร
๒. ต้องเรียนรู้ฝึกหัดพัฒนาคือต้องเดินหน้าในไตรสิกขา
๓. ต้องฟังตนได้ มีอิสรภาพ
๔. ต้องอยู่ด้วยความไม่ประมาท

[น. ๓๕]

...สรุปว่าคนจะอ่อนแอไม่พัฒนา และเสียผลต่อการศึกษา
เนื่องจาก

๑. การรอคอยหวังพึ่งอำนาจดลบันดาลจากภายนอก
๒. การเห็นแก่ความสะดวกสบาย หลงติดในสิ่งกลม

การศึกษาเกี่ยวข้องกับความสุขอีกอย่างหนึ่งในความหมายว่า
เมื่อคนพัฒนามากขึ้น เขาจะอยู่ในโลกนี้โดยมีความสามารถที่จะ
มีความสุขมากขึ้น อย่างน้อยการศึกษาจะต้องช่วยให้คนมีดุลย-
ภาพในแง่ความสุขสองอย่าง คือ

๑. การศึกษาพัฒนาคนให้มีความสามารถที่จะหาสิ่ง
อำนวยความสะดวกได้เพิ่มขึ้น

๒. การศึกษาพัฒนาคนให้มีความสามารถที่จะมีความ
สุขมากขึ้น [น. ๓๖]

การสุขง่ายด้วยวัตถุที่น้อยที่สุดนี้ เรียกง่าย ๆ ว่า สันโดษ แต่
ต้องระวังอาจจะพลาดได้อีก สุขง่ายด้วยวัตถุที่น้อยที่สุดนี้เป็น
แนวทางการพัฒนาอย่างหนึ่ง เราต้องทำคนให้สุขง่ายด้วยวัตถุที่
น้อยลง แต่ยังไม่จบเท่านั้น เพราะความสุขนั้นไม่เป็น end แต่มัน
เป็น means คือมันเป็นตัวเอื้อต่อการศึกษา เพื่อช่วยให้การศึกษา
เดินหน้าต่อไป มันไม่ใช่จุดหมายของการศึกษา [น. ๓๗]

... พระพุทธเจ้าจึงสอนไว้ว่า ให้สันโดษในสิ่งเสพ แต่ให้ไม่
สันโดษในกุศลธรรม หลักการนี้ชัดมาก แต่เรามักจะพูดครั้งเดียว
ซึ่งเป็นการเสียหลักการอย่างมาก ...

สันโดษท่านสอนไว้ก็เพื่อให้ได้วัตถุประสงค์ข้อนี้ คือ
เพื่อจะได้สงวนเวลา แรงงาน และความคิดเอาไว้ พอเรา

สันโดษเรามีความสุขได้ง่ายด้วยวัตถุที่น้อยที่สุดเราก็มีเวลาเหลือเพื่อ
แรงงานและความคิดของเราก็มีเต็มที่ เราก็เอาเวลา แรงงาน
และความคิดนั้นมาทุ่มเทให้กับการทำการสร้างสรรค์สิ่งดี
งามที่เรียกว่า กุศลธรรม ... [น. ๓๘]

... เราควรมีวิธีรักษาอิสรภาพในการที่จะมีความสุข เพราะ
ว่าโดยทั่วไป คนเราย่อมมีแนวโน้มที่ว่า เมื่อเราสร้างหรือแสวงหา
วัตถุเสพได้มากขึ้น เราก็มีความโน้มเอียงที่จะฝากความสุขไว้กับ
วัตถุมากขึ้น ทำให้ความสุขของเราไปขึ้นกับวัตถุ เราก็ค่อยๆ สูญ
เสียอิสรภาพไปโดยไม่รู้ตัว เรานึกว่าเราเก่ง แต่ที่จริงเราสูญเสีย
อิสรภาพเพราะเราต้องพึ่งพาหรือขึ้นต่อวัตถุมากขึ้น ไม่สามารถ
เป็นสุขด้วยตนเอง [น. ๓๙]

วิธีพิสูจน์อิสรภาพอย่างหนึ่งก็คือ สามารถพูดได้ว่าสิ่งบำเรอ
เหล่านั้นมีก็ดี ไม่มีก็ได้ ... [น. ๔๐]

... วิชาความรู้ก็ไม่ได้อยู่ที่ข้อมูลที่เรารู้ แต่อยู่ที่ตัวคนที่
พัฒนาขึ้นไปให้มีความสามารถที่จะสัมพันธ์กับสิ่งนั้นอย่างได้ผล
ดี ... [น. ๔๑]

... ถ้าเรายังไม่สามารถนำคนเข้าสู่กระบวนการศึกษาได้
การศึกษาก็ยังไม่สำเร็จแม้แต่ในขั้นต้น ทำอย่างไรคนจะเข้า
สู่กระบวนการศึกษาได้ หรือการศึกษาจึงจะเกิดขึ้นในตัวเขา
การศึกษาที่อยู่ข้างนอก เราจัดอะไรแทบล้มแทบตาย มันก็
ไม่เป็นการศึกษาที่แท้จริง เพราะการศึกษาที่แท้จริงอยู่ใน
ตัวคน [น. ๔๒]

ที่จริงเราจัดปัจจัยของการศึกษาต่างๆ ต่างหาก เราไม่

ได้ให้การศึกษาแก่คน เราไม่สามารถให้การศึกษาแก่คนได้ เราได้แต่ให้ปัจจัยแห่งการศึกษาแก่เขา ที่นี้ปัจจัยในการศึกษาจะสำเร็จผล เมื่อคนเกิดการศึกษาขึ้นมาในตัวของเขา กัลยาณมิตรนี้เป็นปัจจัยในการศึกษา เราจึงมาจัดสรรอำนวยความสะดวกต่อการศึกษา เช่น ข้อมูล เป็นต้น ให้เขา แล้วหาทางทำให้เขาเกิดการศึกษาขึ้นมา

การที่จะเกิดการศึกษาก็คือมีองค์ประกอบภายในเกิดขึ้น องค์ประกอบภายในตัวคนที่สำคัญก็คือโยนิโสมนสิการ กัลยาณมิตรเป็นปัจจัยภายนอกมาจัดสรรโอกาสพอโยนิโสมนสิการเกิดขึ้น เขารู้จักคิด คิดเป็น เขาก็พึ่งตนเองได้ เขาจะรู้จักปฏิบัติต่อสิ่งต่างๆ รู้จักหาความรู้ รู้จักใช้สิ่งต่างๆ ให้เป็นประโยชน์ หาความจริงได้ หาประโยชน์ได้จากสิ่งต่างๆ จากประสบการณ์และสถานการณ์ทั้งหลาย ...

[น. ๔๓]

... เราจัดสิ่งแวดล้อมให้ดีที่สุด แต่พร้อมกันนั้นก็พัฒนาในตัวเด็กให้สามารถเอาประโยชน์ได้แม้แต่จากสิ่งที่เลวที่สุด ถ้าอย่างนี้ก็เป็นอันว่าการศึกษาดำเนินไปได้ ถ้าเด็กเข้าสู่กระบวนการนี้ถึงจุดนี้เราเรียกว่าเป็นผลสัมฤทธิ์ของการศึกษาในจุดเริ่มต้น

... จุดปลายก็คือผลจากคนมีการศึกษาที่จะไปทำให้เกิดขึ้นซึ่งดูที่ความสำเร็จของมนุษยชาติ เพราะมนุษย์ที่พัฒนามีการศึกษาดีจะไปสร้างความสำเร็จให้แก่มนุษยชาติ

[น. ๔๔]

... การศึกษาจะต้องวัดความสำเร็จด้วยการทำให้คนสามารถสร้างสรรค์ชีวิตที่ดีงาม สังคมที่มีสันติสุข และโลกที่

น่าอยู่ ถ้าไม่สามารถทำอย่างนี้ จะสร้างอะไรขึ้นมาได้เท่าไรก็ไม่ใช่ความสำเร็จที่แท้จริง การศึกษาต้องร่วมในจุดหมายนี้ ...

ในชั้นประนีประนอม เมื่อดำเนินกิจการในยุคนี้อย่างต่ำจะต้องวางจุดหมายสองชั้น

๑. จุดหมายสูงสุด คือการสร้างสรรค์ชีวิตที่ดีงาม สังคมที่มีสันติสุข และโลกที่น่าอยู่ และ

๒. จุดหมายรอง จึงเป็นกำไรสูงสุด

จุดหมายรองต้องหนุนและไม่ขัดกับจุดหมายสูงสุด ต้องเอื้อต่อกัน ถ้าจุดหมายรองขัดต่อจุดหมายสูงสุดก็ใช้ไม่ได้ เพราะฉะนั้นจุดหมายรองจะต้องเป็นรองอยู่เรื่อยไป อย่าให้เป็นจุดหมายสูงสุดเป็นอันขาด ถ้าอย่างนี้ก็พอยอมได้ เรียกว่าประนีประนอม ...

[น. ๔๕]

... การศึกษาในยุคที่ผ่านมาสอนองแนวคิดนี้ทั้งหมด คือการเอาชนะธรรมชาติ แล้วเราก็ได้สร้างอารยธรรมอย่างที่เป็นอยู่ขึ้นมา จนกระทั่งมาถึงจุดนี้ที่มนุษย์เริ่มรู้ตัวว่าไม่ถูกต้อง จะต้องแก้ไขใหม่ แล้วจะเอาแนวคิดอะไรมาเป็นฐานของการพัฒนาต่อไปที่จะทำให้มีการศึกษาที่ยั่งยืน คือการศึกษาที่ถูกต้อง สอดคล้องกับความเป็นจริงของธรรมชาติ แล้วทำให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน แล้วก็นำมาซึ่งอารยธรรมที่ยั่งยืนด้วย ก็คิดว่าจะต้องหันกลับมาสู่แนวความคิดที่ว่านี้ กล่าวคือ การพัฒนาความสามารถพิเศษของมนุษย์ที่จะมาช่วยปรับระบบความสัมพันธ์ในการอยู่ร่วมกันในโลกทั้งหมดนี้ให้เป็นไปในทางประสานเกื้อกูลแก่กัน และกัน เป็นสุข ไร้การเบียดเบียน หรืออย่างน้อยเบียดเบียนกันน้อยลง

[น. ๔๗]

การศึกษากับการวิจัย เพื่ออนาคตของประเทศไทย*

... วิจัยในฐานะเป็นไพบูลย์ของปัญญานั้นความจริงมันเป็นลักษณะหนึ่งของการใช้ปัญญา พร้อมทั้งเป็นการทำให้เกิดปัญญา หรือทำให้ปัญญาพัฒนาขึ้นด้วย

... โพรทก็เป็นชื่อหนึ่งของปัญญา ปัญหานี้มีหลายชื่อ ในที่สุดพุทธศาสนาใช้ปัญญาเพื่อบรรลุถึงปัญญา ปัญญาในชั้นที่ทำงานเพื่อให้บรรลุผลนั้นเป็นปัญญาที่เรียกว่าวิจัย วิจัยไปก็เกิดปัญญา และเกิดปัญญาพัฒนาไปจนกระทั่งปัญญานั้นเป็นโพธิ

[น. ๓]

จุดสำคัญของการวิจัยก็คือ การค้นหาความจริง หาให้เจอความจริง ซึ่งอาจจะหมายถึงการหาความหมายที่แท้ของสิ่งนั้น และอีกอย่างหนึ่งคือ ค้นหาสิ่งที่ดี สิ่งที่ดีประสงค์ คุณค่าหรือประโยชน์ที่ต้องการ ตลอดจนกระทั่งว่า ถ้าสิ่งนั้นยังไม่มีดี หรือยัง

---

* ปาฐกถา ในการประชุมวิชาการประจำปีพ.ศ.๒๕๓๘ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) วันที่ ๑๗ พฤศจิกายน พ.ศ.๒๕๓๘ ณ โรงแรมเซ็นทรัลพลาซ่า กรุงเทพฯ (พิมพ์ครั้งที่ ๒ (ปรับปรุง) - กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๕๔๑)

ไม่เป็นอย่างที่ประสงค์ ก็หาทางที่จะทำให้มันดีหรือให้ได้ผลอย่างที่ต้องการ [น. ๕]

การที่จะวิจัยเพื่อจะได้ความจริง ให้ได้สิ่งที่ดี และหาทางทำให้ดี พร้อมทั้งให้สำเร็จนั้น จะมีปัจจัยอย่างหนึ่งที่ช่วยหนุนอยู่ คือ ความเชื่อที่เป็นฐาน เช่น ความเชื่อในหลักการแห่งความเป็นเหตุเป็นผลของสิ่งทั้งหลาย ถ้าเราเชื่อหลักการนี้ก็จะเป็นแรงกระตุ้นให้หาความจริง ให้ค้น เพราะว่าถ้าเราไม่เชื่อในหลักการแห่งความเป็นเหตุเป็นผล หรือในความเป็นไปตามเหตุปัจจัยแล้ว ก็ไม่มีความจำเป็นที่จะต้องค้นหาความจริง และว่าโดยวิธีการมันก็จะไม่นำไปสู่การค้นหาด้วยวิธีการของความเป็นเหตุเป็นผล ...

[น. ๖]

อีกอย่างหนึ่งคือวิธีการในการที่จะวิจัยนั้น ท่านบอกว่าต้องเป็นโยนิโส โยนิโส คือ โดยแยบคาย เช่นว่า ค้นหาโดยวิธีการที่จะให้ถึงต้นตอกันเลย ...

... วิธีการวิจัยนั้น ไม่ใช่เฉพาะระเบียบวิธีที่เป็นรูปธรรมภายนอกเท่านั้น แต่ต้องเริ่มตั้งแต่วิธีคิด ถ้าไม่มีวิธีคิดที่ถูกต้องเป็นฐาน วิธีการภายนอกก็เป็นเพียงส่วนประกอบที่อาจจะไม่ได้ผลดี เพราะฉะนั้น จึงเป็นเรื่องหนึ่งที่ตั้งข้อสังเกตไว้แต่ต้น ... [น. ๗]

... ควรจะมีท่าทีแบบที่ท่านเรียกว่าเป็นผู้ **นุรักษ์สัจจะ** (สัจจานุรักษ์) คือไม่หลงความเห็นตัดสินอะไรง่าย ๆ และไม่ผูกขาดสัจจะ ... [น. ๘]

... พลังที่ทำให้เกิดมีการวิจัยที่แท้ที่มีชีวิตชีวาและได้ผลจริง คือ **ฉันทะ** ซึ่งมีความหมายว่า [น. ๑๑-๑๒]

๑. ใฝ่จะเข้าถึงความจริงให้ได้

๒. ใฝ่(หาทาง)ที่จะทำให้มันดีให้ได้

นักวิจัยจะต้องมีพลังแห่งฉันทะนี้ ...

[น. ๑๒]

พอเจออะไรติดขัดก็เป็นปัญหา แต่พอ**ปัญญา**มา**ปัญหา**ก็หมด เพราะฉะนั้น เพื่อให้ข้ามพ้น**ปัญหา**เราจึงต้องการ**ปัญญา** ปัญหาจึงคู่กับปัญญา เราต้องการ**ปัญญา**มาเพื่อแก้**ปัญหา** มนุษย์ก็เรียนรู้จากการแก้ปัญหานี้แหละเราจึงได้**ปัญญา**มา พูดอีกสำนวนหนึ่งว่า **ทุกข์ที่เรียนรู้เป็นบ่อเกิดของปัญญา** เมื่อข้ามพ้น**ปัญหา** ข้ามพ้นทุกข์ก็ถึง**วิมุตติ** คือ**บรรลุนิสรภาพ** และนี่แหละคือการได้ชีวิตที่ดีงาม [น. ๑๕-๑๖]

... ปฏิบัติการสำคัญในการศึกษาก็คือ ทำอย่างไรจะให้เกิด**ปัญญา** และในการที่จะทำให้เกิด**ปัญญานั้น** สิ่งสำคัญก็คือการวิจัย ถ้าเราไม่มีการวิจัย คือการทำให้เกิด**ปัญญา** ด้วยการรู้จักคิดพิจารณาค้นหาความจริง หาทางทำให้มันดี ให้มันสำเร็จ ให้มันพ้นทุกข์ ให้มันแก้**ปัญหา**ได้ การศึกษาจะก้าวไปไม่ได้ เพราะฉะนั้น การศึกษาและการวิจัยจึงเป็นเรื่องของชีวิตประจำวัน เป็นหน้าที่ของชีวิตมนุษย์ทุกชีวิต ไม่ใช่เป็นเพียงเรื่องที่จะมาจัดกันเป็นกิจการของสังคม หรือเป็นการวิจัยทางวิชาการต่างๆ อย่างที่เป็นอยู่ในปัจจุบันเท่านั้น แต่มันจะต้องโยงมาจากรากฐานของการวิจัยในชีวิตประจำวันเลยทีเดียว [น. ๑๗-๑๘]

... เราต้องยอมรับความจริงว่าชีวิตที่ดีเป็นชีวิตแห่งการศึกษา และการวิจัยเป็นส่วนสำคัญของการศึกษา เพราะทำให้เกิด**ปัญญา** [น. ๒๒-๒๓]

... ชีวิตที่การวิจัยมาเป็นส่วนประกอบของการศึกษา และ

การศึกษาเป็นกระบวนการที่นำชีวิตให้ดำเนินไปด้วยดี ก็จะทำให้คนพัฒนาเป็นสัตว์ที่ประเสริฐได้จริง [น. ๒๘]

... มนุษย์ก็จะเปลี่ยนจากสัตว์ที่ต้องอาศัยค้นหาเป็นเครื่องจูงชีวิตมาสู่การดำเนินชีวิตด้วยปัญญา การที่จะมีชีวิตด้วยปัญญาเราก็ต้องดำเนินชีวิตโดยใช้ปัญญา ซึ่งเป็นชีวิตแห่งการที่มีจิตใจเป็นนักวิจัยตลอดเวลา ... [น. ๒๙]

... การวิจัยคือการเปลี่ยนปัญหาให้เป็นปัญญา [น. ๓๐]

... มนุษย์ยุคปัจจุบันได้มีจุดเน้นที่แคบเข้ามาอีกว่า เขาจัดการธรรมชาติเพื่ออะไร ก็เพื่อเอาธรรมชาติมารับใช้สนองความต้องการในการเสปบริโภคของมนุษย์ อันนี้แหละที่เป็นเป้าหมายสำคัญในปัจจุบัน และงานวิจัยก็จะถูกครอบงำด้วยความคิดความมุ่งหมายนี้ด้วยโดยไม่รู้ตัว มันจึงกลายเป็นจุดที่เราจะต้องมาวิจัยกันซ้อนอีกชั้นหนึ่งว่าความคิดความมุ่งหมายนั้นถูกต้องหรือไม่ และถ้ามันไม่ถูกต้อง เราจะต้องคิดแก้ไข ... คือทำอย่างไร จะให้การวิจัยไม่ตกอยู่ใต้ครอบงำแห่งอิทธิพลของฐานความคิด อันนี้ เราจะต้องสามารถวิจัยตัวการที่ครอบงำอารยธรรมมนุษยชาตินี้ให้ชัดให้ได้ เพื่อนำมนุษยชาติให้หลุดพ้นออกไปอยู่เหนือกระแสอิทธิพลของฐานความคิดที่ผิด [น. ๓๔-๓๕]

จุดอ่อนของยุคปัจจุบันในทางวิชาการรวมทั้งการวิจัยคือ เราไม่สามารถประสานโยงจุดมุ่งหมายของการวิจัยทางมนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ และวิทยาศาสตร์ให้ลงเป็นอันเดียวกันได้ ว่ามุ่งหมายเพื่อประโยชน์ของมนุษยชาติอย่างไร เพราะว่าศาสตร์ทั้ง ๓ หมวดนี้ มีขึ้นจากมนุษย์และเพื่อประโยชน์แก่มนุษยชาติ แต่เราไม่สามารถโยงถึงกันเป็นอันเดียวกันได้ว่า

ศาสตร์ทั้ง ๓ แดนมารวมกัน เพื่อจุดหมายอันหนึ่งอันเดียว เพื่อประโยชน์แก่มนุษยชาติอย่างไร ... [น. ๓๗]

... จะต้องว่ากันให้ชัดว่าเราจะพัฒนามนุษย์ในฐานะเป็นมนุษย์ หรือพัฒนามนุษย์ในฐานะเป็นทรัพยากรมนุษย์ หรือเอาทั้งสองอย่าง [น. ๔๒]

เวลานี้คิดว่าจะต้องเอาทั้งสองอย่าง คือเราต้องพัฒนามนุษย์ในฐานะที่เป็นทรัพยากรมนุษย์ด้วย หมายความว่าในด้านหนึ่งเรามองมนุษย์ในฐานะที่เป็นทุนหรือเป็นปัจจัยในการที่จะไปพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ถ้ามนุษย์มีคุณภาพดี มีความรู้ความสามารถดี เป็นแรงงานที่มีฝีมือ มีจิตใจดี เช่น ขยันหมั่นเพียร รอดทน รับผิดชอบ ก็ไปช่วยพัฒนาเศรษฐกิจได้ดี พร้อมกันนั้นอีกด้านหนึ่งเราก็ต้องพัฒนามนุษย์ในฐานะเป็นมนุษย์ ด้วยความมุ่งหมายว่าทำอย่างไรจะให้เป็นมนุษย์ที่ดี เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ เป็นมนุษย์ที่มีความสุข เป็นมนุษย์ที่มีอิสรภาพ ... [น. ๔๒-๔๓]

... อันนี้เป็นจุดสำคัญที่ว่า การวิจัยจะต้องมาค้นหาความจริงให้ได้ว่า ฐานความคิดที่ครอบงำวิชาการและอารยธรรมมนุษย์ทั้งหมดนี้ถูกต้องหรือผิดพลาด ก่อผลดีหรือผลร้าย ถ้ารู้ว่าผิดพลาดแล้ว การวิจัยก็จะเป็นส่วนสำคัญที่จะนำมนุษย์ให้พ้นจากอิทธิพลของมันไปได้ ฉะนั้นการวิจัยจึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง [น. ๔๗]

... ถ้าการวิจัยตั้งอยู่บนฐานของฉันทะแล้ว ก็เป็นการวิจัยที่มีชีวิตจิตใจ หรือเป็นการวิจัยที่มีหัวใจ ถ้ามีฉันทะนี้เป็นหัวใจเด่นชัดแล้ว เงิน เทคโนโลยี และระเบียบวิธีการวิจัย เป็นต้น ก็ควรจะ

เข้าไปหนุนให้เต็มที่

[น. ๔๘]

... กระแสความคิดที่ครอบงำโลกในปัจจุบัน ซึ่งเป็นวัฒนธรรมแห่งความสำเร็จ เราจะต้องข้ามพ้นระบบแข่งขัน และวัฒนธรรมแห่งความสำเร็จนี้ไปโดยมุ่งสู่จุดหมายว่าทำอย่างไรจะให้ชีวิตดีงาม ให้สังคมดี และให้โลกนี้ดี ด้วยเหตุนี้จึงต้องวางจุดหมาย ๒ ขั้นคือ

ขั้นให้สำเร็จ ได้แก่ ขั้นชนะการแข่งขันระหว่างประเทศหรือในเวทีโลก เป็นต้น

ขั้นให้ดี คือ ไม่ใช่เพียงให้สำเร็จ แต่ต้องให้เกิดความดีงามแก่ชีวิตและสร้างสรรค์โลกให้ดีงามมีสันติสุขด้วย

... การศึกษากับการวิจัยเพื่ออนาคตของประเทศไทยนั้น มีความหมายที่หนึ่งว่า เพื่อประเทศไทยที่ชนะ ผู้ประเทศอื่นได้ตลอดจนชนะทั้งโลก และอีกอย่างหนึ่งว่า เพื่ออนาคตของประเทศไทยที่เป็นส่วนรวมที่จะนำโลกนี้ไปสู่ความดีงามและสันติสุขอย่างแท้จริง ...

[น. ๕๙]

การที่จะวิจัยให้สำเร็จผลเพื่ออนาคตทั้งสองขั้นนี้จะทำอย่างไร ก็แยกการวิจัยเป็นสองระดับ คือ

๑. วิจัยเพื่อรู้จักตัวเอง เข้าถึงพื้นฐานของตัวเอง และทำตัวเองให้ดีให้ได้ แก้ปัญหาของตัวเองให้สำเร็จ ซึ่งจะต้องโยนไปหาข้อสองด้วย คือ
๒. วิจัยเพื่อรู้เท่าทันโลกและผู้อื่น ไม่ว่าจะเพื่อเอาบทเรียนมาใช้หรือเพื่อจะเอาชนะในการแข่งกับเขาตลอดจนเพื่อจะช่วยเหลือโลกนั้นได้

[น. ๖๐]

... คนของเราบางที่มีแต่ภาพแห่งความหลงใหล นักศึกษาไทยไปโดยไม่รู้จักสังคมของตัวเองและกลับมาโดยไม่รู้จักสังคมฝรั่งเลยไม่ได้ทั้งสองอย่างที่เป็นส่วนสำคัญด้านหนึ่งของการศึกษา ...

... เป้าหมายการวิจัย ต้องให้ได้ทั้งสองอย่าง หนึ่ง หนุนพวกที่มาวิจัยเรื่องสังคมของเราให้ตรงกับเรื่องราวด้านที่เราต้องการสอง หนุนคนของเราให้วิจัยสังคมประเทศนั้นๆ ที่เขาไปศึกษา

[น. ๖๒]

การวิจัย ๒ ระดับอีกอย่างหนึ่งคือ ระดับวงแคบเฉพาะเรื่องเฉพาะกรณี และอีกอย่างหนึ่ง คือเรื่องระดับวงกว้างที่เป็นสภาพทั่วไป...

การวิจัย ๒ ระดับอีกอย่างหนึ่งคือ ระดับปฏิบัติการ กับระดับภูมิธรรมภูมิปัญญา ...

[น. ๖๔]

การวิจัยนั้นทำให้เกิดปัญญา เมื่อได้ปัญญามาแล้วในแง่กิจการของสังคม ก็มีปัญหว่า

๑. ทำอย่างไรจะให้ปัญญานั้นแผ่ขยายไปสู่คนจำนวนมาก ...

๒. ทำอย่างไรจะให้มีการนำไปใช้ประโยชน์จริง ...

[น. ๖๕]

ถ้าจะคิดแข่งขันและเอาชนะกันจริงๆ ก็น่าจะมุ่งเอาชัยชนะทางปัญญา ซึ่งเป็นชัยชนะที่ดีที่สุด แต่ไม่ใช่เป็นเพียงปัญญาสำหรับแสวงหาและแย่งชิงผลประโยชน์ แต่หมายถึงปัญญาที่จะแก้ปัญหาของโลกและสร้างสรรค์สันติสุขแก่มนุษยชาติ [น. ๗๙]

... ขออย่าว่าต้องค้นกันให้ถึงที่สุดจนเข้าถึงความจริงให้ได้ ถ้าไม่ถึงความจริงจะต้องไม่ยอมหยุด และหาทางทำให้มันดีให้ได้ ถ้า

ทำให้ดียังไม่ได้ก็ไม่ยอมหยุด อันนี้คือคติของพระพุทธเจ้ารวมทั้ง
ชาวพุทธและนักวิจัยที่แท้ทุกคน [น. ๙๑]

... คนไทยปัจจุบันนี้มีลักษณะ

๑. เป็นคนประมาท คือเป็นคนที่ไม่ลงละเลิง เผลิดเพลิน
ปล่อยตัว ไม่รู้จักใช้เวลาให้เป็นประโยชน์ ไม่เร่งรัดจัดทำเรื่อง
ที่ควรทำ เชื้อยซา ชอบผัดเพี้ยน

๒. เป็นคนขาดความใฝ่รู้

๓. เป็นคนอ่อนแอ อาจจะไม่สู้สิ่งยากก็ได้ [น. ๙๗]

ลองพิจารณาดูว่าคุณภาพของคนที่เป็นอย่างนี้เป็นเพราะ
อะไร สิ่งที่เป็นปัจจัยหล่อหลอมก็รวมทั้งความเชื่อเกี่ยวกับหลัก
ธรรมในพุทธศาสนาด้วย ซึ่งเราจะต้องวิจัยหาความจริง เริ่มด้วย
ความเชื่อนั้นเป็นความเชื่อที่ถูกหรือผิด ถ้ามันผิดหรือเพี้ยนไปเรา
จะได้แก้แล้วไปเอาหลักการที่ถูกมา นี่เป็นเรื่องที่สำคัญในการวิจัย
สังคม [น. ๙๘]

... คติเหตุปัจจัยทำให้ต้องวิจัย เราวิจัยเพื่อให้ได้
ปัญญาที่รู้เหตุปัจจัย เมื่อรู้เหตุปัจจัยของความเสื่อมแล้วเรา
จะได้แก้ไข ป้องกัน กำจัด และเมื่อรู้เหตุปัจจัยของความ
เจริญแล้วเราจะได้ทำเหตุปัจจัยนั้น ... [น. ๑๐๗]

... การวิจัยเวลานี้จะต้องวิจัยข้อนี้วิจัย คือวิจัยอิทธิพล
ที่เป็นเหตุปัจจัยอยู่เบื้องหลังการวิจัยนั้นอีกชั้นหนึ่ง เพื่อ
ให้การวิจัยนี้ช่วยนำเราไปสู่อนาคตที่ดั่งงามของประเทศไทย
ที่ไม่ใช่เป็นไปเพื่ออนาคตของประเทศของตนเท่านั้น ไม่ใช่เพียง
เพื่อเอาชนะการแข่งขันในเวทีโลกเท่านั้น แต่เพื่อนำมนุษยชาติ

ทั้งหมดไปสู่ความดั่งงาม และความมีสันติสุข ...

เราจะต้องเชื่อว่าคนไทยเรามีศักยภาพที่จะช่วยแก้ปัญหา
ของโลกได้ แล้วพัฒนาจิตใจของนักวิจัยขึ้นมา และมีชีวิตแห่งการ
วิจัย ถ้าอย่างนี้ ไม่ว่าจะจับงานวิจัยเรื่องใด ก็จะนำงานวิจัยนั้นไป
สู่จุดหมายแห่งการเข้าถึงความจริง และหาทางทำให้มันดีขึ้น
สำเร็จได้ [น. ๑๑๖]

ถึงเวลามารื้อปรับ ระบบพัฒนาคนกันใหม่*

... ในสังคมฝรั่งจริยธรรมจึงเป็นเรื่องของการประพฤติสิ่งที่ดีงามที่เน้นการอยู่ร่วมกันในสังคม ปัจจุบันก็ขยายไปถึงเรื่องสิ่งแวดล้อมทั่วไปด้วย ถึงอย่างไรก็อยู่ในเรื่องสิ่งแวดล้อมนั่นเอง คือ

หนึ่ง สิ่งแวดล้อมทางสังคม

สอง สิ่งแวดล้อมโดยธรรมชาติ [น. ๘]

... จริยธรรมของฝรั่งเป็นแค่ศีลเท่านั้นเอง แต่ในความหมายทางพุทธศาสนาที่เรียกว่าพรหมจริยะ แปลว่าจริยะอันประเสริฐ หมายถึงศีล สมาธิ ปัญญา ฉะนั้น ก็เกิดความลักลั่น ระหว่างความหมายของตะวันตกที่ไทยเอามาใช้ หรือของฝรั่งที่ไทยเอามาเรียก กับความหมายในพุทธศาสนาไม่เท่ากัน จริยะในพุทธศาสนาได้แก่ มรรค มีศีล สมาธิ ปัญญา รวมหมดทั้งหมด ส่วนของตะวันตกได้แค่ศีล ... [น. ๙]

---

* คำบรรยายแก่นิสิตปริญญาเอก สถาบันวิจัยพุทธศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร เมื่อวันที่ ๒๓ มกราคม พ.ศ. ๒๕๓๙ ณ สถานพำนักสงฆ์ สายใจธรรม อ.พนมสารคาม จ.ฉะเชิงเทรา (พิมพ์ครั้งที่ ๑ - พ.ศ. ๒๕๔๑)

ในสังคมไทยก็มีตัวอย่างที่พูดกันแบบเดียวกับ โกลเบิร์ก เช่น เด็กยากจน แม่ป่วย เด็กก็ไปลักเงินเขามารักษาแม่ เมื่อถามว่าถูกหรือผิด ก็มักจะมีแนวโน้มที่จะเอาอย่างใดอย่างหนึ่ง ไม่ถูกก็ผิดไปเลย เช่น วินิจฉัยว่าการรักษาแม่สำคัญกว่า ชีวิตสำคัญ หรือว่าแม่มีพระคุณ ฉะนั้น การลักขโมยในกรณีนี้ไม่ผิด อย่างนี้เป็นต้น

ในพุทธศาสนาท่านว่าต้องใช้วิภาษทาง ต้องแยกไปตามความจริง คือไม่มากลบความจริง เราบอกว่าการกตัญญูช่วยเหลือพ่อแม่เป็นความดี แต่การลักขโมยก็ยังไม่ดีอยู่นั่นแหละ เป็นอันว่าส่วนที่ทำดีรักษาพ่อแม่ดีแล้วทำต่อไป แต่ที่ไปลักขโมยนี้ต้องพยายามแก้ไข ... [น. ๑๒]

จริยธรรมที่แท้ ที่เป็นเรื่องของระบบการดำเนินชีวิตทั้งหมด ไม่ใช่จริยธรรมแยกส่วนอย่างที่มักมองกัน [น. ๑๓]

เรามองว่าจริยธรรมตะวันตกเป็นการดีคลุม เขาสืบสนระหว่างความจริงกับการที่มนุษย์ตกลงว่าจะเอาอย่างไร ในด้านความจริงต้องหยั่งให้ลึกถึงธรรมชาติ ส่วนการปฏิบัติของมนุษย์จะเอาอย่างไรก็ว่าไป โดยเล็งระหว่างผลดีผลเสียที่ต้องการและไม่ต้องการ นี่เป็นจุดที่สำคัญ คือ การแยกระหว่างความจริงตามธรรมชาติ กับเรื่องการปฏิบัติของมนุษย์ที่เป็นทางเลือกในการกระทำ พร้อมกันนั้น ก็ไม่ผูกขาดหรือปิดตัว แต่เปิดช่องแก่ศึกษาที่จะพัฒนามนุษย์กันไป [น. ๑๗-๑๘]

... เมื่อคำว่า “จริยธรรม” ตามแนวคิดของตะวันตก มีความหมายจำกัดอยู่แค่พฤติกรรมเป็นสำคัญ โดยคาบเกี่ยวไปถึงด้านจิตใจบ้างเพียงในแง่คุณธรรม ไม่ครอบคลุมระบบการดำเนินชีวิต

ทั้งหมดของมนุษย์ และเมื่อความเข้าใจความหมายของจริยธรรมที่ขาดวินัยแห่งนี้แผ่ขยายอิทธิพลออกไปเป็นที่ยึดถือกันของคนสมัยใหม่ ก็ก่อให้เกิดช่องว่างหรือรูโหว่อ่างใหญ่กว้างทางความคิด ทำให้คนสมัยใหม่ขาดถ้อยคำที่จะสื่อความหมายเพื่อโยงความคิดออกไปเชื่อมประสานกับระบบการดำเนินชีวิตของมนุษย์ที่เป็นจริง เป็นการตัดโอกาสที่จะก้าวไปสู่การมีระบบวิธีที่จะจัดการกับระบบการดำเนินชีวิตของมนุษย์ให้ได้ผลครอบคลุมพร้อมกันนั้นก็ทำให้การศึกษาไม่ประสานกับการดำเนินชีวิต ระบบการศึกษาเชื่อมโยงกับระบบการดำเนินชีวิตไม่กลมกลืน ไม่สนิท และการศึกษาที่เคยมีความหมายไม่ชัดเจนและไม่สมบูรณ์ไปด้วย [น. ๒๕]

พุทธศาสนามองว่า พฤติกรรมก็คือกิจกรรมของชีวิตที่เป็นธรรมชาติ ซึ่งเป็นความจริงพื้นฐานที่มีอยู่โดยตัวของมันเองอยู่แล้ว พร้อมกันนั้นอีกด้านหนึ่งมันก็มาสัมพันธ์กับการที่มนุษย์จะกำหนดเป็นข้อตกลงกันในทางสังคม ... [น. ๒๖]

... **ศีล** คือพฤติกรรมที่ดีซึ่งเป็นความเรียกร้องจากความเป็นจริงของระบบปัจจัยสัมพันธ์ของสิ่งทั้งหลายในธรรมชาติ ที่จะให้ชีวิตและสังคมมนุษย์เป็นอยู่ด้วยดี เท่านั้นเอง ฉะนั้น จริยธรรมแม้แต่ในภาษาสมัยใหม่ที่หมายถึงศีล ก็ไม่แยกขาดจากศีลธรรม ศีลธรรมต้องเป็นฐานมาก่อน นี่คือระบบจริยธรรมที่แท้จริง

[น. ๒๗-๒๘]

จะเห็นว่าจริยธรรมของสังคมส่วนใหญ่จะแผ่มา หรือบรรจุรวมอยู่ในวัฒนธรรม ช่วยให้มีการสืบต่อของจริยธรรมของสังคม

ซึ่งหมายความว่าจริยธรรมนั้นลงไปอยู่ในวิถีชีวิตของสังคมแล้ว ...

[น. ๒๙]

... **ชีวิตที่ดี คือชีวิตแห่งการเรียนรู้ (ศึกษา) และมนุษย์
ยิ่งเรียนรู้ก็ยิ่งมีชีวิตที่ดี (จริยะ/มรรค)**

[น. ๓๒]

คติของสัตว์ชนิดอื่นว่าเกิดมาด้วยสัญชาตญาณใด ก็ตายไป
ด้วยสัญชาตญาณนั้น แต่ของมนุษย์ไม่เช่นนั้น **คติของมนุษย์
ว่า ฝึกอย่างไรได้อย่างนั้น ...**

[น. ๓๔]

ฝึกตนได้นี้แหละที่สำคัญอย่างยิ่ง การเรียนรู้ฝึกฝนพัฒนา
ที่แท้ได้ผลสูงสุดอยู่ที่ตัวเอง ขยายความว่า รู้จักเรียนรู้เอาสิ่ง
ทั้งหลายเป็นปัจจัยในการฝึกฝนพัฒนาตนเอง

[น. ๓๕]

... มนุษย์นั้นอยู่ในสภาพแวดล้อมอย่างไร เขาก็มีความในม
เอียงที่จะมองสภาพแวดล้อมนั้นเป็นสภาพปกติของเขา หมาย
ความว่าเป็นเรื่องสามัญธรรมดา

[น. ๓๘]

สภาพปกตินี้มีความพร้อมอยู่แล้ว จึงเติมได้ยาก พอ
เติมยากก็สุขได้ยาก จึงกลายเป็นว่า สภาพที่พร้อมนี้ทำให้คน
ทุกข์ได้ง่าย แต่สุขได้ยาก

ฉะนั้น เมื่ออยู่ในสภาพแวดล้อมอุดมสมบูรณ์ ที่เรียกว่า
สุขสบาย จึงต้องระวังมากทีเดียว ถ้าไม่พัฒนาคนให้ดี แทนที่จะ
ได้ประโยชน์ กลับจะได้โทษ

[น. ๓๙]

... การศึกษาจะต้องพัฒนาคนให้ทันและเหนือยุคสมัย
หนึ่ง ทน เพื่อจะได้รับประโยชน์จากยุคสมัยให้ดีที่สุด
สอง เหนือ เพื่อนำยุคสมัยไปในทางที่ถูกต้อง
ข้อสองนั้นรวมทั้งแ่งที่ว่า ถ้ายุคสมัยนี้ผิดพลาด ก็จะได้

แก้ไขด้วย

[น. ๔๒]

ถ้าการศึกษาทำอย่างนี้ไม่ได้ ก็ได้แต่ตามสังคม จะถูกสังคม
หลอหลอมมากกว่าที่จะมาช่วยนำสังคม หรือแก้ไขสังคมให้
ดำเนินไปในทางที่ดีงาม

[น. ๔๒-๔๓]

ถ้าไม่พัฒนามนุษย์ให้เหนือสังคมแล้ว สังคมจะไปดีได้
อย่างไร เพราะสังคมนั้นคือมวลรวมทั้งหมดของหมู่มนุษย์ซึ่งอยู่ใน
ระดับการพัฒนาที่ต่างกัน และในระดับการพัฒนาที่แตกต่างกัน
มนุษย์ส่วนมากจะยังพัฒนาน้อย ฉะนั้น ในผลรวมที่ออกมา
สังคมก็จะต้องมีจุดอ่อนและข้อผิดพลาดเป็นธรรมดา ...

[น. ๔๓]

... ในเมื่อชีวิตมนุษย์เป็นชีวิตแห่งการศึกษา ก็สร้างจิตสำนึก
แห่งการศึกษาขึ้นมา พอสร้างจิตสำนึกนี้ขึ้นมาได้ก็สบายเลย เขา
จะมีทั้งภูมิคุ้มกันและความสามารถที่จะก้าวไป คือ

[น. ๔๔-๔๕]

๑. จะอยู่ได้ด้วยดี มีชีวิตที่ดีงามในสภาพแวดล้อมนั้น

๒. สามารถเอาประโยชน์ได้สูงสุดจากสภาพแวดล้อมที่ตัว
อยู่ร่วม

๓. สามารถปรับปรุงแก้ไขสภาพแวดล้อมต่างๆ ให้ดียิ่งขึ้นด้วย

จิตสำนึกในการศึกษา ก็คือ การที่ระลึกอยู่เสมอและ
ใส่ใจที่จะเรียนรู้ ฝึกฝน พัฒนาตนอยู่ตลอดเวลา เมื่อมีจิต
สำนึกนี้แล้ว การรับประสบการณ์ก็จะมีท่าทีต่างไป ปฏิบัติ
ตอบสนอง และการมองอะไรต่างๆ จะต่างไปหมด

[น. ๔๕]

... สถานการณ์ที่เป็นปัญหาเกิดขึ้นมาเราก็ได้เรียนรู้จากมัน
พอเจอมันก็รู้สึกว่าเป็นความยากลำบาก แต่เป็นสิ่งที่ทำให้เรา
เกิดมีโอกาส

[น. ๔๖]

... พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า พอมิฉันทะ รุ่งอรุณของการศึกษาก็มา พอเจอปัญหาใจก็สู้ เพราะรู้ว่ายิ่งยากยิ่งได้มาก

หนึ่ง ความเต็มใจ ความสุข ความยินดีที่จะได้จากการแก้ปัญหา หรือจากการที่จะได้ทำ ก็เกิดขึ้นทำให้มีความสุขความเต็มใจและมีสุขภาพจิตดี

สอง เมื่อเต็มใจ ก็ตั้งใจทำ และทำให้ได้ผลดีด้วย [น. ๔๗]

คนที่ไม่มี การฝึกฝนพัฒนา ขาดจิตสำนึกในการศึกษา เมื่อได้หนึ่งก็ลบหนึ่ง เพราะข้างนอกเพิ่มหนึ่ง แต่ข้างในลบหนึ่ง เลยเป็นศูนย์ตลอดเวลา ส่วนคนที่เรียนรู้ฝึกฝนพัฒนานั้นได้ทั้งสองด้าน ข้างนอกก็ได้หนึ่ง ข้างในก็ได้หนึ่ง ก็เป็นบวกสอง เพราะว่า

๑. ความสามารถที่จะได้ความสุขจากสภาพแวดล้อมก็ยังมีอยู่เท่าเดิม ไม่ได้สูญเสียความสามารถนี้ไป การอยู่กับสิ่งแวดล้อม การที่ได้เผชิญสถานการณ์ การที่จะได้ทำงาน การที่จะได้แก้ปัญหา เป็นความสุขไปหมด

๒. แล้วยังแถมมีความสุขจากเทคโนโลยีมาช่วยอีก [น. ๔๘]

... สภาพนี้เรียกว่า technological dependence คือสภาพพึ่งพาเทคโนโลยี ที่เป็นไปใน ๒ ประการ

๑. ในการดำเนินชีวิตและทำงาน

๒. ในแง่ความสุข [น. ๔๙]

... ถ้าไม่พัฒนามนุษย์ควบคู่กันไปกับการพัฒนาเทคโนโลยี และพัฒนาวัตถุทั้งหลาย มนุษย์ก็จะสูญเสียความสามารถของอินทรีย์ไป แล้วเขาก็จะต้องพึ่งพาเทคโนโลยี จนกระทั่งถ้า

ปราศจากเทคโนโลยี เขาก็จะอยู่ไม่ได้ จะดำเนินชีวิตที่ดีไม่ได้ ทำงานไม่ได้ นี่คือสภาพพึ่งพาเทคโนโลยี ... [น. ๕๑]

... สังคมไทยมีเหตุให้คนของเราอ่อนแอ ๔ ประการด้วยกัน

๑. ภูมิหลังที่มีธรรมชาติแวดล้อมอุดมสมบูรณ์ ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว ...

๒. ต่อมาเราก็เจอกับเทคโนโลยีประเภทสำเร็จรูป โดยไม่ต้องผ่านการเพียรพยายามสร้างสรรค์ ซึ่งมาเสริมความสะดวกสบายเข้าไปอีกซ้ำสอง ...

๓. ยิ่งกว่านั้น ยังมีวัฒนธรรมน้ำใจมาช่วย ทำให้คนหวังพึ่งกันได้ ไม่มีตัวบีบให้ดิ้นรนขวนขวาย ... [น. ๕๔]

๔. สังคมไทยมีทางเลือกให้ง่าย ทางเลือกอะไร คือคนของเรามีความโน้มเอียงที่จะเอาง่ายสะดวกสบายอยู่แล้ว พอมิทางเลือกว่าจะต้องเหนื่อยกับไม่ต้องเหนื่อย จะเอาอันไหน เขาก็มีความโน้มเอียงที่จะเอาทางที่ไม่ต้องเหนื่อย ไม่ต้องทำ [น. ๕๕]

... ถ้าเราพัฒนาคนไม่ทัน จะลำบาก เพราะคนมีความโน้มเอียงที่จะอ่อนแอ ในขณะที่สภาพความเป็นอยู่ต้องการความเข้มแข็งยิ่งขึ้น [น. ๕๘]

... เพราะฉะนั้นก็ต้องพัฒนาคน

ขั้นที่ ๑ ให้ชนะการแข่งขัน

ขั้นที่ ๒ ให้เหนือการแข่งขัน ขึ้นไปสู่ขั้นที่สามารถกลับลงมาแก้ปัญหาของระบบการแข่งขันนี้ ซึ่งหมายถึงการแก้ปัญหาที่แท้จริงของโลก โดยเฉพาะปัญหาสิ่งแวดล้อม จนกระทั่ง

สามารถเปลี่ยนระบบเศรษฐกิจและระบบสังคมเสียใหม่ [น. ๕๙]

คำว่า “สุขง่ายด้วยวัตถุน้อย” มิใช่มีความหมายเชิงบังคับความเป็นอยู่ แต่เป็นคำแสดงความสามารถของจิตใจที่พัฒนาอย่างถูกต้อง ซึ่งสื่อโยงไปถึงอิสรภาพของจิต ที่มีความสุขได้โดยไม่ต้องขึ้นต่อวัตถุ แต่ในด้านความเป็นอยู่ภายนอกที่ปรากฏทางด้านพฤติกรรม ความสัมพันธ์กับวัตถุสภาพบริโภคจะมีการจัดปรับในลักษณะที่เรียกว่า “เป็นอยู่พอดี”

... “เป็นอยู่พอดี” นั้น หมายถึง ความประสานกลมกลืนแห่งด้านทั้งสามของจริยธรรมหรือระบบการดำเนินชีวิตที่ดีนั้น... [น. ๖๒]

จริยธรรมที่ยั่งยืน ก็คือ การพัฒนาคนด้วยการศึกษาตามหลักการที่ว่า จริยธรรมเป็นระบบการดำเนินชีวิตดีงาม ที่เกิดจากการศึกษาพัฒนาคนแบบองค์รวม เมื่อพัฒนาคนแบบองค์รวมโดยพัฒนาพฤติกรรม จิตใจ และปัญญาอย่างประสานเกื้อหนุนกันและสอดคล้องกัน เริ่มแต่ให้พฤติกรรมที่ดีกับจิตที่เป็นสุขสอดคล้องกัน เราก็สามารถฝึกคนได้ แม้แต่ให้มีคติว่า สุขได้ง่ายด้วยสิ่งเสพน้อยที่สุด ซึ่งมนุษย์จำนวนมากไม่นึกว่าจะฝึกได้ เคยแต่นึกว่าต้องเสพมากที่สุดจึงจะสุขมากที่สุด แต่ที่จริงฝึกได้ และ “สุขง่ายด้วยวัตถุน้อย” โดยเข้าถึงมิติใหม่ของความสุখনั้น สุขยิ่งกว่า “สุขมากที่สุดด้วยการเสพมากที่สุด” [น. ๖๓]

... แต่ถ้าจะให้การพัฒนาที่ยั่งยืนได้จริง สิ่งที่จะต้องริเริ่มจริงจัง ก็คือ ต้องรื้อปรับระบบและกระบวนการพัฒนาคนนั่นเองกันใหม่ทั้งหมด ... [น. ๖๔]

เพื่อชุมชนแห่งการศึกษาและ บรรยากาศแห่งวิชาการ*

(คุณธรรมของครูอาจารย์และผู้บริหาร)

... ปัญญาเป็นคุณสมบัติเยี่ยมยอดของมนุษย์ เพราะมนุษย์นั้นเป็นอยู่ด้วยอาศัยสัตตญาณได้น้อย ไม่เหมือนสัตว์ชนิดอื่น มนุษย์ต้องอาศัยปัญญาที่รู้เข้าใจ จึงจะดำเนินชีวิตให้ดีได้ ... [น. ๘]

**วิชาการ ... ถ้ามีแต่รูปแบบ ก็แห้งแล้ง ไม่มีชีวิตชีวา
จะได้ผลเพียงระดับหนึ่ง แต่ไม่ได้คุณค่าที่แท้จริง** [น. ๙]

... ถ้านักการศึกษามีศรัทธาคือความเชื่อมั่นอันนี้ว่า สิ่งที่เขาเรียนจะทำให้เขาเกิดปัญญาที่สามารถมาจัดสรร สั่งสอน อบรมเด็กให้เป็นคนดีได้ ซึ่งเป็นจุดหมายในการพัฒนามนุษย์ หรือการศึกษาเล่าเรียนนั้น ถ้าเขามีความเชื่ออันนี้ เขาจะตั้งใจศึกษาค้นคว้าวิชาการอย่างจริงจัง แต่ถ้าไม่มีศรัทธาอันนี้ เขาก็จะเรียนอย่างแห้งแล้ง กฎเกณฑ์ว่าอย่างไรก็ทำไปเพื่อให้ได้ตามกฎเกณฑ์

* บรรยายแก่คณะอาจารย์และนิสิตบัณฑิตศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยที่วัดญาณเวศกวัน วันที่ ๒๓ กันยายน พ.ศ. ๒๕๓๙ (พิมพ์ครั้งแรก - ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๐)

และเป็นครูอาจารย์เพียงรูปแบบ

[น. ๑๔-๑๕]

ฉะนั้น ... จะต้องระลึกไว้ว่า ศรัทธา มี ๒ แบบ

แบบที่ ๑ คือศรัทธาที่ปิดกั้นปัญญา

แบบที่ ๒ คือศรัทธาที่เกื้อหนุนปัญญา

[น. ๑๕]

... **โพธิศรัทธา** เป็นศรัทธาที่เชื่อมต่อกับปัญญาโดยตรง เพราะเป็นความเชื่อในตัวปัญญานั้นเอง โดยโยงสู่จุดหมายคือการบรรลุความเป็นพุทธะ ผู้รู้ความจริงและมีชีวิตที่ดั่งามสมบูรณ์ โดยนัยนี้ ศรัทธาที่เกื้อหนุนปัญญา จึงแยกได้เป็น ๒ ด้าน คือ

๑. ศรัทธาในศักยภาพของมนุษย์ ...

๒. ศรัทธาในความจริงของธรรมชาติ ...

[น. ๑๖]

... ศรัทธาให้ทั้งจุดที่ปัญญาจะเจาะ ทั้งให้ทิศทางที่ปัญญาจะก้าวไปสู่จุดหมาย และทั้งให้พลังในการที่จะเดินหน้าไปด้วย ...

[น. ๑๗]

... คนเรานั้นมีความสุขจากการสนองความต้องการ เมื่อเราใฝ่รู้เราก็เกิดความต้องการใหม่ คือ ต้องการรู้ เมื่อเราได้สนองความต้องการที่จะรู้ เราก็มีความสุข คือมีความสุขจากการสนองความใฝ่รู้ เพราะฉะนั้น นักวิทยาศาสตร์จึงสามารถอยู่กับงานอย่างชนิดลืมนินลึมนอนได้ ...

... คนสามารถมีความสุขจากการสนองความต้องการรู้ ด้วยการเรียนรู้ และสนองความต้องการในการใฝ่ดีหรือความใฝ่สร้างสรรค์ด้วยการกระทำ เพราะฉะนั้น การเรียนรู้และการกระทำจึงเป็นความสุขได้ เรื่องนี้มีความหมายสำคัญในกระบวนการของการศึกษาทั้งหมด

[น. ๒๔]

... การศึกษาก็เริ่มที่นั่น คือ เริ่มที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจของเรา

ก. เมื่อยังไม่มีการศึกษา ก็ใช้ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เพื่อเสพสิ่งที่ชอบใจ เพื่อให้เกิดความสบาย ที่เรียกว่าสุขเวทนา ...

ข. แต่พอเริ่มมีการศึกษา เขาก็เริ่มใช้ ตา หู จมูก ลิ้น เพื่อการเรียนรู้ และเขาก็มีความสุขใหม่จากการเรียนรู้ ซึ่งเป็นความสุขที่ไม่ขึ้นต่อสิ่งชอบใจหรือไม่ชอบใจ ...

[น. ๒๖]

... การศึกษาที่ถูกต้องจึงมาพร้อมด้วยความสุข และเมื่อกระบวนการของความสุพัฒนาไป ก็เห็นได้ชัดเจนว่า จะเกิดคุณธรรมพ่วงมาด้วยในตัว

[น. ๒๙]

... สิ่งที่เป็นจุดเริ่มและเป็นที่รองรับกระบวนการแสวงปัญญา ก็คือ **ฉันทะ** ที่แปลว่า ใฝ่รู้ ใฝ่ดี และใฝ่สร้างสรรค์ ซึ่งจะทำให้คนพัฒนาความสุขชนิดใหม่ๆ ขึ้นมามากมาย ...

[น. ๓๒]

ความอยากนั้น พุทธศาสนาให้แยกเป็น ๒ คือ

๑. ความอยากที่เป็นกุศล คือ **ฉันทะ** ได้แก่ ใฝ่รู้ ใฝ่ดี ใฝ่สร้างสรรค์

๒. ความอยากที่เป็นอกุศล คือ **ตัณหา** ได้แก่ ใฝ่เสพ ใฝ่ได้ ใฝ่เอา

[น. ๓๓]

... ถ้าไม่มีปัญญามา **ฉันทะ** ก็เกิดไม่ได้ ความอยากประเภท **ฉันทะ** นี้ เป็นความอยากที่ต้องอาศัยปัญญาและสนองปัญญา

[น. ๓๕-๓๖]

... เรามี**ตัณหา**เป็นความอยากประเภทที่อาศัยอวิชชา คือ ความโง่เขลาไม่รู้ กับ**ฉันทะ**ซึ่งเป็นความอยากประเภทที่อาศัย

ปัญญา ยิ่งพัฒนาปัญญาไป ฉันทะก็พัฒนาไปด้วย ... [น. ๓๖]

... มีความต่างระหว่างต้นหากับฉันทะอีกอย่างหนึ่ง คือในที่สุดทั้งอยากแบบต้นหาและอยากแบบฉันทะ เราจะต้องละด้วยกันทั้งคู่ ท่านว่า

๑. ต้นหา ละด้วยการทำให้หายไป คือ กำจัด ละ ลด หรือ คุม หรือเบน หรือเปลี่ยนให้มันเป็นปัจจัยแก่คุณธรรมตัวอื่นไป ...

๒. ฉันทะ ละด้วยการทำให้สำเร็จตามที้อยาก ท่านว่าอย่างนั้น แปลกใหม่ ละด้วยการทำให้สำเร็จ หมายความว่า พอเราทำให้สำเร็จตามอยากแล้ว เราก็ละความอยากหมดไปด้วย เพราะบรรลุจุดหมายของมันแล้ว คือ ฉันทะนั้นละด้วยการทำให้บรรลุผลของมัน พอบรรลุผลของมันแล้ว มันก็หมดหน้าที่ไป [น. ๓๗]

... **บรรยาภาสทางวิชาการแท้จริงจะมีได้ก็ต่อเมื่อคนมีฉันทะ** ... [น. ๓๘]

อาจารย์ที่จะมาให้การศึกษแก่ลูกศิษย์ ก็คือจะมาทำงานพัฒนาคน หรือมาช่วยให้ลูกศิษย์พัฒนาตัวของเขา เพราะฉะนั้นอาจารย์ก็ต้องมีความ **ใฝ่ดีต่อศิษย์** คือ อยากให้ชีวิตของเขาเป็นอย่างนั้นๆ ที่จะบรรลุจุดหมายที่ตั้งาม ที่สมบูรณ์อย่างนั้นอย่างนี้ แต่ถ้าฉันทะที่ใฝ่ดีต่อชีวิตของลูกศิษย์ เพื่อความดีงามความสมบูรณ์ที่เป็นวัตถุประสงค์นั้นไม่มี ความสนใจใฝ่ใจก็ไปอยู่ที่เรื่องของตัวเอง ก็ทำงานสอนอย่างไม่มีความสุข ความสัมพันธ์กับศิษย์ที่จะดี ก็เป็นไปไต่ยาก บรรยาภาสก็จะเสียโดยทั่วไป แล้วก็ไม่สามารถสร้างความเป็นเลิศทางวิชาการที่แท้จริง ครูอาจารย์ก็จะทำงานทางวิชาการเพียงแต่ให้ได้กฎเกณฑ์ กติกา รูปแบบ ...

[น. ๓๘-๓๙]

... ฉันทะจึงเป็นฐานของกระบวนการทั้งหมด ทั้งอยากรู้ความจริง ชนิดที่ต้องให้ถึงความจริงให้ได้ ทั้งอยากทำให้มันดี ชนิดที่ต้องหาทางทำให้มันดีให้ได้ [น. ๔๐]

... **พอได้ฉันทะมา ความเป็นเลิศทางวิชาการก็เกิดเอง** เพราะเราต้องการรู้ความจริงและทำให้มันดีให้ได้ ถ้ายังไม่รู้ถึงที่สุด ยังไม่ดีที่สุด จะไม่ยอมหยุด แล้วจะไม่เป็นเลิศได้อย่างไร เพราะความเป็นเลิศคือจุดหมายที่อยู่ในตัวอยู่แล้ว และการบรรลุจุดหมายของฉันทะนั้นแหละคือความเป็นเลิศ [น. ๔๑]

ในขณะที่ **ฝรั่ง** มองความอยากปนเปกันไป ทั้งฉันทะ และต้นหา แล้วส่งเสริมทั้งสองอย่าง **คนไทย** ก็มองความอยากปนเปกันไปทั้งสองอย่างเช่นเดียวกัน แต่เข้าใจไปว่าการปฏิบัติที่ถูก คือ ต้องลดละหรือกำจัดความอยากให้หมด ก็เลยมีความโน้มเอียงที่จะกดดันดับความอยากให้สิ้นทั้งสองอย่าง ฝรั่งกับไทยก็เลยไปสุดคนละทาง [น. ๔๕]

... ฉันทะที่ว่าใฝ่ดี คือ ปรรณานาดี เมื่อมาแสดงต่อมนุษย์ก็กลายเป็น **เมตตา** ฉะนั้นเวลาท่านอธิบายเมตตา ท่านจะโยงไปหาฉันทะ เพราะโดยพื้นฐานที่แท้ฉันทะเป็นจุดเริ่มของเมตตา [น. ๕๑-๕๒]

... **เมื่อมีกรุณา ก็คือฉันทะมาแล้ว** และจะทำให้การปฏิบัติงานของครูอาจารย์ได้ผลเต็มที่ ไม่ว่าจะเป็นครูอาจารย์ที่สอนหรือเป็นครูอาจารย์ที่บริหารก็ตามเมื่อกรุณามาแล้วฉันทะทำหน้าที่ก็ต้องพยายามทำเด็กให้ดีให้ได้ ถ้าเด็กยังไม่ดีก็จะไม่ยอมหยุด ถ้าเด็กยังไม่หมดปัญหาก็จะไม่ยอมหยุด ... [น. ๕๓]

... ถ้าความสุขไม่มา การพัฒนามนุษย์จะสำเร็จยาก ...

[น. ๕๔]

... เราไม่มีหน้าที่เป็นทุกข์ แต่เรามีหน้าที่รู้ทุกข์ คือรู้เท่าทันมัน พูดได้สั้นๆ ว่า ทุกข์เป็นสิ่งที่สำหรับปัญญา รู้ พูดอีกสำนวนหนึ่งว่า ปัญญาเป็นสิ่งที่เราต้องเผชิญหน้า ด้วยปัญญาที่รู้ ต้องรู้ปัญหาจึงจะแก้ปัญหาและทำให้คนมีความสุขจริงได้ ...

[น. ๕๔-๕๕]

... ทุกข์สำหรับเรารู้ แต่สุขสำหรับเราเป็น พอปฏิบัติไปมีแต่สุขยิ่งขึ้นๆ ทุกข์น้อยลงๆ ปฏิบัติก้าวหน้าไปกับความสุข [น. ๕๕]

... ธรรมทุกข้อจะต้องมีผลสัมพันธ์ส่งต่อในกระบวนการเดินหน้าในไตรสิกขา อันนี้เป็นเกณฑ์วินิจฉัยข้อปฏิบัติทุกอย่างในพุทธศาสนา เพราะคุณสมบัติและข้อปฏิบัติคือธรรมทุกอย่างในพุทธศาสนา หรือที่จริงคือในธรรมชาติ อยู่ในกระบวนการของไตรสิกขาทั้งนั้น เพราะฉะนั้นธรรมทุกข้อจะต้องจับให้ได้ว่ามันส่งผลอย่างไรต่อข้อปฏิบัติอื่นที่จะมารับช่วงต่อไป ...

[น. ๕๗-๕๘]

... คนไทยเราเท่าที่สังเกต มักนำเอาธรรมมาใช้เพียงเพื่อสนองความต้องการขั้นต้น คือ พอให้สุขสบายพ้นปัญหาเฉพาะหน้าไปได้ แล้วก็หยุด ธรรมแทบทุกข้อจะใช้เพื่อวัตถุประสงค์ขาดตอนด้วนๆ แบบนี้ จึงไม่เป็นไปตามแนวทางของไตรสิกขา ...

[น. ๕๙]

... ในหมวดธรรมใดพระพุทธเจ้าตรัสสันโดษไว้ ในหมวดธรรมนั้นก็จะตรัสความเพียรไว้ด้วย ...

[น. ๖๗]

ความสันโดษ และไม่สันโดษ ทั้งที่ถูกต้อง และผิดพลาด ควรจะสรุปไว้เพื่อให้เห็นภาพรวมดังนี้ [น. ๖๘-๖๙]

๑. ความสันโดษ และไม่สันโดษ ที่ผิด

ก. สันโดษที่ผิด (สันโดษเทียม หรือสันโดษตัน) คือ

- ๑) สันโดษในวัตถุเสพ ซึ่งจบลงที่ความสุข นำไปสู่ความเกียจคร้านและความประมาท
- ๒) สันโดษในสิ่งดั่งามสร้างสรรค์ ซึ่งทำให้หยุดหรือเฉื่อยลง นำไปสู่ความประมาทเช่นเดียวกัน

ข. ไม่สันโดษที่ผิด คือ

- ๑) ไม่สันโดษในวัตถุเสพ ทำให้ละทิ้งหรือไม่ใส่ใจกิจการหน้าที่และการสร้างสรรค์สิ่งดั่งาม

๒. ความสันโดษ และความไม่สันโดษ ที่ถูกต้อง

ก. สันโดษที่ถูกต้อง (สันโดษแท้ หรือสันโดษเดินหน้า) คือ

- ๑) สันโดษในวัตถุเสพ เพื่อออกมาเวลา แรงงาน และความคิดไปใช้ในการทำกิจการหน้าที่ทำสิ่งดั่งามสร้างสรรค์

ข. ไม่สันโดษที่ถูกต้อง คือ

- ๑) ไม่สันโดษในกุศลธรรม คือ ไม่รู้ลืม ไม่รู้พอในการทำกิจการหน้าที่ทำสิ่งดั่งามสร้างสรรค์ [น. ๖๙]

... ธรรมหรือข้อปฏิบัติแต่ละอย่างมิใช่เพื่อให้สุขสบายแล้วก็หยุดหรือจบเท่านั้น แต่เพื่อช่วยส่งให้ก้าวหน้าต่อไปได้ในกระบวนการคืบเคลื่อนไปข้างหน้าของชีวิต ในด้านพฤติกรรมบ้าง ด้านจิตใจ

บ้าง ด้านปัญญาบ้าง ที่เรียกว่าไตรสิกขา ... [น. ๗๓-๗๔]

... ความสุขจึงเป็นสภาพคล่อง หรือสภาพเอื้อสำหรับการที่จะทำหรือก้าวต่อไป สุขจึงไม่ใช่เพื่อยุติ แต่เพื่อทำได้สะดวก ... [น. ๗๔]

... เมื่อมีสังขารว่า สิ่งทั้งหลายไม่เที่ยง เราก็มีการปฏิบัติเชิงจริยธรรม ๒ ขั้น คือ

๑. ขั้นปรับความรู้สึก หรือขั้นทำใจ [น. ๗๖]

... การรู้เท่าทันความจริงของกฎธรรมชาติคืออนิจจังนั้นขั้นที่ ๑ ก็ทำให้เราสบายใจ ปลงใจได้ ไม่ทุกข์ หรือว่าทุกข์น้อยลง หรือระงับทุกข์ได้ ขั้นที่ ๑ นี้ เป็นขั้นของการใช้ปัญญารู้เท่าทันเพื่อทำจิตใจให้เป็นอิสระ หรือเพื่อรักษาอิสรภาพของจิตใจ แต่ไม่ใช่หยุดแค่นั้น

๒. ขั้นปฏิบัติ หรือขั้นทำการ ... การที่สิ่งทั้งหลายเปลี่ยนแปลงไป มีความเกิดดับ เจริญและเสื่อมนั้น มันไม่ได้เปลี่ยนแปลงหรือเป็นไปโดยเลื่อนลอย แต่เปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัย ... [น. ๗๗]

ปัญญาที่รู้ความเปลี่ยนแปลงตามเหตุปัจจัย ทำให้เราได้ประโยชน์ ๒ ขั้น

๑. เราอยู่ด้วยความรู้หรือด้วยปัญญารู้เท่าทัน ทำให้ใจเป็นอิสระ ไม่มีความทุกข์ นี่คือ **ปลงอนิจจังได้**

๒. เราสามารถ**ปฏิบัติการด้วยความไม่ประมาท** แล้วสร้างความเจริญป้องกันความเสื่อมได้

ปัญหาอยู่ที่ว่าชาวพุทธไทยเราใช้อนิจจังขั้นเดียว ขั้นว่าปลง

ได้แล้วสบาย ก็เลยจบกัน [น. ๗๙]

... เมืองไทยที่ผ่านมานี้ในเรื่องความอยากรักก็ผิด ฉันทะหายไปเมื่อเหลือแต่ตัณหาที่ต้องให้กำจัดมัน หรือมิฉะนั้นก็ต้องปลุกเร้าเลยมาเถียงกันอยู่แค่นี้ มองได้แค่ว่าความอยากคือ ตัณหา ...

[น. ๘๐]

ถึงเวลาจะต้องกลับไปสู่ฐานที่แท้คือฉันทะ ...

... สังคมไทยขณะนี้ จุดที่ต้องแก้ทั้งหมดคือ

๑. การที่ไม่รู้จักฉันทะฉันทะหายไปเอาตัณหามานะมาแทนจึงพลาดหมด [น. ๘๒]

๒. สันโดษก็ตัน ไปจบที่สุขแล้วก็นอนสบายอย่างที่ว่า

๓. กรุณาที่พูดถึงก่อนนี้ก็ใช้พลาดไม่ครบชุดของมัน [น. ๘๓]

เมื่อใดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ไปส่งผลกระทบเสียหายต่อธรรม คือ ทำให้เสียหลักการแห่งความเป็นจริง ความถูกต้องดีงาม ความสมตามเหตุผล ความชอบธรรม ความเป็นธรรม เช่น ผิดกฎหมาย หรือกติกาสังคม เราต้องหยุดช่วยเหลือ เพื่อให้เขารับผิดชอบต่อธรรม นี่คือ อุเบกขา เพราะฉะนั้น อุเบกขาจึงเป็นตัวคุมหมด ทำให้สามข้อแรกมีขอบเขต [น. ๘๐]

ในสังคมไทยเมื่อคนไม่รู้จักอุเบกขา ก็เฉย แต่กลายเป็นเฉยไม่รู้เรื่องรู้ราว เฉยไม่เอาเรื่องเอาราว และเฉยไม่ได้เรื่องได้ราวอย่างนี้ทางพระท่านมีศัพท์ให้ด้วย เรียกว่า **อัญญาอุเบกขา** แปลว่า เฉยโง่ ซึ่งเป็นอกุศล เป็นบาป คนไทยเราถ้าไม่ระวังให้ดีจะเฉยโง่กันมาก เฉยที่แท้ต้องเป็นเฉยด้วยปัญญา เพราะว่าอุเบกขานี้จะมีได้ต้องอาศัยปัญญา [น. ๘๒]

เมื่อมีความรักโดยไม่ขาดความรู้ คือ ใช้เมตตากรุณาโดยมีปัญญามาโยงเข้ากับอุเบกขา ก็จะเกิดความสุขและความถูกต้องพอดี [น. ๙๓]

...ถ้ารักลูกมากด้วยเมตตา กรุณา มุทิตาเกินไป จะกลายเป็นว่ารักลูกระยะสั้น มองการณ์ใกล้ สายตาสั้น แล้วจะปิดกั้นการพัฒนาของเด็ก [น. ๙๖]

ความมีกัลยาณมิตรและเป็นกัลยาณมิตรนี้เป็นคุณสมบัติที่เราต้องการข้อแรกทีเดียว เราต้องตั้งเป้าหมายว่าทำอย่างไรจะให้ชุมชนหรือสังคมของเราเป็นชุมชนแห่งกัลยาณมิตร คือคนที่อยู่ในชุมชนทางวิชาการ เช่นมหาวิทยาลัยนั้น จะต้องเป็นกัลยาณมิตรต่อกัน คือ เป็นปัจจัยหรือสิ่งแวดล้อมแก่กันในทางที่เอื้อต่อกันในการศึกษา หรือในการพัฒนาทุกด้าน ครูก็เป็นปัจจัยเอื้อต่อการพัฒนาชีวิตของลูกศิษย์ ครูอาจารย์เองด้วยกันและลูกศิษย์ต่อลูกศิษย์ด้วยกันก็เป็นปัจจัยเอื้อต่อกัน ผู้บริหารก็เป็นปัจจัยเอื้อต่อการเจริญงอกงามของครูอาจารย์และของทุกคนในชุมชน [น. ๙๘]

การปกครอง เพื่อการศึกษา คือเพื่อจัดสรรโอกาสให้กิจกรรมและกิจการทุกอย่างดำเนินไปในทางที่ช่วยพัฒนาชีวิตของคน หรือช่วยให้คนได้พัฒนาชีวิตของตน และการที่คนจะพัฒนาชีวิตก็ต้องมีฉันทะ [น. ๑๐๘]

... ชุมชนแห่งการศึกษา มีบรรยากาศแห่งความสัมพันธ์ที่เอื้อต่อกัน ดังนี้

ก. ครูอาจารย์หรือผู้ที่ศึกษามากกว่า ช่วยเอื้อการศึกษาแก่ผู้ที่ศึกษาน้อยกว่า

ข. ผู้ศึกษาทั้งหลายในระดับต่างๆ มีความเป็นอยู่และกิจกรรมที่เอื้อการศึกษาแก่กันและกัน [น. ๑๐๙]

ค. ชุมชนเป็นแหล่งเอื้อการศึกษาแก่คนภายนอก ที่จะเข้ามาแสวงการศึกษา ทั้งระยะสั้นและระยะยาว

ง. ชุมชนเป็นแหล่งชุมนุมผู้มีการศึกษา ที่จะออกไปเอื้อการศึกษาแก่คนทั่วไปในสังคม

จ. ชุมชนการศึกษาต่างแห่ง เอื้อการศึกษาแก่กันและกัน [น. ๑๑๐]

ในการสร้างบรรยากาศแห่งการศึกษาในชุมชนทางวิชาการ ถือได้ว่าระบบความสัมพันธ์ของคนที่เป็นกัลยาณมิตรให้แก่กัน โดยมีเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขาที่ครบสี่เป็นคุณสมบัติพื้นฐาน และมีกัลยาณมิตรธรรม ๗ เป็นคุณสมบัติ เจาะเชิงปฏิบัติการ ดังกล่าวนี้นี้ เป็นองค์ประกอบข้อที่ ๑ พุดสั้นๆ ว่า ระบบกัลยาณมิตร [น. ๑๑๒]

ความดี ความสุข ความสำเร็จ เป็นหลุมดักที่มักทำให้คนประมาท เราจะต้องไม่ยอมให้ความดี ความสุข ความสำเร็จ มาหยุดยั้ง ทำให้เราเพลินเพลินมัวเมา หลงระเริง ลืมตัว เมื่อดี สุข สำเร็จแล้ว จะต้องไม่ยอมหยุด ต้องก้าวต่อไป ต้องไม่ตกหลุมล่อของความดีงาม ความสุข ความสำเร็จนั้น ถ้าใครเพลินเพลิน ยินดี ภูมิใจ แล้วหยุด เรียกว่าประมาท ต้องไม่ประมาทคือก้าวต่อไปจนตลอด [น. ๑๑๘]

การศึกษาเพื่อสร้างบัณฑิตหรือ การศึกษาเพื่อเพิ่มผลผลิต*

ความเป็นบัณฑิตอยู่ที่ไหน ก็อยู่ที่คุณสมบัติในตัวคน และการสร้างคุณสมบัติของตัวคนนี่แหละที่เป็นเป้าหมายของวิชาศึกษาทั่วไป ...

เป้าหมายแท้จริงของวิชาศึกษาทั่วไป คือการสร้างบัณฑิตหรือสร้างคนให้เป็นบัณฑิต ส่วนวิชาเฉพาะวิชาชีพทั้งหลายเป็นการสร้างเครื่องมือให้แก่บัณฑิต และบอกวิธีที่จะทำให้เขาสามารถใช้เครื่องมือได้ แต่คนใช้เครื่องมือนั้นจะต้องเป็นคนที่ดีจะได้นำเครื่องมือไปใช้เพื่อสร้างสรรค์ ทำให้เกิดประโยชน์สุขแก่ชีวิตและสังคม ไม่ใช่ นำเครื่องมือไปเพียงเพื่อแสวงหาประโยชน์ส่วนตนด้วยความเห็นแก่ตัว แล้วทำร้ายเบียดเบียนผู้อื่นหรือก่อความเสียหายทำลายสังคม ตลอดจนมนุษยชาติ ซึ่งเป็นปัญหาสำคัญในปัจจุบัน [น. ๓]

---

* ปาฐกถาพิเศษ ในการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง วิชาศึกษาทั่วไปของหลักสูตรการศึกษาระดับปริญญาตรี จัดโดยทบวงมหาวิทยาลัย วันที่ ๑๔ กันยายน พ.ศ. ๒๕๓๘ (พิมพ์ครั้งแรก - กันยายน พ.ศ. ๒๕๔๐)

คนสามารถมีความสมบูรณ์ในตัวของเขาเอง การพัฒนาคนคือการทำให้เขามีชีวิตที่ดี งดงาม ประณีต มีอิสรภาพ มีความสุข มีความเป็นคนเต็มคนในตัว [น. ๖]

... เราก็จะมองเห็นได้ว่า

ก) วิชาศึกษาทั่วไป เป็นวิชาสำหรับพัฒนามนุษย์ หรือพัฒนาคนในฐานะที่เป็นตัวคน จนกระทั่งให้คนนั้นเป็นบัณฑิต ...

ข) ส่วนวิชาประเภทวิชาเฉพาะวิชาชีพนเน้นการพัฒนาคนในฐานะที่เป็นทรัพยากรมนุษย์ [น. ๗]

วิชาศึกษาทั่วไป→พัฒนาคน = สร้างบัณฑิต→ชีวิตที่ดีงามประเสริฐ

วิชาเฉพาะวิชาชีพ→พัฒนาทรัพยากรมนุษย์ = สร้างเครื่องมือให้
บัณฑิต→เพิ่มผลผลิต

ที่เทียบกันอย่างนี้ มิใช่หมายความว่า จะแยกจากกัน หรือจะเลือกเอาอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่จะต้องประสานให้เกื้อหนุนกัน โดยที่ว่าการสร้างบัณฑิตจะต้องเป็นแกน ... [น. ๑๐]

... บางคนอาจจะนึกว่าเป็นวิชาขั้นต้นๆ คำว่า “พื้นฐาน” นั้นมองได้หลายอย่างหลายความหมาย ความหมายหนึ่งก็คือเป็นขั้นต้นๆ หรือขั้นเตรียมการ ก็เลยชวนให้นึกว่าวิชาอย่างนี้จะเอาครูอาจารย์ที่ยังไม่เก่งมาสอนก็ได้ ที่ไหนได้ วิชาพื้นฐานนี้แหละเป็นการสร้างตัวบัณฑิต เป็นการสร้างคนให้มีคุณภาพขนาดที่จะไปนำสังคมได้ ... [น. ๑๒]

การพยายามให้ความสำคัญแก่นุษยศาสตร์ ไม่ได้หมายความว่า จะเลิกให้ความสำคัญแก่วิทยาศาสตร์และสังคมศาสตร์ เพียงแต่ให้ลดการเน้นที่เอียงหนักไปข้างใดข้างหนึ่งมากเกินไปจน

เสียดุล และจัดให้ได้สัดส่วนที่เหมาะสมพอดี ... [น. ๒๐]

มนุษยศาสตร์ที่มีมาเก่าก่อน และครองความยิ่งใหญ่ตลอดมานั้น เมื่อวิทยาศาสตร์เกิดขึ้น ผู้คนหันไปชื่นชมและฝากความหวังไว้กับวิทยาศาสตร์ ก็ทำให้มนุษยศาสตร์อับแสงด้อยค่าลงไป ยิ่งวิชาบางอย่างไปเอาวิธีวิทยาศาสตร์มาใช้ และแยกตัวออกไปเกิดเป็นกลุ่มใหม่ที่เรียกว่าสังคมศาสตร์แล้ว มนุษยศาสตร์ก็ยิ่งตกต่ำ มนุษยศาสตร์อับรึกมีในวงวิชาการมาช้านานอย่างที่ยกแล้วแล้วว่า จนถึงกลางคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ นี้

ฝ่ายสังคมศาสตร์ ที่เกิดขึ้นมาได้ประมาณ ๒๐๐ ปี เมื่อทำตัวเป็นวิทยาศาสตร์แล้วก็รุ่งเรืองขึ้นมาเป็นอันมาก วิชาเศรษฐศาสตร์ และรัฐศาสตร์ เป็นต้น ได้มีบทบาทสำคัญยิ่งตลอดยุคแห่งการพัฒนาที่ผ่านมา แต่กระนั้นก็มีความภูมิใจได้ไม่เต็มที่ นอกจากความไม่ลงตัวในการจัดเข้าหมวดของบางวิชา ซึ่งก็ยังไม่แน่นอนจนบัดนี้แล้ว ก็ยังมีผู้เคลงใจตั้งข้อสงสัยเกี่ยวกับการนำเอาวิธีวิทยาศาสตร์มาใช้ว่าเข้ากันได้กับวิชาสังคมศาสตร์จริงหรือไม่ ... [น. ๒๒]

... แต่เมื่อมาถึงศตวรรษปัจจุบัน สถานะของวิทยาศาสตร์ก็กลับสั่นคลอนลง ในเมื่อวิทยาศาสตร์ก้าวหน้าไปแล้ว กลับค้นพบว่า ศาสตร์ของตนไม่สามารถเข้าถึงความจริงแท้ได้ จนกระทั่งนักฟิสิกส์ชั้นนำบางท่านประกาศออกมาเองถึงความจริงนี้ ...

อย่างไรก็ตาม วิทยาศาสตร์แม้จะตกต่ำลงไปบ้าง ความสำคัญที่เหลืออยู่ ก็ยังมีมหันต์ โดยเฉพาะในฐานะที่อยู่เบื้องหลังความก้าวหน้าของเทคโนโลยี (พร้อมกับที่พลอยถูกติเตียนเพราะ

โทษภัยของเทคโนโลยีด้วย) และขณะนี้ เมื่อวิทยาศาสตร์ขยายขอบเขตแห่งการแสวงหาความรู้ออกมาสู่แดนของนามธรรมด้วย วิทยาศาสตร์ก็มีที่ท่าว่าจะตีตื้นพื้นฐานะสูงขึ้นอีก [น. ๒๓]

... มนุษยศาสตร์กว้างขวางยืดหยุ่นที่สุด ครอบคลุมหมดกลับกลายเป็นว่า วิทยาศาสตร์ธรรมชาติกับสังคมศาสตร์แคบ เพราะว่าได้เฉพาะส่วนที่เข้ากับวิธีวิทยาศาสตร์แล้วเท่านั้น [น. ๒๖]

... คนได้เห็นพิษภัยของการพัฒนาที่มุ่งเน้นทางด้านความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจแล้ว ในเมื่อเห็นว่าการพัฒนาที่เน้นเศรษฐกิจเป็นโทษ การพัฒนาโดยใช้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเป็นปัจจัยสำคัญก็พลอยลดความสำคัญลงไปด้วย คนก็หันมาเน้นการพัฒนาที่จะรักษาสິงแวดล้อม แล้วก็มาเน้นการพัฒนาคน บทบาทของมนุษยศาสตร์ก็น่าจะเด่นขึ้น [น. ๒๗]

ถ้าประเทศไทยมองกว้างมองไกลในแง่ที่คิดจะทำตัวให้เป็นผู้นำในโลก ก็คงยากที่จะสำเร็จ เพราะเรายังเป็นผู้ตามชนิดที่ล่าหลังอยู่ไกล คือ ยังอยู่ในกระแสการพัฒนาของยุคที่ผ่านไปแล้ว ที่ยังเน้นเรื่องการพัฒนาอุตสาหกรรม ในขณะที่ประเทศที่พัฒนาแล้วชั้นนำเขาเข้ายุคที่ผ่านพ้นอุตสาหกรรม (post-industrial age) ไปแล้ว เราแทบไม่มีเวลาคิดถึงการแก้ปัญหาความไม่สมดุลทางวิชาการ เพราะต้องมัววุ่นกับการเร่งการศึกษาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่ยังห่างเขาไกล [น. ๒๘]

นี่แหละฝรั่งมีแนวความคิดจะหาจริยธรรมขึ้นมาใหม่ ก็เพราะถือว่าจริยธรรมเป็นเรื่องบัญญัติของสังคมมนุษย์ ดีหรือชั่วก็แล้วแต่จะตกลงกัน ถ้าจะเอาบัญญัติในสังคมใดสังคมหนึ่งก็ไม่แน่นอน จึงต้องหาทางคิดเอาสิ่งที่ยึดกันเป็นกลางๆ เหมือนๆ กัน

มาใช้ เรียกว่าเป็นจริยธรรมสากล คือสากลจากการที่ว่าที่นี้ก็ยอมรับที่โน่นก็ยอมรับ เมืองไทยเราก็เข้าสู่กระแสความคิดนี้ด้วย นี่ก็เป็นแนวโน้มของเรื่องของจริยธรรม [น. ๓๒]

... เราเห็นว่าจริยธรรมนี้เป็นอย่างหนึ่ง และคุณธรรมเป็นอีกอย่างหนึ่ง คือจริยธรรม เป็นพฤติกรรมภายนอก โดยเฉพาะในการอยู่ร่วมกันในสังคมมนุษย์ ส่วนคุณธรรม เป็นสภาพความดีในจิตใจ หรือเป็นคุณสมบัติภายในจิตใจ

ที่เป็นเช่นนี้เพราะเราเห็นว่าคุณธรรมนี้สำคัญ จะต้องมีความจิตใจเป็นพื้นฐาน ถ้าจิตใจไม่มีคุณธรรมแล้วจริยธรรมก็จะดีไม่ได้ เพราะไม่มีพื้นฐาน และจะไม่มีความมั่นคง แต่หาว่าไม่ว่าความคิดความเข้าใจนี้แสดงว่าเราไม่มีความชัดเจนในเรื่องการพัฒนามนุษย์ เราได้ตกลงไปในหลุมแห่งความคิดแยกส่วนของตะวันตก และพลอยมีความคับแคบสับสนในเชิงจริยธรรมไปกับฝรั่งด้วย จริยธรรมของเราก็เลยพลอยไม่ชัดเจน [น. ๓๕]

เราจะต้องหาทางใช้วิชาชีพเป็นแดนพัฒนามนุษย์ให้ได้เวลานี้เราสอนวิชาชีพโดยมุ่งเพียงว่าให้เขารู้และมีความเชี่ยวชาญในวิชานั้นเพื่อเอาไปทำมาหากิน แต่เราไม่ตระหนักในเรื่องที่ว่าเราจะอาศัยวิชาชีพเป็นแดนพัฒนาคนได้อย่างไรบ้าง เพราะฉะนั้นจึงเกิดเป็นปัญหาขึ้นมาจากการพัฒนาคนแบบแยกส่วนเช่นเอาวิชาชีพไปเป็นเรื่องหนึ่ง เอาวิชาจริยธรรมไปเป็นเรื่องหนึ่ง เอาเนื้อหาวิชาอะไรต่างๆ ที่เรียนไปเป็นเรื่องหนึ่ง โดยไม่สัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ฉะนั้นในการพัฒนามนุษย์ที่บอกว่าจะพัฒนาคนทั้งคนนี้ เราจะต้องนำความคิดแบบองค์รวมที่แท้จริงมาใช้นบูรณาการ

การพัฒนาคนทั้งคน ก็คือ การพัฒนาระบบของคร่อม
แห่งการดำเนินชีวิตของคน ให้ทั้ง ๓ ด้าน คือ พฤติกรรม
จิตใจ และปัญญา เจริญงอกงามขึ้นอย่างประสานสัมพันธ์
สอดคล้องส่งผลเกื้อกูลต่อกันไปด้วยดีทั้งระบบ [น. ๔๒]

ในพระพุทธศาสนานั้น ท่านให้ดูการพัฒนาของมนุษย์ว่า
เป็นไปครบ ๔ ด้านไหม หลักเกณฑ์นี้ใช้วัดแม้แต่พระอรหันต์ ถ้า
ถามว่าพระอรหันต์คือใคร ก็ตอบว่าพระอรหันต์คือคนที่พัฒนาดน
สมบูรณ์ทั้ง ๔ ด้าน คือ

- ๑) พัฒนากาย (ความสัมพันธ์ทางกาย)
- ๒) พัฒนาศีล (ความสัมพันธ์ทางสังคม)
- ๓) พัฒนาจิตใจ (คุณธรรม ความมั่นคง ความสุข)
- ๔) พัฒนาปัญญา (ความรู้-คิด-เข้าใจ-หยั่งเห็น) [น. ๔๒-๔๓]

การจัดการศึกษา โดยเฉพาะวิชาศึกษาทั่วไปที่เป็นการพัฒนาตัวคนที่จะให้เป็นบัณฑิตนี้ จะต้องมีการแยกระดับความ
มุ่งหมาย โดยต้องมีจุดมุ่งหมาย ๒ ระดับ ทั้งโดยกาละ และโดย
เทศะ คือ

ก) โดยกาละ

๑. การศึกษาเพื่อยุคสมัย คือการที่จะพัฒนาคนให้สอดคล้องหรือรับมือได้ทันกับสภาพแวดล้อมของยุคสมัยที่เป็นอยู่ ...

๒. การศึกษาที่เหนือยุคสมัยอย่างที่ศัพท์พระเรียกว่า อกาลิก คือ การพัฒนาความเป็นมนุษย์ที่ไม่ขึ้นต่อกาลสมัย ได้แก่
การศึกษาเพื่อส่งเสริมคุณค่าที่มีโดยธรรมชาติของมนุษย์

หมายความว่า วิชาการศึกษาทั่วไปนี้จะสร้างคนให้เป็นอย่างไร
เพื่อความเป็นคนที่สมบูรณ์ ... [น. ๔๕]

ข) โดยเทศะ

๑. การศึกษาที่สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมของถิ่น ...

๒. การศึกษาที่พ้นจากเทศะเฉพาะเพื่อความเป็นคนของโลก
ในแง่หนึ่งคนทุกคนเป็นสมาชิกของโลก ... [น. ๔๖]

... ความคิดในเรื่อง sustainable development (การพัฒนาที่ยั่งยืน) ก็มีแต่ความคิดและหลักการ แต่ปฏิบัติการไม่คืบหน้า จึง
ได้แค่เพียงนำเอาระบบ reengineering มาใช้เพื่อสนองแนวความคิด
เดิมที่จะเอาชนะในระบบการแข่งขันแบบเก่า ... [น. ๔๘]

... สมัยก่อนเราจะทำอะไรลำบาก ต้องใช้กล้ามเนื้อมาก
เวลานี้ไม่ต้องใช้กล้ามเนื้อ ใช้แค่กล้ามเนื้อ กดปุ่มเอาก็ได้แล้ว ใน
สภาพเช่นนี้คนที่เห็นแก่ความสะดวกสบายจะอ่อนแอลง ไม่อยาก
ทำอะไร อยากทำแต่สบายๆ พบอะไรก็ไม่อยากทำ ไม่อยากสู้ มี
ปัญหาอะไรก็ไม่อยากคิดแก้ไข แต่พร้อมกันนั้น ระบบชีวิตและ
ระบบสังคมก็ซับซ้อนยิ่งขึ้น ทำให้คนจะต้องมีความเข้มแข็งขึ้น
เมื่อสภาพแวดล้อมทางวัตถุทำให้คนอ่อนแอลง คนที่เป็นผลผลิต
ของสังคมนั้นก็จะสู้กับระบบความซับซ้อนในชีวิตและสังคมไม่ได้
พออ่อนแอ สู้ระบบในสังคมของตนเองก็ไม่ไหว ยิ่งออกไปใน
ระบบการแข่งขันของเวทีโลกก็ยิ่งไม่ไหว จะต้องแก้ไขให้คนที่
อ่อนแอเป็นคนที่เข้มแข็งให้ได้ [น. ๕๒]

เวลานี้แม้แต่เก่งเราก็ยังไม่ได้ อย่าไปนึกว่าเราเก่งแล้ว เดิมนั้น
เน้นที่เก่ง แต่ต่อมาเราบอกว่าไม่ถูก ต้องมีดีด้วย เสร็จแล้วเรา

ก็เพิ่มจุดเน้นว่าดีด้วยเหมือนกับว่าตัวเองเก่งแล้ว แต่หันไปดูที่ว่า เก่งนั้น เก่งพอที่จะเอาชนะในเวทีการแข่งขันโลกใหม่ ตอบได้เลยว่าเดี๋ยวนี้ก็ยังเก่งไม่พอ และดีก็ต้องเข้ามาเพื่อให้ความเก่งเป็นไปในทางสร้างสรรค์ แล้วเพื่อให้ความเก่งและความดีมันคงยั่งยืนก็ต้องมีความสุข เพราะถ้าไม่มีความสุข ความดีไม่มีทางยั่งยืน

[น. ๕๘]

การศึกษาจะต้องทำหน้าที่นี้ให้ได้ คือ เมื่อเรียนอยู่ก็ต้องมีความสุขเป็นคุณสมบัติในใจ เมื่อเขามีความสุข ถ้าเขาเป็นคนเก่งเมื่อออกไปในสังคม เขาไม่ต้องเบียดเบียนคนอื่นในการหาความสุข เขาก็สามารถระบายความสุขออกไป คนที่มีความทุกข์ก็ระบายทุกข์ คนที่มีความสุขก็ระบายความสุขให้แก่สังคม และใช้ความเก่งในการสร้างสรรค์เพื่อประโยชน์สุขร่วมกันทั่วสังคม

... การศึกษาจะต้องให้คนก้าวไปไกลกว่านั้น คือมิใช่เพียงพัฒนาเขาให้เป็นทรัพยากรมนุษย์ที่มีคุณภาพและมีประสิทธิภาพ เพื่อหนุนการพัฒนาเศรษฐกิจด้วยการเพิ่มผลผลิตเป็นต้นเท่านั้น แต่จะต้องพัฒนาเขาในฐานะเป็นตัวคน ให้เป็นบัณฑิต ผู้มีชีวิตที่ดีงาม เป็นอยู่ด้วยปัญญาอย่างรู้เท่าทันโลกและชีวิต มีจิตโปร่งใส เป็นสุข [น. ๕๙]

การศึกษา กับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์*

แต่ก่อนนี้เราไม่มีคำว่าทรัพยากรมนุษย์ คำนี้เกิดขึ้นมาเพื่อสนองความคิดในการพัฒนาเศรษฐกิจ ดังนั้นจะต้องเข้าใจให้ดีว่าคำว่าทรัพยากรมนุษย์นั้น เป็นการมองมนุษย์ในฐานะทรัพยากร คือเป็นทุน เป็นปัจจัย ในการที่จะนำมาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม

ส่วนการพัฒนาคนโดยมองคนในฐานะเป็นมนุษย์ มีความหมายว่า มนุษย์มีความเป็นมนุษย์ของตัวเอง ชีวิตมนุษย์นั้นมีจุดหมาย จุดหมายของชีวิตคือ ความสุข อิสรภาพ ความดี ความงามของชีวิต ซึ่งเป็นเรื่องเฉพาะตัวบุคคล

เราต้องให้ความสำคัญว่าเราจะพัฒนามนุษย์ให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์อย่างไร พร้อมกับที่อีกด้านหนึ่ง เขาก็จะเป็นทรัพยากร เป็นทุน เป็นปัจจัยที่มีประสิทธิภาพในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม

* การบรรยายพิเศษในการประชุมสัมมนาผู้บริหารกลุ่มโรงเรียนมัธยมศึกษา ระหว่างวันที่ ๑๐ - ๑๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๓๘ จัดโดยกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ ณ โรงแรมปรีซ์ พาเลซ เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร (พิมพ์ครั้งแรก - พ.ศ. ๒๕๓๙)

ขณะนี้เราควรแยกคำทั้ง ๒ นี้ออกจากกันให้ชัดเจน พร้อม
ทั้งมองความสัมพันธ์ระหว่างการพัฒนาทั้งสองอย่างด้วย ดุลย-
ภาพของการพัฒนาทั้ง ๒ อย่างจึงจะเกิดขึ้น ... [น. ๓]

... การศึกษาเพื่อพัฒนาตัวมนุษย์นั้น เป็นการศึกษาที่
เรียกได้ว่าเป็นการศึกษาขั้นพื้นฐาน (การศึกษาระยะยาว)
ส่วนการศึกษาเพื่อพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ มีความหมายขึ้น
กับกาลเทศะ หรือยุคสมัยมากกว่า คือเป็นการศึกษาที่
สัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมของยุคสมัยนั้นๆ (การศึกษา
ระยะสั้น) เช่น เพื่อสนองความต้องการของสังคมในด้านกำลัง
คนในสาขางานและกิจการต่างๆ ... [น. ๔]

สิ่งหนึ่งที่ขอย้ำเสมอในขณะนี้คือ สภาพความคิดความเชื่อ
ของผู้คน ซึ่งถือเป็นเรื่องสำคัญ เป็นเรื่องรากฐานของสังคม
สภาพความคิดความเชื่อของสังคมเป็นตัวบ่งชี้ถึงชะตากรรมของ
สังคมด้วย [น. ๕]

จริงอยู่ คนเรานั้นจะให้รู้ชัดเจนในทุกเรื่องย่อมเป็นไปไม่ได้
แต่เราได้พยายามแสวงหาความชัดเจนหรือไม่ หรือยอมอยู่ภาย
ใต้อำนาจความคลุมเครือ และความพรัมัวนั้น สิ่งที่สำคัญคือ
อย่างน้อยเราจะต้องมีท่าทีที่ชัดเจนต่อเรื่องเหล่านี้ สังคมไทยจะ
เอาอย่างไรกับเรื่องเหล่านี้ ถึงเวลาแล้วที่ควรจะนำมาพูดจา
ถกเถียงกันให้ชัดเจน มิฉะนั้น สังคมไทยจะอยู่ด้วยความพรัมัว
และความคลุมเครือเหล่านี้เรื่อยไป สังคมที่ไม่มีความชัดเจนและ
พรัมัวนั้นพัฒนาได้ยาก ฉะนั้นอย่าได้ถือว่าสิ่งเหล่านี้เป็นเรื่อง
เล็กน้อย มันมีความสำคัญมาก [น. ๖]

... ถ้าอำนาจดลบันดาลภายนอกนั้นให้ความหวังเกี่ยวกับ

ความช่วยเหลือที่คลุมเครือ มีขอบเขตไม่ชัดเจนว่าฝ่ายที่ช่วยจะ
ช่วยแค่ไหน และฝ่ายถูกช่วยจะต้องทำเองเท่าใด จะเกิดภาวะ
รีๆ รอๆ ครึ่งๆ กลางๆ จะทำอะไรก็ไม่ทำ การช่วยเหลือในกรณี
อย่างนี้เป็นโทษมาก ถ้าให้รู้แน่นอนลงไปว่าไม่มีใครช่วย จะดีกว่า
คนที่รู้ชัดว่าไม่มีใครช่วย และจะต้องช่วยตัวเองอย่างเดียว
แน่นอน ... [น. ๗]

... เมื่อเราดึงคนจากเทพมาสู่ธรรม คือกฎธรรมชาติ ก็เป็น
เครื่องแสดงว่าเราจะต้องทำกรรมที่ถูกต้องด้วยความเพียร การที่
เราจะทำกรรมได้อย่างถูกต้องก็ต้องมีปัญญารู้ความจริงในธรรมชาติ
คือต้องมีการศึกษาหรือเรียนรู้ เพราะฉะนั้นสิกขาจึงเป็นข้อปฏิบัติ
ทั้งหมดในพุทธศาสนา และการศึกษามีหลักการสำคัญคือ ให้
แก้ไขปรับปรุงตนด้วยการฝึกฝนพัฒนาอยู่เสมอ ... [น. ๑๓]

... หลักการหรือความเชื่อใดก็ตามที่ทำให้คนนอนรอผล
ผัดผ่อนคอยเวลาไม่ทำการต่างๆ โดยเร่งรัดนั่นคือทำให้คนประมาท
ถือว่าผิดหลักพุทธศาสนา **สิกขา** ทำให้คนศึกษา ฝึกฝน เรียนรู้
พัฒนาตนอยู่เสมอ มุ่งไปข้างหน้าเท่านั้น ส่วน**อปปมาทะ**คือความ
ไม่ประมาท ก็คอยปลุกเร้าไม่ให้หยุด คือหยุดไม่ได้เลย หยุดเมื่อไร
เป็นการประมาททันที [น. ๑๖]

... หลักพุทธศาสนาที่แท้ทำให้คนเดินหน้าด้วยความเพียร
พยายามและปรับปรุงพัฒนาตนอยู่เสมอ เรื่องนี้จำเป็นต้องย้ำ
เตือนกันบ่อยๆ พระพุทธเจ้าตรัสว่า “เราไม่สรรเสริญแม้แต่ความ
ตั้งอยู่ได้ในกุศลธรรมทั้งหลาย ไม่ต้องพูดถึงความเสื่อมถอยจาก
กุศลธรรม เราสรรเสริญอย่างเดียวเฉพาะความก้าวหน้ายิ่งๆ ขึ้น
ไปในกุศลธรรมทั้งหลาย” (อง.ทสก. ๒๔/๕๓) นี่คือหลักการสำคัญ

ซึ่งรับกันหมด สันโดษเพื่อให้ไม่สันโดษ แล้วให้มีศึกษาพัฒนาตน อยู่เสมอ โดยไม่ประมาณ นี่เป็นหลักการที่แท้ของพุทธศาสนา

[น. ๑๘]

... คนโบราณใช้ความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในเชิงเป็นสิ่งที่เรียกร้อง และกำหนดจริยธรรม ซึ่งเป็นสิ่งหนึ่งที่สำคัญและเอามาใช้เป็นสิ่ง ประกอบพระพุทธศาสนาได้

[น. ๑๙]

... ก่อนนี้ท่านใช้วัตถุมงคล เพื่อดึงคนขึ้นไปสู่หลักธรรมที่สูง ขึ้น แต่บัดนี้เราใช้มันเพื่อดึงคนลงมาสู่ความโลภหลง สภาพเช่นนี้ กำลังปรากฏอยู่ในสังคมไทย (ซึ่งไม่เหมือนกับสมัยก่อน) และจะ กลายเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมไทย (หายนธรรม) ที่กำลัง แพร่หลายมากขึ้น ...

[น. ๒๐-๒๑]

... การที่เราจะทำบทเรียน หรือกิจกรรมให้น่าสนใจนั้นไม่ผิด เพราะทำให้เด็กทวนเวลาในการศึกษาเล่าเรียน ทำให้เรียนง่ายและ สะดวกขึ้น แต่ต้องไม่เลยเถิดจนกระทั่งกลายเป็นการเอาใจเด็ก แต่ต้องพัฒนาเด็กให้มีจิตสำนึกในการพัฒนาและฝึกฝนตนเอง

[น. ๒๗-๒๘]

จะเห็นว่า คนที่ผ่านความทุกข์ยากลำบาก ผู้ชีวิตมามากจน สร้างเนื้อสร้างตัวเป็นหลักฐานนั้น คนเหล่านี้ไม่ฆ่าตัวตาย แต่คน ที่มีความสุขมีเสพพรั่งพร้อมพอเสียความสุขนิดเดียวก็ฆ่าตัวตาย...

[น. ๒๙]

... ประเทศที่จะพัฒนานั้น ไม่ใช่ประเทศที่จะเอาแต่ผล แต่ ต้องเป็นนักสร้างเหตุ สังคมที่เสวยผลไม่ใช่สังคมที่พัฒนา สังคมที่ จะพัฒนาคือสังคมที่สร้างเหตุ การที่จะสร้างเหตุได้ ก็ต้องรู้ถึง

สาเหตุ ไม่ดูเพียงปัจจุบัน แต่ต้องสืบเสาะอดีตให้ดีว่าประเทศ เหล่านั้นเจริญรุ่งเรืองมาได้อย่างไร

[น. ๓๐]

การพัฒนาเด็กต้องทำให้เกิดฉันทะ คือความอยากรู้และ อยากรดี ซึ่งเป็นจุดเริ่มสำคัญที่จะทำให้เกิดการเรียนรู้และรู้จักคิด พร้อมทั้งความสุขจากการเรียนรู้และสนองความใฝ่รู้ โดยเริ่มต้น จากการเรียนการสอนที่ฝึกหรือนำทางให้เด็กมีความสัมพันธ์กับ สิ่งแวดล้อมอย่างถูกต้อง ...

[น. ๓๓]

... เราจึงต้องฝึกเด็กให้เป็น independent คือเป็นคนที่เป็นอิสระ มีอิสรภาพในตัวเอง ไม่ต้องเป็นทาสขึ้นต่อเทคโนโลยี ไม่ว่าจะโดย ทางอินทรีย์หรือโดยทางความสุข ถึงแม้ไม่มีเทคโนโลยีก็เป็นอยู่ ทำงาน และมีความสุขได้

[น. ๓๖-๓๗]

ถ้าเด็กหาความสุขจากการเสพเทคโนโลยี เด็กจะจมอยู่ ในกระแสตัณหา จะเกิดและจะก่อแต่ปัญหา หากที่จะพัฒนา แต่ ถ้าเด็กหาความสุขจากการสร้างสรรค์ด้วยเทคโนโลยี แสง แห่งปัญญาจะฉายออกมา และเด็กจะดำเนินไปในวิถีแห่งการ พัฒนา การพยายามสร้างสรรค์จะเรียกร้องให้เกิดโยนิโสมนสิการ พร้อมไปด้วยกันกับการเสริมกำลังแห่งฉันทะ

[น. ๓๗-๓๘]

ฉันทะ แปลขยายศัพท์ว่า กัดตุกัมยตา ซึ่งแปลว่า ความ อยากรที่จะทำ คืออยากรสร้างสรรค์ ...

คนเราจะมีฉันทะ คือมีความอยากที่ดีที่ถูกต้องได้ ต้องมี การพัฒนาปัญญาмаคู่กัน [น. ๓๘]

คนไทยเรานี้คล้ายกับว่าจะรู้จักความอยากประเภทเดียว คือ ตัณหา ไม่รู้จักความอยากที่เรียกว่าฉันทะ ดังนั้น การ

ศึกษาจึงขาดองค์ประกอบที่สำคัญอย่างยิ่ง คือ จันตะที่เป็น
รุ่งอรุณของการศึกษา ด้วยเหตุนี้ในการศึกษาเฉพาะหน้า
ขณะนี้ สิ่งที่ต้องเน้นให้มากคือ จันตะ และโยนิโสมนสิการ

[น. ๔๐]

... สร้างความใฝ่รู้สู่สิ่งยาก บนรากฐานแห่งความใฝ่ดี...

[น. ๔๑]

... การศึกษาต้องทำให้คนเป็นคนที่เต็มคนด้วยการพัฒนา
อย่างบริบูรณ์ ให้เป็นคนที่เก่ง ดี และมีความสุขด้วย นี่เป็น
จุดหมายที่จะต้องทำให้สำเร็จ **สิกขา** คือการเรียนรู้ฝึกฝนพัฒนา
ตนตลอดเวลา ชีวิตและกิจกรรมทุกอย่างของมนุษย์ต้องมีการ
แก้ไขปรับปรุง และหยุดไม่ได้เพราะต้องไม่ประมาท นี่คือหลักการ
ที่แท้จริงซึ่งเป็นการศึกษาที่พึงประสงค์ [น. ๕๑]

การศึกษาเพื่ออารยธรรมที่ยั่งยืน*

“มนุษย์” ไม่ใช่เป็นเพียงสมบัติอันมีค่าที่จะถูกใช้ให้เป็น
ส่วนประกอบหรือเป็นทุนในการสร้างความเจริญที่มุ่งหมายอย่าง
ใดอย่างหนึ่งเท่านั้น มนุษย์มีความสามารถยิ่งกว่านั้น แม้แต่ถ้า
ความมุ่งหมายและทิศทางของการพัฒนาที่เป็นอยู่นี้ผิดพลาด เขาก็สามารถมองเห็น และเป็นผู้ที่จะมาเปลี่ยนแปลงจุดมุ่งหมาย
และกระบวนการของการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมให้เป็นอย่าง
อื่นไปก็ได้ และที่สำคัญยิ่งก็คือ ในทางย้อนกลับ เขาสามารถ
เรียนรู้จากสังคมและสิ่งแวดล้อม เพื่อพัฒนาตัวของเขาเองขึ้นไปสู่
ภาวะแห่งความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ [น. ๕-๖]

... การศึกษาดกอยู่ภายใต้อิทธิพลของการเปลี่ยนแปลงของ
สังคม เราสร้างคนภายใต้อิทธิพลของการเปลี่ยนแปลงของสังคม
นี้ การศึกษากลายเป็น “ตัวถูกกำหนด” ไม่ใช่เป็น “ผู้กำหนด”

* ปาฐกถาในการประชุมทางวิชาการ ในปาฐกถาชุด ดร.สายหยุด
จำปาทอง ครั้งที่ ๕ ณ หอประชุมใหญ่สถาบันราชภัฏสวนดุสิต วัน
อังคารที่ ๒๔ มกราคม พ.ศ.๒๕๓๘ (พิมพ์ครั้งที่ ๒ - กุมภาพันธ์
พ.ศ.๒๕๓๙)

... บทบาทของการศึกษาที่สมบูรณ์ก็คือ บทบาทในการ “พัฒนาความเป็นคน” และ “นำสังคม” [น. ๗]

... ถ้าหากว่าสังคม หรือแม้อารยธรรมของโลก มีความติดตันในแง่ใดแง่หนึ่ง การศึกษาก็จะช่วยให้มนุษย์สามารถแก้ไขความติดตันของสังคมและของมนุษยชาติได้ด้วย [น. ๘]

... ครู ผู้สอน หรือที่เรียกกันว่าผู้ให้การศึกษา ก็มีฐานะ ๒ อย่าง คือ [น. ๑๑]

๑. เป็นกัลยาณมิตร คือเป็นผู้แนะหรือเป็นสื่อหน้าที่ช่วยให้บุคคลนั้นๆ ศึกษาพัฒนาตนขึ้นไปเพื่อให้เขาเป็นบัณฑิต ในฐานะนี้ครูเองก็ต้องเป็นบัณฑิต หรือเป็นนักปราชญ์ [น. ๑๑-๑๒]

๒. เป็นศิลปทายก หรือศิลปทายก คือเป็นผู้ถ่ายทอดวิชาการ ความชำนาญ ฝีมือ และวิชาชีพต่างๆ ในฐานะนี้ ครูควรจะเป็นผู้เชี่ยวชาญ

... พระพุทธองค์ตรัสสอนว่า ความเป็นอริยะหรืออารยชนมิใช่อยู่ที่การมีชาติกำเนิดสูง หรือเป็นชนชั้นสูงชั้นต่ำ แต่อยู่ที่การศึกษา คนที่พัฒนาฝึกฝนอบรมตนเป็นอย่างดีแล้ว มีชีวิตที่ดีงาม จึงจะได้ชื่อว่าเป็นอารยชน [น. ๑๒]

กระแส “โลกาภิวัตน์” มีอิทธิพลมาก เพราะสิ่งที่แพร่ไปในโลกปัจจุบันนี้เป็นไปอย่างรวดเร็ว และมีทั้งส่วนที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ยกตัวอย่างง่ายๆ ที่เป็นรูปธรรมในทางร้าย เช่น โรคเอดส์ เป็นต้น โรคเอดส์ ปัจจุบันก็อาศัยกระแสโลกาภิวัตน์ จึงแพร่หลายไปทั่วโลก ถ้าโรคเอดส์เกิดขึ้นในสมัยก่อนก็จะไม่

แพร่หลายไปไกล เพราะการสื่อสาร การคมนาคม การขนส่ง ไม่ค่อยทั่วถึง จึงแพร่ระบาดไปยาก ...

ส่วนทางด้านนามธรรมก็มีเรื่องข่าวสารข้อมูล ความคิดเห็น แนวความคิด ค่านิยมต่างๆ ที่เกิดขึ้น ตลอดจนระบบการต่างๆ ในทางเศรษฐกิจก็ตาม ในทางการเมืองก็ตาม ซึ่งก็แพร่ขยายไปได้ทั่วถึงหมด [น. ๑๖]

... คำว่า “ปรับตัว” จะต้องเข้าใจความหมายให้ชัด สังคมบางสังคมมีความเก่งในด้าน “การปรับตัว” คือ การเลียนแบบ การเลียนแบบนี้ ถ้ามองไม่รอบคอบ อาจเข้าใจผิดเป็นว่าเป็นการปรับตัวเก่ง แต่ที่จริงการเลียนแบบไม่ได้เป็นการแสดงความสามารถอะไร เพราะเรายินดี เราชอบสิ่งใด เราก็ทำตามสิ่งนั้นโดยมิได้คำนึงถึงผลดีและผลเสียที่มีต่อชีวิตและสังคม ดังนั้น จะต้องระวังอย่าให้เป็นการปรับตัวเพียงด้วยการเลียนแบบ [น. ๑๗]

... คนไทยไม่ควรจะมองแต่ในแง่ที่จะ “รับ” แต่จะต้องคิดให้หนักถึงการที่จะมีส่วน “ให้” แก่โลก การศึกษานี้แหละ จะทำให้เราสามารถสำรวจศักยภาพของตนเอง เช่นว่า คนไทยเรามีอะไรดีที่จะให้แก่อีกบ้างไหม? เราสามารถมีส่วนร่วมในการสร้างสรรค์อารยธรรมของโลกไหม? [น. ๑๙]

... “ความรู้” เป็นคำที่มีความหมาย ๒ ด้าน คือ [น. ๒๘]

ด้านที่ ๑ ความรู้ หมายถึง ข้อมูลที่ถูกรับรู้ หรือเรื่องราวเกี่ยวกับสิ่งต่างๆ [น. ๒๘-๒๙]

ด้านที่ ๒ ความรู้ หมายถึง ความสามารถในการจิตใจของคนที่จะเข้าใจถึงหรือเข้าถึงความจริงของเรื่องราวหรือสิ่งนั้นๆ

... ความรู้ในความหมายที่ ๑ อาจจะเรียกว่า “ข้อรู้” ส่วนความรู้ในความหมายที่ ๒ จึงจะเรียกได้ว่าเป็น “ความรู้” ซึ่งเป็นตัวปัญญา ... [น. ๒๙]

... การศึกษาจะต้องมีบทบาทในการสร้างคุณสมบัติหรือความสามารถเหล่านี้ คือ

๑. ความสามารถที่จะสื่อให้คนอื่นเข้าใจความต้องการของตนได้ ให้เขารู้และเข้าใจความรู้ที่ตนถ่ายทอดให้เขาได้ ...

๒. ความสามารถที่จะนำเอาข่าวสารข้อมูลต่างๆ และความรู้ที่มีอยู่มาเชื่อมโยง มาประสาน มาปรุง มาแต่ง สร้างสรรค์เป็นความรู้และความคิดใหม่ได้ ... [น. ๓๔]

... ความรู้จากการที่คนอื่นหรือครูบาอาจารย์ถ่ายทอดมา ยังไม่ถือว่าเป็น “ปัญญา” ไม่ใช่ความรู้ที่แท้จริง แต่เป็นเพียงความรู้ของคนอื่น ที่เรารับเอามาเก็บไว้หรือสะสมไว้ การที่จะเป็น “ปัญญา” ได้ เราจะต้องเข้าถึงความจริงของความรู้นั้น และสามารถสืบสาวเหตุปัจจัย เอามาสัมพันธ์เชื่อมโยงกัน ตลอดจนปรุงแต่งเป็นความรู้ความคิดใหม่ได้ คนที่จะแก้ปัญหหรือสร้างสรรค์อะไรใหม่ได้ต้องมีปัญหานี้ ... [น. ๓๔-๓๕]

จะเห็นได้ว่า “ภาครับ” มี ๒ ชั้น “ภาควิธี” ก็มี ๒ ชั้น ทั้งหมดนี้เป็นปัญญาที่ทางพระมีคำเฉพาะเรียกว่า “ปฏิสัมภิทา ๔” ปฏิสัมภิทา แปลว่าปัญญาแตกฉาน ... ได้แก่

๑. อัตถปฏิสัมภิทา ปัญญาแตกฉานในเนื้อหาหรือเนื้อความ

...

๒. ธัมมปฏิสัมภิทา ปัญญาแตกฉานในตัวหลัก ตัวประเด็น

...

๓. นิรุติปฏิสัมภิทา ปัญญาแตกฉานในการใช้ภาษาสื่อสาร

...

๔. ปฏิภาณปฏิสัมภิทา ปัญญาแตกฉานในความคิดทันการ ... [น. ๓๖]

... การศึกษาขั้นต้น ตามหลักพระพุทธศาสนา ท่านให้ความสำคัญแก่การพัฒนากาย หรือพัฒนาการทางกาย ที่เรียกว่ากายภาวนานี้มาก (ความหมายไม่เหมือนกับที่เราใช้กันในปัจจุบัน) และกายภาวนาที่ท่านเน้นตอนต้นนี้มี ๒ อย่างคือ [น. ๓๗]

๑. การรู้จักใช้อินทรีย์ หรืออินทรีย์สังวร โดยรับรู้ให้เกิดคุณ ไม่เกิดโทษ ... [น. ๓๗-๓๘]

๒. การบริโภคพอดี หรือการรู้จักประมาณในการบริโภค ที่เรียกเป็นภาษาพระว่า โภชนมัตตตณฺณตา หมายถึงการกินด้วยปัญญา ... [น. ๓๘]

... เรื่องของการ “คิดเป็น” ข่าวสารข้อมูลนอกจากต้องดูเป็นฟังเป็น แล้วต้องคิดเป็นด้วย การศึกษาจะต้องพัฒนาเด็กให้มีความสามารถนี้มากขึ้น จนถึงจุดหนึ่งที่ว่า เด็กสามารถสรุปประโยชน์สูงสุดได้จากสิ่งแวดล้อมที่เลวที่สุด ... [น. ๓๙]

ในการเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมอื่นๆ อย่างได้ผลนั้น เราจะทำอย่างไร เราจะต้องถามตัวเองตั้งแต่ต้นว่า การที่เราจะไปรับวัฒนธรรมข้างนอกเข้ามานั้น เรามีความรู้ความเข้าใจมันหรือไม่ ถ้าเรารับมาโดยไม่รู้ไม่เข้าใจ แต่รับเอาเพียงเพราะชอบใจ ก็แสดงว่าเราไม่มีการศึกษาเลย ... ขอบางหลักปฏิบัติ ๓ ชั้น คือ [น. ๔๕]

๑. ... รู้คุณ รู้โทษ ตลอดจนรู้เหตุปัจจัยของวัฒนธรรมของ
เขา [น. ๕๖]

๒. ต้องไล่ทันและจับล้วงเอาส่วนที่ดีที่สุดของเขาให้ได้
แนวความคิดและภูมิปัญญาที่เจริญก้าวหน้าที่สุดของประเทศที่
เป็นผู้นำในโลกปัจจุบัน เราต้องเข้าถึง จับให้แน่น และขณะที่
สังคมของเขายังนำอยู่ เราจะต้องทันต่อส่วนที่ก้าวหน้าที่สุด ที่ดี
ที่สุดของสังคมของเขา ขณะนี้เรามองแบบพรวด เราไม่มีจุดในการ
จับ ก็เลยมองเป็นความเจริญไปหมด เราจับจุดที่ดีที่สุดไม่ได้ แล้ว
ก็ไม่ทันเขาด้วย [น. ๕๘]

๓. เอาส่วนที่ดีของเขามาเสริมขยายตัวเรา วัฒนธรรมที่
เจริญทุกวัฒนธรรมเกิดจากการนำเอาวัฒนธรรมอื่นมาเสริมสร้าง
ตัวเองทั้งสิ้น ... [น. ๕๙]

... การรับเอาวัฒนธรรมภายนอกอย่างฉลาดและถูกต้องก็
คือ การรับเอาสิ่งที่ดีมาเสริมขยายตัวเรา แล้วเอามาย่อยเป็นเนื้อ
เป็นตัวของเรา ไม่ใช่เอามาสวมใส่ข้างนอก เดียวนี้เราเอาวัฒน-
ธรรมข้างนอกมาเป็นเพียงเครื่องสวมหุ้มตัว ทำให้ตัวเราสยสด
งดงาม อวดโก้กันเท่านั้นเอง อย่างนี้หรือเปล่าเป็นการเอามาเป็น
เปลือก ไม่ได้ย่อยเป็นเนื้อเป็นตัว ถ้าเราจะเจริญก้าวหน้า เราจะ
ต้องทำให้เนื้อตัวของเราเจริญ คือ ย่อยเขาเข้ามาเป็นเนื้อเป็นตัว
ของเรา [น. ๕๐]

บทบาทของการศึกษาที่จะมาแก้ไขปัญหาคือ

๑. การศึกษาจะต้องพิจารณาตั้งแต่วิธีขึ้นไปที่เรียกว่า
ระบบเศรษฐกิจนี้จะดี คือเป็นทางออกนำมนุษยชาติไปสู่ความ

รุ่งเรืองโดยแท้จริงได้หรือไม่ ในระยะยาวเราควรจะอยู่ในระบบนี้
หรือหาทางแก้ไขไปสู่ระบบที่ดีกว่า

๒. ระหว่างที่อยู่ในระบบนั้น การศึกษาจะต้องพัฒนามนุษย์
ให้มีคุณภาพในการสัมพันธ์กับวัตถุ [น. ๖๐]

... ชีวิตที่ออกงามอยู่ในธรรมชาติมี “การได้” คู่กับ “การ
ให้” ตลอดเวลา เมื่อมนุษย์ให้ก็คือการปฏิบัติที่เป็นไปตาม
กฎธรรมชาติอย่างถูกต้อง เราจะต้องไม่ยอมตกเป็นทาส
ของระบบเศรษฐกิจที่มุ่งเอาแต่ “ได้” อย่างเดียว [น. ๖๓]

การศึกษาจะอย่างไรให้มนุษย์มีความกระตือรือร้น
ชวนชวาย และสร้างสรรค์ความเจริญได้ด้วยสติปัญญาของตน
คำตอบก็คือ ต้องสร้างสภาพมนุษย์ที่พัฒนาแล้วขึ้นมา นี่คื
ภารกิจของการศึกษา ... [น. ๖๕-๖๖]

... ในระบบชีวิตของสังคมปัจจุบัน มนุษย์ไม่ต้องรอทุกข์ภัย
ในวงจรแห่งความเสื่อมและความเจริญ แต่เขาสร้างวิถีชีวิตที่มี
ทุกข์ภัยประดิษฐ์ในระบบแข่งขันขึ้นมาให้คนถูกบีบคั้นคุกคามอยู่
ตลอดเวลาเลยทีเดียว ซึ่งก็ทำให้มนุษย์ไม่ประมาทได้เหมือนกัน
แต่ความไม่ประมาทแบบนี้เรียกว่าเป็น “ความไม่ประมาทเทียม”
ซึ่งมีโทษก่อผลร้ายมากมาย [น. ๖๖]

อย่างไรก็ตาม มนุษย์นั้นพัฒนาได้ ดังนั้นเราจึงใช้การศึกษา
เป็นเครื่องสร้าง “ความไม่ประมาทที่แท้” ซึ่งหมายถึง การที่
มนุษย์สามารถกระตือรือร้นชวนชวายสร้างสรรค์ความเจริญและ
ป้องกันความเสื่อม โดยที่ไม่ต้องรอให้ถูกทุกข์ภัยบีบคั้นคุกคาม
แต่ทำด้วยสติปัญญาของเราเอง คือ มี “สติ” ตื่นตัว ทันต่อ
สถานการณ์ต่างๆ อยู่เสมอ ... แล้วส่งให้ “ปัญญา” หาทางแก้ไข

และสร้างสรรค์ต่อไป นี่คือระบบที่ใช้ “สติปัญญา” [น. ๖๖-๖๗]

เราอาจจะยอมรับว่า ประชาธิปไตยเป็นระบอบการปกครองที่ดีที่สุด แต่ในด้านเศรษฐกิจเราอาจจะหาระบบเศรษฐกิจอื่นก็ได้ ไม่จำเป็นต้องอยู่ภายใต้เศรษฐกิจแบบทุนนิยม ที่เราสงสัยว่าจะไม่สามารถพัฒนาคนไปสู่ระบอบประชาธิปไตยที่ดีได้ [น. ๗๕]

... ตัวแท้ของประชาธิปไตยอยู่ที่การช่วยกันคิด ช่วยกันทำ นำเอาสติปัญญาความสามารถของแต่ละคนออกมาร่วมกันแก้ปัญหาและสร้างสรรค์ความเป็นอยู่ร่วมกันให้เป็นสุขและเจริญงอกงาม ถ้าไม่มีตัวแท้หรือเนื้อแท้ของประชาธิปไตยนี้ รูปแบบต่างๆ ที่ถูกเป็นเครื่องมือทั้งหลายก็หมดความหมาย

ปัญหาเกี่ยวกับประชาธิปไตยในสังคมไทยเวลานี้เริ่มต้นตั้งแต่ว่า “ประชาชนต้องการประชาธิปไตยหรือไม่?” ... [น. ๗๗]

เพราะฉะนั้น ในสังคมไทยเวลานี้ สิ่ง que การศึกษาจะต้องทำ ซึ่งเป็นปัญหาง่ายๆ ที่แก้ไขได้ยาก คือ **การทำให้ประชาชนต้องการประชาธิปไตย** [น. ๗๘]

แม้แต่วัฒนธรรมที่มีต่างๆ กัน มนุษย์ก็มองเป็นเครื่องแบ่งแยก ทำไมเราไม่มองวัฒนธรรมเป็นเครื่องรวมมนุษย์ วิธีของการมองมี ๒ แบบ

แบบที่ ๑ ถือเอาสิ่งที่รวมมนุษย์เป็นกลุ่ม เป็นเครื่องแบ่งแยกกลุ่มย่อยออกจากส่วนรวม

แบบที่ ๒ ถือเอาสิ่งที่รวมมนุษย์เข้าเป็นกลุ่มนั้น เป็นขั้นตอนของการที่จะไปรวมกันทั้งโลก

ถ้าถือแบบที่ ๑ มนุษย์จะยิ่งแบ่งแยก และทะเลาะวิวาทสวนทางกับสภาพทางวัตถุของโลกยิ่งขึ้น แต่ถ้าถือแบบที่ ๒ ก็จะเป็นการประสานกลมกลืนสู่ทางแห่งสันติสุข

ทำอย่างไร จะให้คนทั้งโลกมีแนวคิดอย่าง that ๒ ได้ นี่คื สิ่งที่ท้าทายการศึกษา [น. ๘๘]

... แต่เวลานี้มนุษยชาติพัฒนามาจนถึงขั้นทำให้สิ่งแวดล้อมได้เป็นอันเดียวแล้ว ชีวิตจิตใจของมนุษย์ จะต้องพัฒนาตามไปให้สอดคล้องกันด้วย กล่าวคือ เมื่อรวมจากบุคคลมาเป็นกลุ่มได้แล้ว ขั้นต่อไป ก็รวมจากกลุ่มมาเป็นสังคมใหญ่ มาเป็นโลกทั้งโลก ให้ถือว่าปัจจัยเครื่องรวมมนุษย์ในระดับกลุ่มนั้น คือขั้นตอนที่จะเชื่อมต่อให้เขามารวมกันทั้งหมดได้ต่อไป นี่คื สิ่งที่ท้าทายการศึกษาอย่างหนึ่ง เพราะความสำเร็จของอารยธรรมมนุษย์อยู่ที่จุดนี้ด้วย

มนุษย์จะทำลายมนุษยชาติด้วยปัจจัยสำคัญ ๒ อย่าง คือ

๑. การก่อความเลื่อมโทรมแก่สิ่งแวดล้อม ซึ่งนำมาสู่จุดติดตันว่า เขาจะแก้ปัญหารวมชาติได้สำเร็จหรือไม่ และ

๒. การแบ่งแยกระหว่างมนุษย์ ซึ่งนำมาสู่จุดติดตันว่า เขาจะแก้ปัญหาสังคมได้หรือไม่ [น. ๘๙]

ในพระพุทธศาสนาท่านสอนเรื่องนี้ไว้มาก เพราะถือว่าเป็นเรื่องธรรมดาตามธรรมชาติที่ว่ามนุษย์ที่พัฒนาแล้วย่อมจะรวมกันได้ เพราะการพัฒนา นั้น หมายถึง การที่มนุษย์จะค่อยๆ หมด “มัจฉริยะ” คือ ความตระหนี่ หรือความหวงแหนกีดกัน & ประการไปจนสิ้นเชิง คือ

๑. ความหวงแหนถิ่นที่อยู่ รวมทั้งประเทศชาติของตัวเอง เมื่อถึงยุคโลกาภิวัตน์เราจะต้องปรับมนุษย์ให้รักชาติ โดยต้อง “รักเป็น” คือรักในแบบที่ไม่ให้แบ่งแยกและเบียดเบียนซึ่งกันและกัน [น. ๑๐๐]

๒. ความหวงแหนครอบครัว พวกพ้อง วงศ์ตระกูล รังเกียจ พงศ์เผ่า ความหวงแหนนี้มีมากจนกระทั่งแต่งงานระหว่างชนต่างเผ่าไม่ได้

๓. ความหวงแหนลาภ หวงแหนผลประโยชน์

๔. ความหวงแหนวรรณะ แบ่งผิว แบ่งชนชั้น รังเกียจกัน

๕. ความหวงแหนความสำเร็จ ภูมิธรรม ภูมิปัญญา ไม่อยากให้คนอื่นบรรลุความสำเร็จอย่างตน

การศึกษาจะต้องพัฒนาคนให้ลดละมัจฉริยะ ๕ ประการนี้ให้สำเร็จ ...

... ถ้ามนุษย์พัฒนาเข้าถึงความเป็นสากลนั้น ปัญหาความขัดแย้งซึ่งลัทธิศาสนาเป็นสาเหตุสำคัญอย่างหนึ่งตลอดมา ก็จะหมดไปได้ ดังนั้น ในกระบวนการพัฒนามนุษย์ การแก้ไขความขัดแย้งแบ่งแยกในหมู่มนุษย์ จึงหมายถึงการเข้าถึงความเป็นสากลนี้ด้วย [น. ๑๐๑]

... โดยศาสนาไม่เป็นตัวเหตุเสียเองที่จะทำให้คนแบ่งแยกบรรพชาฆ่าฟันทำสงครามกัน ศาสนาทุกศาสนาจะต้องถือหลักหรือยอมรับความเป็นสากล ๓ ประการต่อไปนี้ คือ

๑. ความจริงที่เป็นสากล ...

๒. ความเป็นมนุษย์ที่สากล ...

๓. เมตตาที่เป็นสากล ...

[น. ๑๐๒]

... การศึกษานี้ในเบื้องต้นต้องทำให้มนุษย์สามารถพึ่งตนเองได้ในทางเศรษฐกิจและสังคม หลักธรรมในทางพุทธศาสนาเกี่ยวกับเรื่องนี้มีมากมาย เช่น สอนให้คนขยันหมั่นเพียรสร้างเนื้อสร้างตัว เรียกว่า “วิภูษณ์มิกัตถะ” การพัฒนาคนในระดับนี้ เช่น การสอนให้ไม่เสพอบายมุข เป็นต้น ... [น. ๑๑๐]

... การที่จะรู้จักสัมพันธ์กับประสบการณ์อย่างถูกต้อง รู้จักใช้ปัญญา และพัฒนาปัญญาขึ้นมาได้ จะต้องอาศัยหลักธรรมอย่างหนึ่งที่เรียกว่า “โยนิโสมนสิการ” คือ การรู้จักมอง รู้จักคิด รู้จักพิจารณาสิ่งต่างๆ หรือ เติบโตความคิดอย่างถูกวิธี [น. ๑๑๑]

... เมื่อเราพัฒนาเด็กด้วยโยนิโสมนสิการนี้ เด็กก็จะพัฒนานิสัยแห่งการเรียนรู้ขึ้นมา แล้วก็จะมีวัฒนธรรมแห่งการเรียนรู้เกิดขึ้น เมื่อมนุษย์อยู่ด้วยปัญญา สังคมก็มี “วัฒนธรรมการเรียนรู้” การเรียนรู้ก็เกิดขึ้นจากการใช้ความคิด การรู้จักมอง การรู้จักสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมต่างๆ อย่างถูกต้อง [น. ๑๑๓]

พึงสังเกตว่า การศึกษาที่แท้จริงตามหลักการดำรงอยู่ของชีวิตอย่างเข้าถึงความจริงของธรรมชาตินี้ จะบูรณาการจริยธรรมเข้าไว้ในตัวของมันอยู่แล้วและจริยธรรมนั้นก็ เป็น จริยธรรมที่ยั่งยืน สอดคล้องกับกฎธรรมชาติที่นำมาใช้ในการพัฒนาคน

การศึกษา พัฒนาทั้ง ๓ ด้านของชีวิตคน คือ

๑. ด้านพฤติกรรม (ศีล) ส่วนสำคัญที่ควรเน้น คือ

ก. พฤติกรรมในความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ หรือโลกแห่งวัตถุ (กายภาวนา) ... [น. ๑๒๐]

ข. พฤติกรรมในการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางสังคม และโลกแห่งชีวิต (ศีลภาวนา) ... [น. ๑๒๑]

ค. พฤติกรรมในด้านอาชีวะ คือการทำมาหาเลี้ยงชีพ (ศีลภาวนาด้านสัมมาอาชีวะ) ...

๒. **ด้านจิตใจ (สมาธิ)** ซึ่งแยกออกได้ดังนี้ (สภาพจิตที่ดีทุกอย่าง มีสมาธิเป็นฐานที่ตั้ง)

ก. คุณภาพจิต ...

ข. สมรรถภาพจิต ... [น. ๑๒๒]

ค. สุขภาพจิต ...

๓. **ด้านปัญญา (ปัญญา)** ... [น. ๑๒๓]

... ปัญญา ๒ ด้านที่สำคัญยิ่ง คือ ปัญญาที่เข้าถึงความจริงแห่งธรรมดาของธรรมชาติ และปัญญาที่สามารถใช้ความรู้นั้น จัดตั้งวางระบบแบบแผนจัดดำเนินการให้ชีวิตและสังคมมนุษย์ได้ ประโยชน์สูงสุดจากความจริงนั้น [น. ๑๒๔-๑๒๕]

การศึกษาในความหมายอย่างนี้จะทำให้มนุษย์มี **อิสรภาพ** ทั้ง ๔ ด้าน กล่าวคือ ... **อิสรภาพทางกาย ... อิสรภาพในทางสังคม ... อิสรภาพในทางจิตใจ ... อิสรภาพทางปัญญอันสูงสุด** ... [น. ๑๒๕]

... มีความแตกต่างระหว่างการพัฒนาชีวิตของบุคคล กับ การสร้างสรรค์อารยธรรมของมนุษยชาติ คือ

๑. ชีวิตของบุคคลนั้นปลายปิด ชีวิตทุกคนที่เกิดมาจึงต้องมีเป้าหมายที่จะไปสู่ความสมบูรณ์ในตัวของมันให้สำเร็จเสร็จสิ้น ในช่วงชีวิตนี้ ให้มีความสมบูรณ์ในตัวของมันเอง เท่าที่จะทำได้

คือเป็นชีวิตที่**สมบูรณ์**

๒. อารยธรรมของมนุษย์ซึ่งเป็นเรื่องของสังคมนั้นปลายเปิด เราไม่สามารถพูดว่าสังคมหรืออารยธรรมนั้นเจริญสมบูรณ์แล้ว มันจะต้องเจริญต่อไปเรื่อยๆ แต่อารยธรรมนั้นจะต้องช่วยให้ชีวิตสังคม และสิ่งแวดล้อมอยู่ในระบบความสัมพันธ์ที่ประสานเกื้อกูลกันให้ได้ คือเป็น**อารยธรรมที่ยั่งยืน** [น. ๑๒๖]

เราจะรอให้สังคมสมบูรณ์แล้วจึงจะให้ชีวิตบุคคลสมบูรณ์เป็นไปไม่ได้ ชีวิตทุกคนจะต้องพัฒนาศักยภาพของตน อันนี้เป็นสภาพตรงกันข้ามที่มาบรรจบกัน คือ ชีวิตบุคคลต้องพัฒนาศักยภาพของตนเองจนกระทั่งสามารถสร้างความสมบูรณ์ในตัวได้ ไม่ว่าจะอยู่ในสภาพแวดล้อมของสังคมที่เลวขนาดไหน นี่คือเก่งที่สุด ชีวิตที่เก่ง ชีวิตที่ยอดเยี่ยม คือชีวิตที่สามารถพัฒนาดีที่สุดในสังคมที่เลวที่สุด

... การศึกษาที่แท้ คือ การพัฒนาชีวิตบุคคลให้**สมบูรณ์พร้อมไปด้วยกันกับการสร้างสรรค์อารยธรรมที่ยั่งยืน** [น. ๑๒๘]

... บุคคลที่พัฒนาเต็มที่แล้ว คือคนที่มีความสุขเป็นคุณสมบัติของชีวิตอยู่ในตัวตลอดทุกเวลา เขามีความสุขเต็มอิมอยู่แล้ว สิ่งภายนอกเป็นเพียงเครื่องเสริมสุข เขาจึงเป็นคนที่ไม่มีอะไรที่จะต้องทำเพื่อตนเองอีกต่อไป เมื่อไม่มีอะไรที่จะต้องทำเพื่อตนเองอีกต่อไป ก็อุทิศพลังชีวิตที่มีอยู่นั้นให้แก่ผู้อื่นเพื่อประโยชน์สุขของมนุษยชาติ จึงมีคติสำหรับพระสงฆ์ โดยเฉพาะพระอรหันต์ เริ่มตั้งแต่พระพุทธเจ้าว่า พุทธชนิตายะ พุทธชนสุขายะ โลกานุกัมปายะ จงดำเนินไป จงเป็นอยู่ จงบำเพ็ญกิจ เพื่อประโยชน์และ

ความสุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่อเกื้อกูลต่อชาวโลก

นี่คือคติของผู้สำเร็จการศึกษา เป็นอันว่า เมื่อสำเร็จการศึกษาแล้ว ตัวเองก็สมบูรณ์ ไม่มีอะไรที่จะต้องทำเพื่อตนเอง แล้วก็ช่วยเหลือมนุษยชาติให้มีความสุขด้วย ... [น. ๑๓๒]

การสร้างสรรค์ปัญญา เพื่ออนาคตของมนุษยชาติ*

... ปัญญาเป็นของธรรมชาติ เป็นของกลางๆ เหมือนกับแสงสว่าง เกิดขึ้นที่ไหน ก็เป็นประโยชน์ที่นั่น ไม่เป็นของจำกัดจำเพาะแก่ใครๆ ... [น. ๒]

... ในการสร้างสรรค์มนุษยชาตินั้น แม้ประเทศที่พัฒนาแล้ว ก็ยังมีแนวความคิดที่มุ่งสร้างสรรค์สังคมของตนเองในลักษณะที่แข่งขันกันเพื่อความยิ่งใหญ่กว่าผู้อื่น คือ มุ่งจะเอาชนะ ซึ่งอาจหมายถึงการที่จะต้องครอบงำหรือบั่นทอนกำลังของผู้อื่นด้วย

[น. ๔]

... แม้ว่าจะต้องแข่งขันในการที่จะเป็นผู้ชนะเขา หรือทันเขา ตามกระแสของโลก แต่เราจะต้องยืนอยู่ในวัตถุประสงค์สูงสุดว่า ในที่สุดเราจะต้องทำเพื่อมนุษยชาติทั้งหมด เพื่อความดีงามร่วมกัน มิฉะนั้นเราจะเป็นเพียงผู้มีส่วนร่วมในการสร้างปัญหาแก่โลก

[น. ๘]

... แท้จริงการมีข้อมูลข่าวสารมากไม่จำเป็นต้องทำให้คนมี

* ปาฐกถา นำ ในการเปิดมูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์ ณ โรงแรมริเจนต์ กรุงเทพฯ วันที่ ๑๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๓๘ (พิมพ์ครั้งแรก - กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๓๙)

สติปัญญา หากว่าไม่พัฒนาคนให้รู้จักกับและใช้ข้อมูลนั้น [น. ๙]

... สังคมของการเรียนรู้คืออะไร เพราะว่า การที่เราสนับสนุนให้คนมีการเรียนรู้มากนั้น ถ้าการเรียนรู้นั้นเป็นไปในทางของการสนองแนวคิดแบบเดิม เช่นแนวคิดแบบหาผลประโยชน์ ตามลัทธิทุนนิยม ก็เท่ากับว่าเราส่งเสริมให้มนุษย์เรียนรู้ไปเพื่อจะได้พัฒนาความสามารถให้มากยิ่งขึ้นในการหาผลประโยชน์ ... [น. ๑๒]

... จะพูดว่า ชีวิตที่ดี คือชีวิตแห่งการศึกษา ก็ได้ ...

แต่มนุษย์ส่วนใหญ่ ไม่รู้ตัว ไม่รู้หลักการ ไม่รู้ธรรมชาติอันนี้ การเรียนรู้ การฝึก การหัดนั้น จำเป็นเพื่อให้ตัวดำเนินชีวิตอยู่ได้ ก็เรียน ก็ฝึก ก็หัดไปด้วยความจำเป็นจำใจ พอทำได้ก็หยุดฝึก จึงไม่พัฒนาเท่าที่ควร ... [น. ๑๕]

อิสรภาพทั้งหมดนี้ต้องอาศัยปัญญาทำให้เกิด มนุษย์ที่ไม่มีปัญญาจะทำอย่างไร ก็ต้องอาศัยกิเลสไปก่อน ... เมื่อมีปัญญาแล้ว ก็พ้นจากการอยู่รอดด้วยกิเลส มาอยู่ด้วยปัญญา การพัฒนาคนก็เพื่อให้เขาอยู่ดีด้วยปัญญา เมื่อแต่ละคนมีปัญญาก็มาช่วยกันสร้างสรรค์สังคมของมนุษยชาติให้มีความเจริญ ให้อยู่ดีมีสันติสุขได้ นั่นคือความหมายของปัญญาในแง่ที่นำมนุษย์ไปสู่อิสรภาพ [น. ๑๙]

... เรื่องปัญญานี้ มีสองด้าน มาบรรจบประสานกัน คือ

๑. ปัญญาที่เข้าถึงความจริงของธรรมชาติ
๒. ปัญญาที่นำความรู้ในความจริงนั้นมาใช้จัดสรรสังคมให้ได้

[น. ๒๓]

ถ้าใช้ศัพท์สมัยใหม่ วินัยก็คือการจัดตั้ง learning society นั้นเอง และเป็น learning society ที่มีความหมายและความมุ่งหมายชัดเจนว่า เพื่อให้คนพัฒนาไปโดยสอดคล้องกับธรรมและเข้าถึงธรรม [น. ๒๘]

... ถ้าจะให้มนุษยชาติอยู่รอดปลอดภัย จะต้องให้ทั้งสามส่วนประสานกลมกลืนและเกื้อกูลกันให้ได้ คือให้บุคคล สังคม และธรรมชาติ อยู่ดีด้วยกัน แต่ขณะนี้เราต้องประสบปัญหาจากความขัดแย้งกันระหว่างสามส่วนนี้ ... [น. ๓๘-๓๙]

... ทางออกอย่างดีที่สุดที่มนุษย์มองเห็นในปัจจุบัน คือระบบที่เรียกว่าการประนีประนอม [น. ๓๙-๔๐]

การประนีประนอม คือ การที่ทั้งสองฝ่ายต่างก็ยอมเสียบ้าง เพื่อว่าแต่ละฝ่ายก็จะได้บ้าง เวลานั้นมนุษย์ในโลกตะวันตกได้พัฒนาระบบจริยธรรมอย่างหนึ่งขึ้นมา เรียกว่าจริยธรรมสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นจริยธรรมแห่งการประนีประนอม เป็นการกระทำด้วยความจำใจ ซึ่งทำให้มนุษย์ไม่สุขสมหวัง ไม่มีความสุขจริง จึงไม่เป็นการประสานกลมกลืน [น. ๔๐-๔๑]

คนในฐานะที่เป็นส่วนของสังคมก็คือบุคคล ในฐานะที่เป็นส่วนของธรรมชาติก็คือชีวิต แต่เวลานี้มีความแปลกแยกกันแม้แต่ในตัวเอง ระหว่างส่วนที่มาอยู่ในสังคมกับส่วนที่เป็นธรรมชาติ คือบุคคลกับชีวิตแปลกแยกกัน ... [น. ๔๒]

บุคคลออกมาจากสิ่งที่เรียกว่าอัตตา คำว่าบุคคลกับอัตตานี้เป็นตัวเดียวกัน ในทางพระท่านถือว่าเป็นศัพท์ไวพจน์ (synonym) จากการยึดติดถือมั่นในชีวิต ก็เกิดมีบุคคลเป็นตัวตนขึ้นมา แล้ว

คนก็มีตัวตนที่ต้องสนองความต้องการ แต่ตัวตนอันนี้ไม่ใช่ชีวิต ชีวิตเป็นสิ่งที่มิตามธรรมชาติ ส่วนตัวตน(อัตตา) นี้เราปรุงแต่งขึ้นมา [น. ๔๓-๔๔]

หน้าที่สำคัญที่ปัญญาทำในตอนนี้ก็คือ เมื่อปัญญารู้ความจริง เช่น รู้ความมุ่งหมายของสิ่งต่างๆ แล้ว ปัญญานั้นจะเป็นตัวปรับให้เกิดความพอดี ... [น. ๔๔]

สัมมาทิฐิเป็นตัวปรับทำให้เกิดความพอดีขึ้น ฉะนั้น ในการสร้างวิถีชีวิตที่ถูกต้อง ที่เรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทา ปัญญาที่เรียกว่าสัมมาทิฐิจึงเป็นองค์ประกอบข้อแรกของชีวิตที่ดีงามตามหลักพระพุทธศาสนา เพราะปัญญาเข้ามากำหนดวิถีชีวิต แทนอวิชชาและตัณหา ช่วยให้สนองความต้องการที่เป็นความจริงของชีวิต แทนที่จะสนองความต้องการของตัวตนที่ปรุงแต่งขึ้นมา [น. ๔๕]

... การมีชีวิตอยู่ด้วยปัญญาเป็นบทพิสูจน์การพัฒนามนุษย์ ชีวิตที่ประสบความสำเร็จในการพัฒนาสูงสุด จึงเรียกว่า “ปัญญาชีวิต” หรือ ปัญญาชีวะ คือชีวิตที่อยู่ด้วยปัญญา เมื่อพูดถึงสังคมมนุษย์ ก็คือ ทำอย่างไรจะให้สังคมมนุษย์นี้ เป็นสังคมของคนที่อยู่ดีด้วยปัญญา เพราะการดำรงอยู่ด้วยดีของมนุษยชาติ อาศัยการพัฒนาคนให้สามารถอยู่ดีด้วยปัญญา

... ถ้าเรามองไปที่สังคมมนุษย์ จะเห็นว่ามีบุญแล้วก็มีบุญเสื่อม หมุนเวียนกันไปเรื่อยๆ ซึ่งเมื่อมองตามหลักสัจธรรมเราบอกว่าเป็นอนิจจัง มันไม่เที่ยงจึงเป็นอย่างนั้น อย่างไรก็ตาม

ในทางธรรมนั้น ท่านไม่ได้ยอมแพ้ ไม่ได้บอกให้ปลงว่า เออ สิ่งทั้งหลาย มันเจริญแล้วก็ต้องเสื่อมเป็นธรรมดา จะทำอย่างไรได้ ก็ต้องปล่อยมันไป การปลงอย่างนี้ท่านไม่ยอมรับ ถ้าใครทำอย่างนี้ ท่านเรียกว่าเป็นคนประมาท [น. ๔๖]

... พระพุทธเจ้าทรงเน้นความไม่ประมาทในความดีนั้นด้วย คือไม่ให้หยุด ไม่ให้พอ ไม่ให้เฉื่อย ไม่ให้รอ ในการทำความดีนั้นๆ เพราะความประมาทเป็นหลุมพราง ที่คอยดักคนที่เจริญก้าวหน้าประสบความดีงามมีความสุขและความสำเร็จ [น. ๔๗]

เป็นไปได้ไหมที่จะทำให้นุษยชาติอยู่ได้ด้วยปัญญาถึงขนาดนี้ ที่จะไม่ต้องรอให้ทุกข์บีบคั้นและภัยคุกคาม แต่สามารถที่จะแก้ไขป้องกันความเสี่ยง และสร้างสรรค์ความเจริญได้ด้วยสติปัญญา ... [น. ๕๒]

... บทพิสูจน์มนุษยชาติ คือการพัฒนาคนให้อยู่ดี มีความไม่ประมาทอยู่เสมอด้วยสติปัญญา [น. ๕๔]

เวลานี้คนส่วนมากต้องอยู่ด้วยความสุขแบบแสวงหา ... เมื่อเราพัฒนาขึ้นไป คนจะต้องมีความสุขเป็นคุณสมบัติในตัวเอง ... ซึ่งเป็นความสุขตลอดทุกเวลา ... [น. ๕๖]

การศึกษาในปัจจุบันดูเหมือนว่าจะทำงานคลาดเคลื่อนไป คือ แทนที่การศึกษาจะทำให้คนมีความสุข กลับกลายเป็นว่า การศึกษาทำให้คนเป็นนักหาความสุข ซึ่งเป็นผลร้ายทั้งต่อชีวิตของตัวบุคคล และซ้ำเติมการเบียดเบียนกันในสังคม [น. ๕๖-๕๗]

... พันทีที่มีการศึกษาที่แท้ ที่ถูกต้อง ความสุขก็จะพัฒนา

และช่องทางที่จะมีความสุขก็จะเพิ่มขึ้นในทันที พร้อมกันนั้นชีวิตของบุคคลนั้นก็จะพึ่งพาขึ้นต่อความสุขจากการเสพวัตถุน้อยลงทุกที ... [น. ๕๗]

... คนเราจะมีความสัมพันธ์กับสิ่งต่างๆ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ สองแบบ คือ **สัมพันธ์แบบชอบชัง** และ **สัมพันธ์แบบเรียนรู้** [น. ๕๘]

เพราะฉะนั้น ท่านจึงสอนว่า ให้ตั้งท่าที หรือตั้งทัศนคติต่อประสบการณ์ทุกอย่างด้วยท่าทีของการเรียนรู้ เพียงเท่านั้นแหละ การศึกษาก็เริ่ม สิ่งร้ายเราก็ได้เรียนรู้ สิ่งดีเราก็ได้เรียนรู้ สิ่งร้ายบางที่ได้ประโยชน์ในการเรียนรู้ยิ่งกว่าสิ่งดีหรือสิ่งที่เราชอบ ...

[น. ๖๐]

โดยวิธีการที่เราพัฒนาคนให้มีปัญญาที่จะมีความสุขนี้ก็จะ มีผลขึ้นมาอีกอย่างหนึ่งคือทำให้มนุษย์มีชีวิตที่มีประสิทธิภาพด้วย พร้อมกับการที่มีความสุข อย่างที่แสดงออกด้วยคำพูดสั้นๆ ว่า “งานก็ได้ผล คนก็เป็นสุข” ...

เวลานี้ สำหรับคนพวกหนึ่ง งานได้ผล คนเป็นทุกข์ ส่วนอีก พวกหนึ่งงานไม่ได้ผล แต่คนเป็นสุข ถ้าให้ถูกต้องให้ได้ทั้งสองอย่าง ... [น. ๖๓]

... คนเราพัฒนาปัญญาเพื่อให้เข้าถึงความจริงของธรรมชาติ แต่ในขณะที่เราแสวงหาปัญญาอยู่นั้น ก็มักจะตกหลุมอีกแห่ง หนึ่งขึ้นมา คือพอเราได้รู้อะไรนิดๆ หน่อยๆ เราจะเริ่มลงความเห็น สิ่งทีกลายเป็นความเห็นของเรานี้ ท่านเรียกว่า **ทิฏฐิ** [น. ๖๓-๖๔]

... พอลงเป็นทิฏฐิแล้ว เจ้าทิฏฐินั้นก็

๑. กลายเป็นตัวอุปสรรค ... ไม่ให้แสวงหาปัญญาต่อ ...

๒. เป็นอันตรายต่อเพื่อนมนุษย์ เพราะตัวเองก็จะ दौरान ให้ เป็นไปตามทิฏฐิของตน จนบางที่ถึงกับไปบังคับคนอื่นให้เห็นตาม คนที่เป็นนักแสวงปัญญานั้น จะไม่ลงทิฏฐิง่าย ๆ แล้วก็ ไม่ ยึดติดถือมั่นอยู่ใต้ครอบงำของทิฏฐิ ... [น. ๖๔]

ปัจจุบัน ปัญหาที่มนุษย์ติดตันมี ๒ เรื่อง

๑. สิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรม

๒. การขัดแย้งทำลายกันเอง เนื่องจากการแบ่งแยกผิว พวก เผ่าพันธุ์ [น. ๖๕]

ปัญญาที่แท้ต้องมากับกรุณา

[น. ๖๗]

... **วิธีสร้างสรรค์ปัญญา** เราต้องการปัญญาที่รู้แจ้ง เข้าใจความเป็นจริงจนถึงโพธิญาณ แต่ในตอนที่ยังไม่ถึง โพธิญาณ ก็ให้มีแค่สัมมาทิฏฐิก่อน คือให้ถือหลักการที่จะ ช่วยให่วางใจวางท่าทีปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายอย่างถูกต้อง อย่างน้อยก็ให้เป็นปัญญาชนิดที่เป็นเชื่อเป็นฐานให้เกิดช่อง ทางที่จะพัฒนาชีวิตต่อไป [น. ๖๗-๖๘]

ทิฏฐิมี ๒ แบบ ถ้าเป็นทิฏฐิถูกต้องก็เป็นฐานของการพัฒนา ต่อไป แต่ถ้าเป็นทิฏฐิที่ผิดก็ติดตันกันตัวเราอย่างที่ว่าเมื่อ กี่ ทิฏฐิ ประเภทที่ช่วยให้เรามีการพัฒนาได้คือ **สัมมาทิฏฐิ** ... ทิฏฐิที่เป็น สัมมา และเป็นฐานของการพัฒนาได้ เช่น การเชื่อในหลักการว่า สิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัย การเชื่อในหลักการว่าสิ่งทั้ง หลายเป็นระบบแห่งความสัมพันธ์ของเหตุปัจจัยทั้งหลาย [น. ๖๘]

... ปัจจัยแห่งสัมมาทิฏฐิมี ๒ อย่าง แยกเป็นปัจจัยภายใน

กับปัจจัยภายนอก

๑. ปัจจัยภายในคือ โยนิโสมนสิการ การรู้จักคิดรู้จักพิจารณาด้วยตนเอง

๒. ปัจจัยภายนอก คือ *ปรโตโมสะ* เสี่ยงจากผู้อื่นในทางที่ดี หรือกัลยาณมิตร [น. ๖๙]

คนที่จะดำเรานั้นเขาต้องคิดนาน และตามปกติเรามองตัวเองยากมาก และเราก็ไม่มีเวลาคิด เมื่อเราฟังคำดำ เราสามารถสำรวจพิจารณาตัวเองได้มาก โดยไม่ต้องไปเสียเวลาคิด ส่วนคำชมนั้น คนมักพูดไปตามที่ได้เห็นได้ยิน ซึ่งปรากฏอยู่แล้ว ไม่ได้ใช้เวลาคิด และเราทำได้อยู่แล้ว เพราะฉะนั้นเราจึงได้ประโยชน์จากคำดำมากกว่าคำชม ... [น. ๗๑]

ธรรมฉันทะ คือความต้องการธรรมนี้ เมื่อถึงจุดหนึ่งก็จะ เป็น *ธรรมาธิปไตย* คือการถือธรรมเป็นใหญ่ ได้แก่ถือความดีงาม ถือความถูกต้องถือความจริงเป็นใหญ่ การถืออย่างนี้จะสยบอัดตาได้ [น. ๗๒]

... ด้วยธรรมฉันทะ และธรรมาธิปไตยนี้ การแสวงปัญญา ก็จะดำเนินไปและดำเนินไปอย่างเข้มแข็งจริงจังจนบรรลุจุดหมาย

[น. ๗๓-๗๔]

... เราจะต้องเริ่มต้นที่ครอบครัว ซึ่งเป็นจุดที่เราเริ่มต้นได้ทันที มารดาบิดาเป็นพรหมของลูก เป็นครูคนแรก หรือเป็นอาจารย์ต้น พ่อแม่จะต้องทำหน้าที่เป็นครูคนแรก หรือเป็นอาจารย์ต้น ต่อจากนั้นครูอาจารย์ทั้งหลายภายนอกก็มาเสริมต่อจนในที่สุดให้สังคมทั้งหมดเป็นสังคมแห่งกัลยาณมิตร [น. ๗๔]

จิตวิทยาเพื่อการพัฒนาคน ตามแนวธรรมชาติ*

บางที่เราพูดว่าเราไม่ต้องการให้คนทำอะไรตามอารมณ์ อารมณ์ก็เป็นสภาพของจิตใจ ที่เราบอกให้ทำตามเหตุผลก็คือ เราต้องการให้พฤติกรรมนั้นไม่เป็นไปเพียงตามสภาพความอ่อนไหวของจิตใจ แต่ให้เป็นไปตามปัญญา คือให้ปัญญาบอกจิตใจให้ควบคุมพฤติกรรมไว้ นี่ก็แสดงถึงความสัมพันธ์กันระหว่างพฤติกรรมและจิตใจและปัญญาอยู่แล้ว ... [น. ๕-๖]

... เพราะฉะนั้นเราก็จึงตั้งพุทธะนี้เป็นตัวแบบไว้เพื่อเตือนให้มนุษย์รู้ว่า เราเป็นมนุษย์ซึ่งเป็นสัตว์ที่ฝึกได้ ที่พัฒนาได้ ถ้าไม่ยอมหยุดในการฝึกฝนพัฒนา ก็จะเป็นได้กระทั่งพุทธะ ซึ่งถือว่าเลิศประเสริฐกว่าเทวดาตลอดจนพระพรหมทั้งหมด [น. ๑๐]

... โบราณจึงใช้คำว่า *เลี้ยงดู* ซึ่งหมายถึงต้องเลี้ยงและดู *เลี้ยง*

* ปาฐกถาในการประชุมวิชาการของสมาคมจิตวิทยาแห่งประเทศไทย ณ โรงแรมรอยัลธอร์คิด เซอร่าตัน กรุงเทพฯ เมื่อวันที่ ๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๓๙ (เดิมมีชื่อเรื่องว่า “จิตวิทยา และศาสนาเพื่อการพัฒนาคนในยุคสารสนเทศ” ได้เปลี่ยนชื่อใหม่ให้สอดคล้องกับเนื้อหามากขึ้น) (พิมพ์ครั้งแรก - ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๙)

หมายความว่าให้และช่วยทำให้เขา ได้แก่ข้อหนึ่งสองสามคือ เมตตากุณามูทิตา ดู คือข้อที่สี่ได้แก่อุเบกขา เอาแค่นี้ อย่าไป แทรกแซง คือดูให้เขาพัฒนาและดูให้เขาทำเป็นต้น เป็นอันว่า มี ทั้งทำให้เขาและดูให้เขาทำ จึงเรียกว่าเลี้ยงดู นี่คือหลักพรหม-
วิหารสี่ [น. ๒๕-๒๖]

... เราจึงต้องการการพัฒนามนุษย์อย่างมีคุณภาพโดยใช้
พรหมวิหารให้ครบสี่ข้อ ทั้งเมตตากุณามูทิตาและอุเบกขา ตั้งแต่
ครอบครัวไปจนกระทั่งทั่วสังคมใหญ่ทั้งหมด ... [น. ๒๗]

ในระบบของมนุษย์ ถ้ามนุษย์ไปมัวหวังพึ่งกันอยู่
สังคมก็เสีย ผู้ใหญ่และคนมีทรัพย์มีอำนาจก็จะช่วยแต่คน
ที่มาไหว้วอน คนชั่วมาประจบก็ช่วย แต่คนดีที่ไม่มาเช่นไหว
ก็ไม่ช่วย ถ้าอย่างนี้สังคมก็วิบัติ ... [น. ๓๑]

... เราจะต้องมั่นในหลักการของพระพุทธศาสนา ๔ ประการ
นี้ที่จะต้องรักษาไว้ให้ได้ คือ

... เพียรพยายามทำการต่างๆ ในการที่จะพัฒนาชีวิตสู่
ความดีงามยิ่งขึ้นไปอยู่ตลอดเวลา ด้วยความไม่ประมาท เพื่อทำ
ตนให้เป็นที่พึ่งได้และมีอิสรภาพ [น. ๓๓]

คนอยู่ในทะเลทราย เมื่อเขารู้แน่นอนว่าไม่มีใครช่วยต้องดิ้น
เองก็ยังสู้ได้ เมื่อเขามุ่งมั่นทำไปอย่างเด็ดเดี่ยว ไม่รีรออะไรอยู่
เขาอาจจะพัฒนาแก่ทะเลทรายให้เป็นที่อุดมสมบูรณ์ก็ได้ แต่คนที่
มัวแต่รีๆ รอๆ เก้ๆ กังๆ ครึ่งๆ กลางๆ อย่างนี้ จะไม่ไปไหนเลย แม้
จะอยู่ในสภาพที่มีอะไรจะทำได้มากมาย ก็สูญเสียโอกาส ไม่ได้
ประโยชน์

นอกจากนั้น มนุษย์ที่หวังความช่วยเหลือจากคนอื่นก็ได้แต่
มองออกไปข้างนอก จุดสนใจก็มาอยู่ที่ตัวเอง เพราะหวังพึ่งความ
ช่วยเหลือให้แก่ตนเอง และจุดสัมพันธ์ก็อยู่ที่อำนาจภายนอกที่ตน
หวังว่าจะมาช่วยนั้น ก็เลยไม่ได้มองดูเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน เลยไม่
มีความโน้มเอียงที่จะแสวงหาความช่วยเหลือหรือร่วมมือกัน
ภายในชุมชนของตน ... [น. ๓๗]

... พระพุทธศาสนาไม่ได้สอนเฉยๆ ว่าให้พึ่งตนเอง แต่
ในการที่จะพึ่งตนเองนั้นสิ่งที่สำคัญอย่างยิ่งก็คือจะต้องทำ
ตนให้เป็นที่พึ่งได้ หมายความว่า พึ่งตนด้วยการทำตนให้
เป็นที่พึ่งได้ อันนี้สำคัญกว่า เพราะการทำตนให้เป็นที่พึ่ง
ได้ก็คือการที่ต้องรู้จักพัฒนาตนเองด้วยการสร้างเสริม
คุณสมบัติความดีงามความสามารถขึ้นในตนเอง พร้อมไป
ด้วยกันกับการสร้างเสริมความสัมพันธ์ที่ดีกับเพื่อนมนุษย์ ...

[น. ๓๘]

... เครื่องกล่อมใจ ทำให้เกิดความเบาใจสบายใจ แล้วก็เลย
ไม่เร่งรัดไม่กระตือรือร้นที่จะทำการแก้ปัญหาและสร้างสรรค์
เหมือนเด็กน้อยในอ้อมอกพ่อแม่ หรือเหมือนนกกระจอกเทศที่หนี
ภัยเอาหัวไปซุกทราย บอกตัวเองว่าปลอดภัย โดยที่ภัยนั้นก็ยังมิอยู่
และปล่อยให้ภัยอันตรายหรือปัญหานั้นพัฒนาตัวเพิ่มมากและ
รุนแรงยิ่งขึ้น ... [น. ๔๐]

ในเมื่อมนุษย์ปุถุชนยังต้องอาศัยสิ่งกล่อม และสิ่งกล่อม
อาจก่อให้เกิดโทษได้มาก การปฏิบัติให้ถูกต้องต่อสิ่งกล่อมจึงมี
ความสำคัญมาก เพื่อความเข้าใจง่ายในเรื่องนี้ อาจแบ่งบทบาท
ของสิ่งกล่อมเป็น ๓ ชั้น คือ

๑. **ขั้นผ่อนคลาย** คือ ใช้เพื่อพักกายพักใจ เพื่อผ่อนคลาย เพื่อฟื้นฟู ... พร้อมทั้งจะก้าวเดินต่อไป

๒. **ขั้นกล่อม** คือ ทำให้เพลิน ทำให้เคลิบเคลิ้ม ...

๓. **ขั้นเสพติด** คือ เกิดความลุ่มหลงหมกมุ่น สบาย หรือมัวเมา ... ตลอดจนต้องพึ่งพาขึ้นต่อมันในการที่จะมีความสุข

ถ้ายังจะใช้สิ่งกล่อม ก็ควรให้อยู่ในขอบเขตของขั้นที่ ๑ คือ ขั้นผ่อนคลายเท่านั้น เพราะถ้าเลยขอบเขตเข้าสู่ขั้นที่ ๒ และ ๓ ก็ จะกลายเป็นความประมาท และหยุดการพัฒนา [น. ๔๒]

พุทธธรรมกับปรัชญาการศึกษาไทย ในยุคโลกาภิวัตน์*

... ปรัชญาการศึกษาที่แท้นั้นมีความยืนตัวของมันเอง ไม่ได้ ขึ้นต่อโลกาภิวัตน์

... เราสามารถใช้ปรัชญาการศึกษามาพัฒนามนุษย์ให้เป็น บุคคลที่สมบูรณ์ และมนุษย์ที่มีความสมบูรณ์นี้ ไม่ว่าจะอยู่ในยุค สมัยไหนก็ตาม ก็สามารถดำรงอยู่อย่างดีที่สุดที่สุดในสภาพที่เป็นจริง ในเวลานั้นๆ ซึ่งเป็นเรื่องของกาลเทศะ ... [น. ๓]

... ถ้าตัวปรัชญาการศึกษาไม่สามารถเข้าถึงความจริงแห่ง ธรรมดาของธรรมชาติ ก็ไม่มีทางที่จะเป็นตัวหลักเป็นตัวยืนที่มัน คงอยู่ ไม่มีความสมบูรณ์ ถ้าเมื่อไรเข้าถึงความจริงแท้ของธรรม- ชาติ เมื่อนั้นความสมบูรณ์ก็เกิดขึ้น [น. ๓-๔]

ถ้ามันเข้าถึงความจริงแท้มันต้องแก้ปัญหาได้แต่มันก็อยู่ที่ว่า จะต้องมีความสามารถอีกชั้นหนึ่งคือความสามารถที่จะนำมาใช้

* ปาฐกถา ณ ห้องประชุมคณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทร- วิโรฒ ประสานมิตร วันที่ ๒๗ มกราคม พ.ศ.๒๕๓๘ (พิมพ์ครั้งที่ ๑ - มิถุนายน พ.ศ.๒๕๓๙)

ซึ่งเป็นความสามารถในการจัดตั้งวางระบบและความฉลาดเชิงเทคนิควิธี ...

... มนุษย์ที่เข้าถึงความจริงนั้นจะเป็นผู้ที่ไม่ติดอยู่ภายใต้ครอบงำของสังคมแห่งกาลเทศะนี้ ที่ว่าไม่ติดอยู่ภายใต้ครอบงำของสังคมก็หมายความว่า ไม่ถูกกำหนดหล่อหลอมโดยสังคมอย่างเดียว [น. ๕]

ตามความจริงแท้การศึกษาจะต้องเป็นตัวนำสังคม เป็นผู้หาทางออกให้แก่สังคมได้ จนกระทั่งเปลี่ยนแปลงวิถีของสังคม ชี้นำทิศทางของสังคม จนกระทั่งสามารถแก้การติดตันของอารยธรรมมนุษย์ได้ ... [น. ๖]

ลองพิจารณาดูที่สังคมของเรานี้ กระแสโลกาภิวัตน์เข้ามาและเป็นไปต่างๆ เราคอยรับคอยตาม เราถูกกระทำหรือเป็นผู้กระทำ เราเป็นผู้สร้างและเป็นผู้นำหรือไม่ อันนี้เป็นสถานะที่สำคัญ ... [น. ๗]

เราจะต้องรู้ว่าสังคมของเราอยู่ในโลกยุคนี้จริง โลกมาถึงยุคนี้จริง แต่สังคมของเราหาได้ถึงอย่างนั้นไม่ เพราะสังคมของเรายังเป็นสังคมคละผสม เป็นสังคมเกษตรก็ยังไม่พ้น กำลังพยายามเข้าสู่ความเป็นสังคมอุตสาหกรรมก็ยังไม่เต็มตัว สังคมข่าวสารข้อมูลก็พลอยกับเขาบ้าง โดยที่ภาวะของสังคมข่าวสารข้อมูลก็มีอิทธิพลต่อเรามาก เราได้โผล่เข้าไป แต่เราก็กังขังไม่พ้นจากอุตสาหกรรม ที่แท้ยังถึงไม่เต็มตัวด้วยซ้ำ ก็กลายเป็นว่าสังคมของเรามีลักษณะพิเศษ จะไปเอาตัวอย่างจากสังคมที่เขา

พัฒนาแล้วมาใช้ไม่ได้ มันไม่เหมือนกัน [น. ๑๗]

... การศึกษาจะต้องมาช่วยแก้ อย่างน้อยต้องช่วยสร้างดุลยภาพให้มนุษย์มีความสัมพันธ์กับวัตถุทั้งในเชิงได้ และในเชิงให้ เช่นเดียวกับที่ธรรมชาติมันเป็นของมัน กล่าวคือในโลกของธรรมชาติ ต้นไม้ ใบหญ้าอะไรต่างๆ ทุกอย่างต้องมีทั้งการได้และการให้ทั้งนั้น ชีวิตจะมีดุลยภาพ สังคมจะมีดุลยภาพ ธรรมชาติแวดล้อมจะมีดุลยภาพ ด้วยการที่มีความสัมพันธ์สองด้าน คือได้กับให้เป็นคู่กัน ... [น. ๒๕]

... มนุษย์มาถึงยุคนี้ที่เป็นโลกาภิวัตน์ทำให้โลกรวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางกายภาพ แต่ตัวมนุษย์เองกลับไม่สามารถที่จะอยู่ร่วมกันได้ มีปัญหาแบ่งแยกมากมาย ชัดแย้งกัน นี่คือการอับจนของมนุษยชาติข้อหนึ่ง และการศึกษาก็ถูกท้าทายว่าจะสามารถพัฒนามนุษย์ให้ข้ามพ้นปัญหานี้ได้หรือไม่ [น. ๓๑]

ที่จริงนั้นโลกธรรมชาติครอบคลุมโลกมนุษย์อยู่ตลอดเวลา และมนุษย์จะมีชีวิตที่ดีงาม สังคมจะมีสันติสุขแท้จริงไม่ได้ ถ้ามนุษย์มองข้ามโลกธรรมชาติ โลกมนุษย์จะอยู่ดีได้ต้องตั้งอยู่บนฐานของโลกธรรมชาติโดยเข้าถึงความจริงของธรรมชาติ ... มนุษย์อยู่กับโลกมนุษย์จนลืมหืมตา ซึ่งเป็นภาวะผิดเพี้ยนอย่างหนึ่ง ทางพระเรียกว่าหลงสมมติ จนกระทั่งหลงแม้แต่กฎของมนุษย์ที่มนุษย์สร้างขึ้นว่าเป็นความจริงในธรรมชาติ ซึ่งที่แท้ไม่ใช่ ... [น. ๓๗]

สภาพแปลกแยกอีกอย่างหนึ่งซึ่งแยกกันมานานแล้วก็คือ

ความแปลกแยกระหว่างจิตกับวัตถุ โลกได้เข้าสู่ยุคของวัตถุนิยม และอยู่ในยุควัตถุนิยมเรื่อยมาตลอดเวลายาวนาน และวัตถุนิยม ก็เป็นสภาพโลกาภิวัตน์อย่างหนึ่งในปัจจุบัน ... [น. ๓๘]

สภาพโลกาภิวัตน์สำคัญอีกเรื่องหนึ่งที่มักมองข้ามกันไป ซึ่งควรพูดถึงไว้ด้วย แม้จะยังไม่บรรยาย ก็คือสภาพจิตป่วย ซึ่งอาจจะยังอยู่ในขั้นแพร่ขยาย ยังไม่เป็นโลกาภิวัตน์เต็มตัว เพราะเป็นสภาพที่ตามโลกาภิวัตน์อื่นมา [น. ๔๑]

สภาพจิตป่วยนี้ อาจจะเป็นผลปลายสุดของอารยธรรมปัจจุบัน ซึ่งหมายถึงเป็นภัยคุกคามต่ออารยธรรมนั่นเอง เป็นปัญหาโดยตรงที่เรียกร้องปรัชญาการศึกษาที่แท้ที่จะมาให้ความแจ่มกระจ่าง และบอกทางแก้ไข [น. ๔๓]

... การศึกษาที่ถูกต้องจะทำให้เราสามารถทำให้สิ่งที่มีความแตกต่างกันกลายเป็นความประสานกลมกลืนได้ เพราะสิ่งที่เป็นอย่างนี้ทั้งหมดทั้งหลายก็เกิดจากส่วนประกอบที่แตกต่างกัน ...

มนุษย์ที่มีการศึกษา มีความสามารถที่จะทำให้ความแตกต่างกลายเป็นความประสานกลมกลืนด้วยการเป็นสิ่งเดิมเดิมซึ่งกันและกัน แม้แต่ตัวมนุษย์เองกับสังคมก็ต้องใช้ความสามารถนี้มาประสาน แต่การพัฒนามนุษย์ด้วยการศึกษาที่ผ่านมาปรากฏว่าได้ใช้ศักยภาพไปในทางที่ทำให้เกิดความแตกต่างที่เป็นความขัดแย้งเสียมากกว่า ... [น. ๔๔]

... การศึกษาจะต้องสืบสาวเจาะจับให้ถึงจุดนี้ว่าแนวความคิดอะไรอยู่เบื้องหลังปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เราเรียกว่า

โลกาภิวัตน์ และเป็นจุดเสื่อมหรือเจริญ อะไรกันหนอคือเหตุปัจจัยเหล่านั้น ต้องสืบลึกลงไปถึงจิตใจของมนุษย์แล้ว ก็แก้กฎภูมิจำนวนให้ตรงให้ถูกต้องและนี่คือภารกิจที่แท้จริงของการศึกษา [น. ๕๐]

จุดที่ผิดพลาดของการพัฒนาและอารยธรรมที่ผ่านมาที่ทำให้เกิดจริยธรรมแห่งความจำใจนั้นสัมพันธ์กับการมองมนุษย์แบบนิ่งอยู่กับที่หรือตายตัว (static) ด้วย ฟรังค์กว่าตัวเองมองสิ่งทั้งหลายแบบคืบคลาน (dynamic-พลวัต) แต่ที่จริงเขามองแบบ static คือถ้อยเหมือนมนุษย์นี่คงเดิม ถ้าเป็นจิตวิทยา ก็มองว่าสภาพจิตปุถุชนนี้เป็นสภาพจิตปกติ ถ้าคนเป็นบ้า หรือเป็นโรคประสาท จึงไม่ปกติ เราดึงกลับมาให้เป็นมนุษย์ปุถุชนก็พอแล้ว หรือในทางเศรษฐศาสตร์ ก็มองว่ามนุษย์มีความต้องการโดยเฉพาะความอยากเสพที่ไม่มีสิ้นสุด แก้ไขไม่ได้ [น. ๕๒]

แต่ถ้ามองแบบพุทธศาสนา มนุษย์ปุถุชนคือจุดเริ่มต้นของการพัฒนามนุษย์ จิตวิทยาตะวันตกถือว่ามนุษย์ปุถุชนคือเป็นปกติหรือดีพอแล้ว ในทางพุทธศาสนา เราพัฒนาจากมนุษย์ปุถุชนให้เป็นอริยชน ในเมื่อฟรังค์มองมนุษย์แบบคงที่ (static) เขาก็เข้าใจว่าความสุขของมนุษย์มีอยู่อย่างใดก็คงอยู่อย่างนั้น ส่วนพระพุทธศาสนา มองมนุษย์แบบคืบคลาน (dynamic) เมื่อมนุษย์พัฒนาตนก็จะมีการเปลี่ยนแปลงในทุกอย่างที่เกี่ยวข้องกับตัว ...

อีกอย่างหนึ่งที่ตะวันตกหลงผิดบ่อยๆ คือ เขาเข้าใจว่าตนมีความคิดเชิงบวก (positive) แต่ที่จริงความคิดพื้นฐานของเขาเป็น

แนวคิดเชิงลบ (negative) ตะวันตกไม่รู้ตัวว่าตนเองมีแนวคิดเชิงลบในสิ่งต่างๆ เพราะภูมิหลังของอารยธรรมตะวันตกเป็นภูมิหลังของมนุษย์ที่มีการต่อสู้ดิ้นรนมาก ... [น. ๕๓]

แม้แต่ในการอยู่ร่วมกันระหว่างศาสนาของตะวันตก ก็มีถ้อยคำใช้ในขีตจำกัดแห่งความคิดแค่ tolerance

tolerance แปลว่า ขันติธรรม คือ การอดได้ทนได้ ยอมที่จะอยู่ร่วมกับผู้อื่น โดยทนฟังทนดูเขาได้ จริยธรรมแบบนี้เป็นจริยธรรมแบบปกป้องตัวเองเพื่อให้ต่างฝ่ายไม่มาละเมิดกัน แต่ไม่พอที่จะให้มนุษย์ประสานกลมกลืนเข้าด้วยกัน จริยธรรมที่จะให้มนุษย์ประสานกลมกลืนได้ ต้องข้ามพ้นจากขั้นของการปกป้องตัวเอง ด้วยการที่ไม่ให้ฝ่ายหนึ่งละเมิดอีกฝ่ายหนึ่ง จริยธรรมที่แท้ต้องช่วยให้มนุษย์ข้ามพ้นขั้นนี้ไปให้เข้าถึงภาวะที่มนุษย์มีความรู้สึกที่ดีต่อกัน ประสานกลมกลืนเข้ากันได้ ถ้ามนุษย์มีความรู้สึกแค่ปกป้องตัวเอง มนุษย์ก็จะมีจริยธรรมเพียงในขั้น compromise คือการประนีประนอม ประนีประนอมก็คือยอมจำใจ ซึ่งเป็นไปในระบบสังคมตะวันตก ... [น. ๕๔]

จริยธรรมที่ถูกต้องจะต้องพัฒนามนุษย์ไปถึง harmony คือความประสานกลมกลืน อันนี้ก็เป็นเรื่องใหญ่ เวลานี้ฝรั่งก็ตื่นเรื่อง harmony กันพอสมควร เพราะเกี่ยวเนื่องกับแนวคิดแบบองค์รวมและบูรณาการ ... พระเจ้าอโศกในสังคมตะวันออก เมื่อตรัสถึงการอยู่ร่วมกันระหว่างศาสนาทรงใช้คำว่า “สมวาเย” หมายถึงความปรองดองสามัคคี ความประสานสอดคล้อง ในขณะที่ทาง

ตะวันตกได้แค่ tolerance คือทนกันได้ [น. ๕๕]

... เสรีภาพในการให้ คือเสรีภาพในการที่จะเอาความสามารถของตนออกมาสร้างสรรค์สังคม จึงเป็นสิ่งที่สำคัญยิ่งและเป็นพื้นฐานของประชาธิปไตยมากกว่าเสรีภาพในการได้ แต่เวลานี้เสรีภาพในการให้ซึ่งเป็นเรื่องใหญ่มากกำลังถูกลืม คนหันไปเน้นความอยากได้อย่างเอา อยากจะแข่งขันแย่งผลประโยชน์แบบทุนนิยม ดีไม่ดีสังคมประชาธิปไตยก็จะไปไม่รอด กลายเป็นเสรีภาพของนักเสพ ไม่ใช่เสรีภาพของนักสร้างสรรค์ [น. ๕๖]

ในการมีส่วนร่วม พระพุทธศาสนามีคำหนึ่งที่ใช้แสดงความเสมอภาค ซึ่งถือเป็นหลักการสำคัญในการที่มนุษย์จะอยู่ร่วมกันเรียกว่า สมานัตตตา แปลว่าความมีตนเสมอ ... นัยที่แฝงอยู่เดิมต้องการในเชิงสมาน เป็นการเสมอที่สมาน คือมากลมกลืนเข้าด้วยกัน โดยเข้ามามีส่วนร่วมรวมกัน เพราะฉะนั้น ท่านจึงให้ความหมายของความเสมอภาคในสมานัตตตา (ความมีตนเสมอ) นั้นว่า “เสมอในสุขและทุกข์” ... [น. ๕๗]

คำว่าพัฒนาความต้องการไม่ใช่หมายความว่าเพิ่มพูนความต้องการ คำว่าพัฒนาในโลกสมัยใหม่ในทางวิชาการ หมายถึงการเปลี่ยนแปลงเชิงคุณภาพ หมายความว่าต้องเปลี่ยนแปลงความต้องการนั้นในเชิงคุณภาพ ไม่ใช่เปลี่ยนแปลงโดยเพิ่มปริมาณ คือไม่ใช่ความต้องการอันเดิมนั้นเพิ่มมากขึ้น ความต้องการที่ว่าพัฒนาได้ คือ เปลี่ยนแปลงได้ เวลานี้โลกพัฒนา แต่ถ้ามนุษย์ไม่สามารถพัฒนาความต้องการ คือไม่สามารถเปลี่ยน

แปลงความต้องการนี้ มนุษย์จะขัดแย้งกับความเจริญของโลก และปัญหาต่างๆ จะเกิดขึ้น ... [น. ๖๕]

... ทันทีที่มีการศึกษาที่แท้ ที่ถูกต้อง ความสุขก็จะพัฒนา และช่องทางที่จะมีความสุขก็จะเพิ่มขึ้นในทันที พร้อมกันนั้นชีวิตของบุคคลนั้นก็พึงพาขึ้นต่อความสุขจากการเสพวัตถุน้อยลงทุกที เพราะมีความสุขเป็นทุนในตัวอยู่แล้ว และมีทางออกมากมายในการที่จะมีความสุข [น. ๖๖]

... แต่พอคนนั้นมีการศึกษาเริ่มพัฒนาขึ้นมา เขาก็พัฒนาความรู้ เกิดความต้องการที่จะเรียนรู้มากขึ้นๆ เขาก็ได้ความสุขจากการเรียนรู้นั้น ซึ่งเป็นความสุขด้วยการสนองความต้องการเรียนรู้ หรือความต้องการทางปัญญา คือสนองความต้องการแบบฉันทะ และเป็นสุขอิสระที่เกิดในทุกกรณี ไม่อยู่ในวงจรของความชอบชัง [น. ๗๐]

... ดังจะเห็นว่าในพุทธศาสนาหลักการฝึกมนุษย์ข้อแรก คือ การให้ พุทธอีกอย่างหนึ่งว่าหลักธรรมเบื้องต้นคือ ทาน เพราะอะไร เพราะการที่จะให้มนุษย์มีชีวิตและสังคมที่มีคุณภาพนั้น เราารู้อยู่แล้วว่าชีวิตมนุษย์นี้ก่อนอะไรอื่นก็ยุ่งกับวัตถุในลักษณะที่จะได้จะเอา จึงต้องให้มีการให้คู่กันไปด้วย [น. ๗๑]

จะเห็นได้ว่ามนุษย์นั้นมีศักยภาพในทางดีนี้อยู่แล้ว เช่นพ่อแมก็สามารถมีความสุขจากการให้ เพราะมีความต้องการให้ลูกมีความสุข และเมื่อพ่อแม่สนองความต้องการนั้นก็ทำให้ตนเองมีความสุขด้วย และเราจะมีความสุขจากการสนองความต้องการ

อย่างไร เราก็ต้องพัฒนาความต้องการนั้นขึ้นมา [น. ๗๓]

การศึกษาจะต้องพัฒนาคนให้มีความสามารถที่จะปรุ้งแต่งความสุขขึ้นมาแทนที่จะมัวปรุ้งแต่งความทุกข์ การที่จะมีความสุขระดับนี้เราไม่ต้องไปพึ่งพาวัตถุเสพเลย เราสามารถปรุ้งแต่งความสุขขึ้นในใจของตนเอง จนกระทั่งในที่สุดก็ก้าวต่อไปอีกพ้นเลยการปรุ้งแต่งไปถึงขั้นเข้าถึงความสุขชนิดที่ไม่ต้องมีการปรุ้งแต่ง ซึ่งเกิดจากการหยั่งรู้เข้าถึงความจริงของธรรมชาติโดยสมบูรณ์ ... [น. ๘๐]

... ความสัมพันธ์ระหว่างสังคมกับบุคคล สังคมที่ดีคือสังคมที่มีสภาพเกื้อกูลต่อการพัฒนาบุคคล หรือเป็นปัจจัยแวดล้อมเกื้อกูลต่อการพัฒนาบุคคล และบุคคลผู้มีชีวิตที่ดีงามก็เป็นส่วนร่วมในการสร้างสรรค์สังคม แต่บุคคลมีปลายปิดหรือทุกชีวิตควรบรรลุความสมบูรณ์ในตัว ส่วนสังคมนั้นจะต้องเจริญก้าวหน้าเรื่อยไปให้เหมาะดีที่สุดสำหรับกาลเทศะนั้นๆ อันนี้เป็นข้อสำคัญในการศึกษาอย่างหนึ่ง [น. ๘๓]

... ถ้าจะให้สังคมมีสันติสุขบุคคลก็ต้องยอมเสียสละผลประโยชน์ แต่ถ้าเราให้มีการศึกษาที่พัฒนามนุษย์ ซึ่งหมายถึงพัฒนาอย่างถูกต้อง การพัฒนามนุษย์นั้นจะย้อนไปในทางที่ทำให้ประสานกลมกลืนกันยิ่งขึ้น ... [น. ๘๔]

การศึกษาเพื่อสันติภาพ*

... พระพุทธศาสนาเป็นเรื่องของการศึกษา และก็เป็นเรื่องของสันติภาพอยู่แล้ว ชาวพุทธเราย่อมทราบกันดี จะมีรางวัลการศึกษาเพื่อสันติภาพหรือไม่มีก็ตาม ตัวแท้คือสิ่งที่พระพุทธศาสนาจะทำให้เกิดขึ้นก็คือสันติภาพที่แท้จริง [น. ๔]

สันติแปลว่าความสงบ สันติหรือความสงบนี้เป็นชื่อหนึ่งของพระนิพพาน เป็นคำที่ท่านเรียกว่าไวยากรณ์ คือคำที่ใช้แทนกันได้ สันติก็คือนิพพานนั่นเอง เช่นในคำว่า นตฺถิ สนฺติปริ สุขํ สุขอื่นยิ่งกว่าความสงบไม่มี สุขนอกจากสันติไม่มี สันติก็คือพระนิพพาน เท่ากับพุทธพจน์ที่ว่า นิพพานํ ปรมํ สุขํ ที่แปลว่านิพพานเป็นบรมสุข หรือเป็นสุขอย่างยิ่ง สรุปว่าสันติก็คือพระนิพพานนั่นเอง [น. ๕]

... ตัวพระพุทธศาสนาคือไตรสิกขาซึ่งเป็นการศึกษานั้นก็เพื่อบรรลุสันติ คือพระนิพพาน เพราะฉะนั้น คำว่าการศึกษาเพื่อสันติภาพที่เขาเอาไปตั้งเป็นชื่อรางวัลนั้น ความจริงก็เป็นเรื่องของพระพุทธศาสนานั่นเอง ไม่ไปไหนไกล [น. ๖]

---

* ปาฐกถาธรรม ในพิธีปิดงานสัปดาห์เชิดชูเกียรติและแสดงมุทิตาจิตพระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต) ณ ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย เมื่อวันที่ ๓๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๓๘ เวลา ๑๕.๐๐ - ๑๖ น. เศษ (พิมพ์ครั้งที่ ๕ - เมษายน พ.ศ. ๒๕๓๘)

... เขามองความหมายของสันติภาพเพียงอย่างเดียว คือมักจะมองว่าสันติภาพหมายถึงภาวะไร้สงคราม ไม่มีการขัดแย้ง ไม่รบราฆ่าฟันเบียดเบียนทำร้ายกันที่รุนแรง แต่ถ้ามองให้ลึกซึ้งลงไป สันติภาพไม่ใช่แค่นั้น ภาวะขาดสันติภาพนั้นเราจะเห็นว่ามีอยู่ในที่อื่นด้วย แม้แต่ยังไม่ได้รบราฆ่าฟันกัน มันก็มีความขาดแคลนสันติภาพในรูปอื่นๆ

สังคมที่มีการแก่งแย่งแข่งขันกัน ต่างคนต่างมุ่งหาผลประโยชน์ เอารัดเอาเปรียบข่มเหงกัน แม้ไม่ปรากฏเป็นการรบราฆ่าฟันกัน ไม่เป็นสงคราม ก็จัดว่าเป็นสันติภาพไม่ได้ เพราะไม่มีความสงบที่แท้จริง เมื่อไม่มีความสงบก็ไม่มีความสุขที่แท้จริง [น. ๑๓]

... สังคมที่มีการแก่งแย่งแข่งขันก็คือสงครามที่เต็มไปด้วยสงครามเย็นนั่นเอง หมายความว่า มนุษย์ที่อยู่ในระบบสังคมที่มีการแก่งแย่งแข่งขัน หาผลประโยชน์ พยายามเอาชนะกันในการหาช่องทางที่จะเหนือกว่ากันในเรื่องผลประโยชน์ ก็เหมือนกับโลกในสมัยสงครามเย็นนั่นเอง เพราะฉะนั้นสังคมแบบนี้ก็คือสังคมที่อยู่ในภาวะสงครามเย็น ไม่ได้มีสันติภาพอะไร และมันพร้อมที่จะระเบิดเป็นสงครามร้อนเมื่อไรก็ได้ ... [น. ๑๔-๑๕]

... เราจะต้องตรวจสอบสังคมของเรามีความระส่ำระสายไหม มีความไม่เรียบร้อยไหม ถ้าเป็นอย่างนั้น มันก็คือการประสพภาวะอย่างเดียวกันกับการมีสงครามชนิดหนึ่งนั่นเอง ... [น. ๑๗]

... ก่อนที่จะแสดงออกมาเป็นการรบราฆ่าฟัน เอาอาวุธมายิงกัน ขว้างระเบิดใส่กัน เอาเครื่องบินไปทิ้งระเบิดนี้ การริเริ่มต้องเกิดในความคิดก่อน คนเราต้องคิดแล้วถึงจะทำอย่างนั้น เพราะฉะนั้นปัญหาเกิดในจิตใจของคนก่อน

ศัพท์พระที่แสดงถึงสาเหตุสำคัญในใจของมนุษย์ที่ทำให้มนุษย์ออกไปแสดงบทบาทต่างๆ มากมายในโลกที่เราเรียกว่าขาดสันติภาพ นั่นคืออะไร ศัพท์พระท่านบอกไว้มี ๓ คำคือ

๑. ตัณหา

๒. มานะ

๓. ทิฐิ

ตัณหานั้น เมื่อแปลให้เข้ากับยุคสมัยปัจจุบันก็คือความปรารถนาในผลประโยชน์ ความจริงการหาผลประโยชน์นี้ เป็นเรื่องชั้นปลาย ลึกลงไปอีกคือ ความต้องการที่จะเสวยรูป รส กลิ่น เสียง โภกฐิพพะ ... [น. ๑๙-๒๐]

เป็นที่รู้กันว่าโลกที่ผ่านมานี้อยู่ในอำนาจครอบงำของลัทธิวัตถุนิยม ลัทธินี้เจริญมาครอบงำอารยธรรม โลกปัจจุบันนี้เป็นสายวัตถุนิยมหมด และวัตถุนิยมมาถึงปัจจุบันนี้ก็อยู่ในระยะที่เรียกว่าบริโภคนิยม คือนิยมบริโภค หมายความว่าถือเรื่องการบริโภคเป็นหลักใหญ่ เป็นวิถีชีวิตของสังคม วิถีชีวิตก็เป็นวัฒนธรรม บางที่จึงเรียกว่าเป็นวัฒนธรรมบริโภค และคนทั่วไปก็จะยึดถือว่าการบริโภคเป็นแหล่งที่มาของความสุข บุคคลจะมีความสุขด้วยการบริโภคหรือการเสวยวัตถุแทบจะเป็นอย่างเดียว ... [น. ๒๐]

ตัวที่ ๒ เรียกว่า มานะ แปลว่าความต้องการยิ่งใหญ่ ภาษาพระท่านแปลว่า ความต้องการเป็นดุจธง ... [น. ๒๐-๒๑]

ต่อไปข้อสุดท้าย ทิฐิ คือความเชื่อ ความเห็น ความยึดถือในแนวความคิด ลัทธินิยม อุดมการณ์ ศาสนา ... [น. ๒๑-๒๒]

ระยะที่แล้วมาโลกแบ่งเป็น ๒ ค่าย คือ อุดมการณ์เสรีประชาธิปไตย กับอุดมการณ์คอมมิวนิสต์ แล้วก็แข่งอำนาจกัน

กลายเป็นสงครามเย็นแทบแย้ เวลานี้ค่ายใหญ่ล้มไปค่ายหนึ่ง เหลือค่ายเดียว แต่สงครามศาสนา ลัทธิ เชื้อชาติ ผิวพรรณต่างๆ ก็รบกันไม่มีที่สิ้นสุด เป็นสงครามทิวทัศน์ทั้งนั้น เพราะฉะนั้นสงคราม ทิวทัศน์ร้ายแรงเป็นอย่างยิ่ง [น. ๒๒]

การพัฒนามนุษย์นี้สำคัญที่สุด เมื่อพัฒนามนุษย์ขึ้นไปก็จะค่อยๆ ทำให้คนนั้นห่างออกไปจากการที่จะตกอยู่ภายใต้อิทธิพลครอบงำของตัณหา มานะ ทิฐิ คือถูกตัณหา มานะ ทิฐิ ครอบงำน้อยลง เมื่อครอบงำน้อยลงก็เป็นอิสระแก่ตัวมากขึ้น สามารถทำสิ่งที่ดีงามได้มากขึ้น การที่จะสร้างสันติก็มีทางเป็นไปได้ ... การพัฒนามนุษย์นั้นก็คือการศึกษา ซึ่งได้แก่ศึกษานั่นเอง [น. ๒๔]

... การที่จะสร้างสันติภาพขึ้นในโลกจึงต้องให้คนมีความสงบในตัวเองให้ได้ ฉะนั้นจึงไม่ต้องรูดึกษาเพื่อสันติ แต่ให้ศึกษาสันติเลย ฝึกสร้างความสงบให้เกิดขึ้นในชีวิตของเรา ... หลักนี้ท่านเรียกว่าอธิษฐาน หรืออธิษฐานธรรม

ตัวอธิษฐานหรือธรรมที่จะเป็นที่ยืนหยัดเป็นที่มั่นของคนมี ๔ ข้อ ท่านใช้คำว่า [น. ๒๖]

๑. ปญญํ นปฺปมชฺชเยย ... แปลว่า ไม่พึงประมาทปัญญา ในอธิษฐานธรรม ๔ ข้อ ข้อหนึ่งว่าปัญญา แต่ท่านบอกวิธีปฏิบัติว่าไม่ประมาทปัญญา คือต้องใช้ปัญญาอยู่เสมอไม่ทอดทิ้งปัญญา ไม่ละเลยปัญญา [น. ๒๖-๒๗]

๒. สจฺจํ อนุรทฺตเยย แปลว่า พึงอนุรักษ์สัจจะ พึงรักษาสัจจะ ตามรักษาสัจจะ เอาความจริงเข้าว่า หรือเอาความจริงเป็นหลัก การที่เราใช้ปัญญานั้นเพื่ออะไร ก็เพื่อเข้าถึงความจริงนั่นเอง ...

[น. ๒๗]

๓. จาคํ อนุปฺพยุหเยย แปลว่า พึงเพิ่มพูนจาคะ จาคะแปลว่าความสละ ความสละนี้มีหลายอย่าง สละทางวัตถุคือไม่ติดยึด ไม่สยบอยู่ใต้วัตถุทั้งหลาย รู้ทันว่ามันไม่ใช่สาระที่แท้จริงของชีวิต เราจะจับสาระที่แท้จริงของชีวิตให้ได้ แต่จาคะที่เป็นตัวแท้ก็คือ สละความยึดถือในใจของเราเอง หรือความเอาแต่ใจตัวเอง เมื่อถึงสัจจะแล้วต้องยอมตามสัจจะ ยอมสละความยึดถือ ความพอใจ ความชอบใจของตัวเองเสีย ... [น. ๒๘]

๔. สนฺติเมว โส สิฏฺเษเยย แปลว่า พึงศึกษาสันติ คือทำให้เข้าถึงความสงบได้อยู่เสมอ...เมื่อสละสิ่งที่ยึดถือที่ชอบใจอะไรต่างๆ เพื่อเห็นแก่สัจจะแล้ว ก็ทำให้สงบให้มันสันติได้ด้วย [น. ๒๙]

... สันติภาพที่แท้จริงในที่สุดก็ต้องตั้งขึ้นจากจิตใจของมนุษย์ก่อน ... [น. ๓๐]

... ถ้าหวังสันติ ต้องตัดโลกามิสได้ ถ้าตัดโลกามิสไม่ได้ ก็ไม่มีทางได้สันติ

... คนเรานั้นเป็นไปไม่ได้ที่จะทิ้งวัตถุมหัต พระพุทธศาสนาไม่ได้สอนอย่างนั้น แต่ท่านสอนให้ปฏิบัติต่อมันให้ถูกต้องตามความเป็นจริง ตามคุณค่าประโยชน์ที่แท้จริงที่เป็นสาระของมัน แต่ปัญหาสำคัญก็คือมนุษย์นั้นพอได้โลกามิสมาหรือไปอยู่กับโลกามิส ก็ไปติดไปหลงไปขึ้นต่อมันเสียจนกระทั่งยึดถือว่าชีวิตของเราจะดีมีสุขประเสริฐเลิศได้เป็นชีวิตที่สุขสมบูรณ์อยู่ที่ใดมีและได้เสพวัตถุที่เรียกว่าโลกามิส [น. ๓๒]

... พอติดในอามิส ปัญญาที่แท้ก็ไม่เกิด ไม่รู้ไม่เข้าใจความจริงของสิ่งทั้งหลาย ... [น. ๓๓]

... ท่านจึงบอกให้มีศีล ๕ ก่อน พอมีศีล ๕ สังคมที่เรียกว่า สังคมแห่งกามามิสนี้ก็พออยู่กันได้ สังคมแห่งกามามิสหรือโลกามิสนี้พออยู่กันได้ด้วยศีล ๕ เป็นกรอบไว้ก่อน แต่ก็ต้องยอมรับว่ายังไม่สุขจริง [น. ๓๗]

... เมื่อคนเราพัฒนาจิตใจขึ้นมาเป็นพระโสดาบัน เมตตา ก็เปี่ยมจิต จาคะก็เปี่ยมใจ หมดมัจฉริยะไม่มีความหวงแหน เมื่อให้ ก็มีแต่ความสุขทั้งนั้น ฉะนั้นการให้จึงกลายเป็นความสุข [น. ๔๓]

คนที่พัฒนามากขึ้น และมีความสามารถในการมีความสุขมากขึ้น ก็ยิ่งติดยิ่งขึ้นต่อโลกามิสน้อยลง เขาจึงตัดโลกามิส (คือ ตัดความยึดติดหรือขึ้นต่ออามิส) ได้ง่ายขึ้น เมื่อตัดโลกามิสได้ดีขึ้น นอกจากช่องทางที่จะมีความสุขจะเพิ่มขึ้นแล้ว การปฏิบัติต่อโลกามิสของเขาก็จะพัฒนาเปลี่ยนไปด้วย ... [น. ๔๔]

... พระโสดาบันเป็นตัวอย่างเชื่อมระหว่างโลกียะกับโลกุตระ พระโสดาบันมีความสุขมาก พระพุทธเจ้าตรัสว่า ทุกข์ที่คนปุถุชน เขามีกัน ถ้าเปรียบก็เหมือนภูเขานิมาลัย แต่พระโสดาบันนั้น เหลือทุกข์เท่าเม็ดกรวด ...

... การแสวงหาความสุขเป็นเครื่องหมายบอกอยู่ในตัวว่าเราขาดความสุข มนุษย์ปุถุชนจึงแสวงหาความสุขกันตลอดเวลา เพราะยังขาดความสุข แต่เมื่อเราพัฒนาความสุขขึ้น ชีวิตก็เริ่มมีความสุขได้โดยไม่ต้องขึ้นกับวัตถุมากนัก ความสุขเริ่มมีอยู่ข้างในของเรา ความสุขที่มีอยู่ข้างในของเราทำให้เราเริ่มมีความสุขเป็นของตัวเอง พอมีความสุขเป็นของตัวเองได้แล้วคราวนี้ก็ไม่ต้องดิ้นรนแสวงหา ... [น. ๔๖]

มนุษย์มีความสามารถพิเศษอย่างหนึ่งคือสามารถในการ

ปรุ้งแต่ง ... แต่มนุษย์ปุถุชนมักจะใช้ความสามารถนี้ในทางที่ผิด ... [น. ๔๗]

พระพุทธศาสนาท่านจับจุดนี้ได้ท่านจึงสอนว่า เธออย่ามัวปรุ้งแต่งทุกข์ เธอมีความสามารถในการปรุ้งแต่ง จงใช้ความสามารถนั้นในการปรุ้งแต่งความสุข เราก็เอาอารมณ์ที่ได้รับเข้ามาทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจนั้นแหละมาใช้ แต่แทนที่จะปรุ้งแต่งทุกข์ก็มาปรุ้งแต่งสุข เพราะฉะนั้น คนที่ปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนาอย่างถูกต้องจึงมีจิตใจเป็นสุขเพราะปรุ้งแต่งสุขเองได้ ต่อจากนี้ไปถึงขั้นสุดท้าย ก็คือสุขโดยไม่ต้องปรุ้งแต่ง

[น. ๔๗-๔๘]

สุขมีหลายชั้น เพียงแค่สุขชั้นปรุ้งแต่งก็เก่งแล้ว เพราะเป็นสุขได้ในตัวของตัวเอง แต่ยังมีสุขชั้นพ้นปรุ้งแต่งคือสุขได้โดยไม่ต้องปรุ้งแต่งอีก ได้แก่ความสุขที่เกิดจากปัญญารู้เข้าใจสัจธรรม เข้าถึงความจริงของสิ่งทั้งหลาย จนวางใจถูกต้องต่อสิ่งทั้งปวง ...

[น. ๔๘]

ความจริงมีอยู่ว่า ในที่สุดแล้วทุกข์ของมนุษย์นี้มาจากกฎธรรมชาติ เพราะสิ่งทั้งหลายไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา จิตใจของเราถูกรอบงำด้วยความผันผวนปรวนแปรของสิ่งทั้งหลายไปตามกฎธรรมชาตินั้น ทุกข์ในธรรมชาติจึงพลอยทำให้เราทุกข์ไปด้วย แต่เมื่อเรามีปัญญารู้เท่าทันในขั้นสุดท้ายแล้ว เราก็มองเห็นว่า ทุกข์ที่มีอยู่ในธรรมชาติมันเป็นของธรรมดา เราไปแก้มันไม่ได้ เมื่อเรารู้เท่าทันแล้วทุกข์ในธรรมชาตินี้ก็ปล่อยให้มันเป็นทุกข์ในธรรมชาติไป ใจเราไม่พลอยทุกข์ด้วย ถึงตอนนี้ก็เป็นอิสระแล้ว พ้นจากทุกข์ด้วยปัญญาที่รู้เท่าทัน แล้วความสุขก็กลายเป็นคุณสมบัติประจำตัวที่มีอยู่ข้างในและมีอยู่ตลอดเวลา [น. ๔๙]

การศึกษาที่ผิดทำให้มนุษย์แย่งชิงผลประโยชน์เพื่อมุ่ง
 เสพโลกามิส มนุษย์พากันติดโลกามิส แล้วก็แข่งขันแย่งชิง
 กัน ในใจก็ไม่สันติ โลกก็ไม่สันติ ถ้าอย่างนี้สันติภาพจะมีได้
 อย่างไร ... [น. ๕๐]

สืบสานวัฒนธรรมไทย บนฐานแห่งการศึกษาที่แท้*

การศึกษามีความสำคัญต่อวัฒนธรรม เพราะว่าการศึกษา
 นี้แหละ จะเป็นเครื่องมือที่ทำให้วัฒนธรรมดำรงสืบต่อไปได้ และ
 ดำรงอยู่สืบทอดต่อไปในลักษณะที่ดั่งามถูกต้อง ส่วนการศึกษา
 ของพระสงฆ์นั้น ยิ่งมีความสำคัญลึกลงไป เพราะการศึกษาของ
 พระสงฆ์ คือการศึกษาพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นเรื่องของธรรม อัน
 ได้แก่ความจริงความดีความงาม ที่เป็นแก่นสารของวัฒนธรรม

[น. ๒-๓]

ความจริงและความดีงามนั้นเป็นแก่น และเป็นแก่นสารของ
 วัฒนธรรม วัฒนธรรมถ้าไร้ธรรมก็ไม่มี ความหมาย เพราะฉะนั้น
 การศึกษาพระพุทธศาสนาจึงมีความสัมพันธ์โดยตรงกับวัฒนธรรม

---

* คำบรรยายพิเศษ ในการประชุมสัมมนาในระดับชาติ เรื่อง บทบาท
 พระสงฆ์กับปรัณรงค์และสืบสานงานวัฒนธรรมไทย จัดโดย
 สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ ณ
 หอประชุมเล็ก ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย ๒๙ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๓๗
 (พิมพ์ครั้งที่ ๓ - มกราคม พ.ศ. ๒๕๓๙)

... วัฒนธรรมนั้นเป็นรูปแบบเบี่ยงปลาย ลึกลงไปมีอะไรเป็นฐานอยู่อีก ในที่นี้จัดเป็น ๓ ระดับ คือ

ระดับที่เป็นฐาน เป็นรากที่สุดได้แก่ **สัจธรรม** สัจธรรมคือความจริง ที่มีอยู่ตามธรรมชาติของธรรมชาติ สัจธรรมนี้เป็นฐานเริ่มต้นที่รองรับวัฒนธรรมไว้ [น. ๓]

ต่อจากสัจธรรม ก็คือสิ่งที่เรียกว่า **จริยธรรม** อันได้แก่หลักเกณฑ์เกี่ยวกับความดีงาม ซึ่งเป็นความจริงที่มนุษย์จะต้องปฏิบัติเพื่อให้เกิดผลสำเร็จตามความเป็นจริงของธรรมชาติ ความจริงของมนุษย์ต้องสอดคล้องกับความจริงของธรรมชาติ จึงจะเกิดผลสำเร็จได้ด้วยดี

จากนั้นจึงจะมาถึงวัฒนธรรม ซึ่งเป็นรูปแบบหรือเป็นวิถีปฏิบัติที่จะให้เกิดผลเป็นจริงตามที่มนุษย์ต้องการ

จริยธรรม เป็นสิ่งที่คงตัว และสัจธรรมก็คงตัวยิ่งกว่านั้น แต่วัฒนธรรม เป็นเรื่องของรูปแบบภายนอกที่มีการเปลี่ยนแปลงไปได้เรื่อยๆ เพราะวัฒนธรรมนั้น เป็นการจัดรูปแบบและวิธีการ ซึ่งจะต้องปรับปรุงเปลี่ยนแปลง ให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมของกาลเทศะ คือยุคสมัย และถิ่นฐานบ้านเมืองเป็นต้น [น. ๔]

... เราอาจจะวางหลักในการตรวจสอบว่าวัฒนธรรมนั้นๆ เป็นวัฒนธรรมที่ดีงาม ได้ผลดีหรือไม่ แค่นั้นเพียงไร หลักการพิจารณาตรวจสอบนั้น อาจจะขยายจาก ๓ ข้อ คือจากสัจธรรม จริยธรรมและวัฒนธรรมนั้นกระจายออกไปเป็น ๖ ข้อด้วยกัน คือ

๑. ดูว่า วัฒนธรรมนั้น ตั้งอยู่บนฐานแห่งสัจธรรม มีเนื้อหาสาระ และมีเหตุผลตามความจริงของธรรมชาติ หรือไม่ ...

๒. ดูว่า มีความดีงามอยู่ในวัฒนธรรมนั้นหรือไม่ ...

๓. ดูว่า วัฒนธรรมที่เป็นรูปแบบหรือเป็นวิธีการนั้น ได้ผลหรือไม่และมากน้อยเพียงใด ... [น. ๑๒]

๔. ดูว่า วัฒนธรรมที่เป็นรูปแบบวิธีการนั้นเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมคือกาลเทศะหรือไม่ เข้ากับยุคสมัยและถิ่นฐานบ้านเมืองที่เปลี่ยนแปลงไปหรือไม่ ...

๕. ดูว่า วัฒนธรรมที่เป็นรูปแบบนั้น เข้ากับตัวเราไหม ตัวเราในที่นี้ไม่ได้หมายถึงตัวบุคคล แต่หมายถึงสังคมทั้งหมด คือสังคมของเรา... [น. ๑๓]

๖. ดูว่า รูปแบบวัฒนธรรมนั้นมีลักษณะที่น่าชื่นชม ชวนนิยมมีความน่าติดตามตาตื่นใจเร้าความสนใจแค่ไหนเพียงไร ...

[น. ๑๓-๑๔]

... วัฒนธรรมนั้นจะอยู่ดีมีคุณค่าได้ คนจะต้องมีปัญญา รู้สัจธรรมที่เป็นรากฐานของวัฒนธรรม รู้เข้าใจเหตุผลแห่งการกระทำของตนว่า รูปแบบนี้มีเพื่ออะไร ถ้าไม่มีเหตุผลในวัฒนธรรมนั้น วัฒนธรรมนั้นจะไม่สามารถดำรงอยู่ได้ยั่งยืน หรือมิฉะนั้นก็จะไม่สามารถรักษาความหมายที่แท้จริงไว้ได้ ในที่สุดก็จะเคลื่อนคลาดแล้วความหมายอย่างอื่นที่ทวีปติพิศพินก็จะเข้ามาชิงสู่แทนในรูปแบบเดิม ซึ่งเมื่อเวลาผ่านไปนานเข้า ตัวรูปแบบยังมีอยู่ แต่เนื้อหาและความหมายไม่ใช่ของเดิมเสียแล้ว ซึ่งเราจะเห็นได้มากในสังคมปัจจุบันนี้ รวมทั้งในเรื่องทางพระศาสนา

[น. ๑๔]

ลักษณะสำคัญบางประการของวัฒนธรรม

ก. วัฒนธรรมเป็นรูปแบบที่สื่อสารสำหรับคนหมู่มาก

[น. ๑๙]

... วัฒนธรรมที่เป็นรูปแบบเหล่านี้จะประกอบด้วยเจตนาอยู่เบื้องหลัง เจตนาที่นั้นอาจจะประกอบด้วยปัญญาคือความรู้ความเข้าใจ และกุศลจิตที่ปรารถนาดีต่อประชาชน เช่นจัดให้มีการเทศน์ขึ้นเพื่อให้ประชาชนเกิดความรู้ความเข้าใจในธรรม เป็นความประสงค์ดีมีเมตตาธรรม หรืออาจจะจัดตามแบบพิธีโฆษณาเพื่อสนองความโลภ โดยที่เจตนาเบื้องหลังก็คือการมุ่งผลประโยชน์ก็ได้ เจตนาที่อยู่เบื้องหลังเหล่านี้เป็นสิ่งที่มีความสำคัญ และมันก็เป็นส่วนหนึ่งของเนื้อหาที่กล่าวมาแล้วด้วย

ข. วัฒนธรรมจะดีต้องพร้อมทั้งสาระและรูปแบบ

[น. ๒๒]

... เนื้อหาถ้าไม่มีรูปแบบช่วย หรือว่าสัจธรรม และจริยธรรม ถ้าไม่มีวัฒนธรรมช่วย คนหมู่มากก็จะไม่ได้รับประโยชน์จากสัจธรรมและจริยธรรม ที่เป็นเนื้อหาสาระนั้น และในทางตรงกันข้าม ถ้ารูปแบบนั้น ไม่มีสาระหรือมีแต่ไม่สื่อสารอย่างได้ผล ก็ไม่ได้ประโยชน์อีกเช่นเดียวกัน นอกจากจะสื่อสารไปถึงประชาชนไม่สำเร็จแล้ว บางทีเมื่อไม่มีเนื้อหาสาระครองที่อยู่ ก็เกิดความวิปริตผิดเพี้ยนคลาดเคลื่อนไป ...

[น. ๒๒-๒๓]

ถ้าเราสามารถรักษาวัฒนธรรมที่บรรจุไว้ซึ่งเนื้อหาสาระที่ต้องการได้จริง เราก็จะเป็นผู้ที่ยืนอยู่ในหลักการของตน เรียกว่าเป็นผู้มีจุดยืน ...

[น. ๒๓]

... ถ้าเรามีความมั่นคงและมีความสามารถอย่างนั้น เราก็ไม่ควรจะยินดีในการขยายอิทธิพลแห่งวัฒนธรรมของตนออกไปโอบเอาผู้อื่นเข้ามาอยู่ในวงล้อมของตน อย่างที่วัฒนธรรมแข็งๆ มักจะทำการ แต่เราควรจะก้าวหน้าต่อไปอีกสูงขึ้นของความเป็นผู้ให้ คือเพื่อแผ่คุณค่าความดีงามในวัฒนธรรมของตนให้แก่ผู้อื่น เพื่อประโยชน์สุขแก่มนุษยชาติ โดยมองตนเองในฐานะผู้ร่วมสร้างสรรค์อารยธรรมของโลก ไม่ใช่ทำแบบรวมศูนย์เข้าหาตัวเอง แนวความคิดแบบนี้จึงจะสอดคล้องกับหลักการของพระพุทธศาสนาที่ให้ทำการเพื่อประโยชน์สุขแห่งพหุชน และเพื่อเอื้อเอื้อเกื้อกูลแก่โลก (คติแห่ง พหุชนहितาย พหุชนสุขาย โลกานุกมฺปาย) [น. ๒๔-๒๕]

ค. วัฒนธรรมมีความต่อเนื่องเป็นกระแส

คำว่าเป็นกระแส ก็คือเป็นสิ่งที่มีการสั่งสมถ่ายทอดแล้วก็ต่อเนื่องไป ไม่หยุดนิ่งตายอยู่กับที่ ...

[น. ๒๕]

... ถ้าหยุดอยู่กับปัจจุบัน ไม่สามารถจะสืบสานสู่อนาคต วัฒนธรรมนั้นก็มองงาม ...

... สายตาของคนในสังคมไทยจำนวนมากมองวัฒนธรรมเป็นเรื่องของเก่า เป็นของโบราณ หรือเป็นของคนสมัยก่อน ถ้ามองอย่างนี้ก็อันตราย เป็นความผิดพลาดในทางวัฒนธรรม วัฒนธรรมจะต้องตั้งอยู่อย่างมั่นคงในปัจจุบัน แต่บนฐานที่โยงมาจากอดีต ... เพื่อจะทำให้เก่าที่สืบทอดมานั้น เป็นประโยชน์แก่ปัจจุบัน และมีทางที่จะเจริญงอกงามไปสู่อนาคต

[น. ๒๖]

... ส่วนแห่งวัฒนธรรมที่เป็นของเก่า ซึ่งจะไม่สืบเนื่องมาถึงปัจจุบัน ก็มีอยู่ ส่วนที่เป็นของเก่านี้หลายอย่างก็มีคุณค่ามาก ซึ่ง

จะต้องจารึกไว้หรือรักษาไว้ ... คือเรารักษาไว้ในฐานะมรดกที่มีค่า น่าภูมิใจ โดยมีความชัดเจนแน่นอนลงไป ไม่มีความขัดแย้งที่จะทำให้คงอยู่ในปัจจุบัน ข้อสำคัญคือจะต้องมีความชัดเจนกับตัวเองว่า อะไรที่ถือเป็นของเก่าในอดีตที่เราภูมิใจ ... [น. ๒๗]

... ทำไมเราไม่คิดว่า เราจะสืบสานวัฒนธรรมของเราให้สื่อสาระอันอุดม และให้ได้รับความนิยมนำขยายออกไปในสังคมโลกบ้าง

... การสาน ๓ อย่างคือ สานสิ่งที่สืบจากอดีตให้เป็นประโยชน์ในปัจจุบัน สานสิ่งที่ปรากฏในปัจจุบันให้พร้อมที่จะออกมาต่อไปในอนาคต และสานสิ่งที่ตนมีให้นำขึ้นชมแผ่ความนิยมนำกว้างออกไปในโลก นี่เป็นสิ่งที่ควรพยายามกระทำในการสืบสานวัฒนธรรม [น. ๓๑]

องค์ประกอบสำคัญที่จะมาสืบสานวัฒนธรรมซึ่งขาดไม่ได้คือสติปัญญา เราจะต้องมีความรู้ความเข้าใจในเนื้อหาสาระเดิมอย่างที่เราผ่านมาแล้ว และมีความชัดเจนในสภาพปัจจุบัน เพื่อจะรักษาเนื้อหาสาระนั้นไว้ให้คงอยู่ได้ และสื่อสาระนั้นให้ปรากฏแก่ปัจจุบัน [น. ๓๒]

ความสำเร็จของงานสืบสานวัฒนธรรม

ก. เฝ้ายักษ์กับวัฒนธรรมอื่นแพ้หรือชนะ [น. ๓๔]

วิธีแห่งปัญญาคือ การที่จะมองและกลั่นกรองเอามาใช้ประโยชน์ เมื่อเราสัมพันธ์กับวัฒนธรรมภายนอก ไม่เฉพาะวัฒนธรรมตะวันตก จะเป็นวัฒนธรรมใดก็ตาม ... โดยแยกแยะวิเคราะห์ และที่สำคัญเมื่อใช้ปัญญา รู้จักเลือก

แล้ว ก็ต้องรู้จักดูดย่อย ให้กลายมาเป็นเนื้อเป็นตัวของเรา แล้ววัฒนธรรมของเราก็จะอุดมสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

การเลียนแบบ เป็นการรับด้วยโมหะ คือไม่มีปัญญา แล้วมันก็เข้ากับตัวเองไม่ได้สนิท เหมือนเราไปใส่รองเท้าของฝรั่ง ฝรั่งตัวโตกว่า เราไปใส่รองเท้าของเขาแล้วก็คงเดินไม่สะดวก มันโพรกเพรกกๆ หรือจะไปใส่เสื้อนอกของฝรั่ง มันก็ไม่เข้ากับเรา โดยดินฟ้าอากาศ สภาพแวดล้อม และแม้แต่ขนาดตัวก็ไม่เท่ากัน แต่ที่สำคัญก็คือ จะทำได้ไม่เหมือนเขา ... [น. ๓๖]

เวลานี้บางที่เราก็ตุกกันอยู่เหมือนกันว่า วัฒนธรรมไทยหรือสังคมไทยนี้ถูกครอบงำ โดยวัฒนธรรมแบบตะวันตก การที่ถูกครอบงำก็คือ การแสดงความพ่ายแพ้ ถ้าสังคมของเราถูกครอบงำโดยวัฒนธรรมตะวันตกจริง ก็แสดงว่าวัฒนธรรมไทยถึงความพ่ายแพ้ไปแล้ว เป็นความพราชัย ... จึงเป็นสิ่งที่ไม่พึงปรารถนาในทางตรงข้าม จะต้องมีชัยชนะ คือ แทนที่จะเลียน ก็เปลี่ยนเป็นเรียน [น. ๓๘]

ข. วัฒนธรรมไทย สู่ความเป็นผู้นำและผู้ให้

... เราจะต้องคิดกันให้ชัด ถ้าพระพุทธศาสนาเป็นรากฐานสำคัญของวัฒนธรรมไทย วัฒนธรรมไทยจะมีอะไรให้แก่ชาวโลก พระพุทธศาสนาก็ต้องมีเนื้อหาสาระที่เสริมเติมแก่อารยธรรมของโลกได้ ... [น. ๔๐]

ปัจจุบันสังคมไทยของเรานี้ มีสภาพจิตอย่างหนึ่งที่ได้สั่งสมมานานเป็นร้อยปีจนกลายเป็นสิ่งที่ฝังแน่นเข้าไปอยู่ในจิตไร้สำนึกเลยทีเดียว คือภาวะของความเป็นผู้ตาม ... [น. ๔๑]

ต่อไปนี้สังคมไทยจะต้องสร้างจิตสำนึกใหม่ คือสร้างจิตสำนึกแห่งความเป็นผู้นำ และเป็นผู้นำ ไม่ใช่แค่คอยตามและรอรับเอา เรื่องนี้จะต้องพูดกันให้ชัด และคิดกันให้จริงจัง เป็นเรื่องสำคัญขั้นสุดยอด

การนำสิ่งดีที่เรามีขึ้นมาให้แก่เขา จะสำเร็จได้ก็ด้วยมีปัญญา คือ มีปัญญาซึ่งหยั่งถึงสัจธรรมที่เป็นแก่นสาร และเป็นฐานของวัฒนธรรม และรู้คิดที่จะทำให้เกิดประโยชน์ ...

[น. ๔๔]

วัฒนธรรมของเราจะต้องเป็นวัฒนธรรมที่ช่วยในการแก้ไขปัญหาของโลก และมีส่วนร่วมในการสร้างสรรค์อารยธรรมของโลก ไม่ใช่เป็นวัฒนธรรมแบบร่วมสร้างปัญหาให้แก่โลก ...

ค. แก้ปัญหาด้วยอุดมธรรมนำสร้างสรรค์ [น. ๔๕]

... สิ่งทีละลายปัญหาและนำไปสู่การสร้างสรรค์ที่ดีเลิศ ก็คือการมีจิตสำนึกในจุดหมายสูงสุดร่วมกันของสังคม คือสังคมจะต้องมีสิ่งดีงามสูงสุดที่เป็นจุดรวมใจให้ทุกคนฝึกฝนหมายมุ่งไปรวมเป็นอันเดียวกัน สิ่งที่เราเรียกสั้นๆ ว่า อุดมธรรม นี้ จะทำให้เกิดพลังสร้างสรรค์ซึ่งนอกจากทำให้สังคมรวมแรงรวมใจกันได้แล้วยังเป็นแรงขับเคลื่อนที่ทำให้พุ่งไปข้างหน้า ทำให้เรามีวัฒนธรรมของผู้คนที่ก้าวหน้า [น. ๔๖]

ในสังคมของเราเวลานี้ เมื่อมีปัญหาและสภาพเสื่อมโทรมต่างๆ เกิดขึ้นมาก คนจำนวนมากมีแต่การเพ่งโทษ ชัดทอด กล่าวหา ตลอดจนด่าว่าหาโทษมาติเตียนกัน หาได้คิดไม่ว่า ปัญหา

และสภาวะเสื่อมโทรมเหล่านั้น เป็นผลกรรมร่วมกันของสังคมที่ได้สะสมเหตุปัจจัยมาตลอดเวลายาวนาน ซึ่งทุกคนมีส่วนจะต้องรับผิดชอบ ไม่โดยตรงก็โดยอ้อม ... [น. ๔๗]

ง. วัฒนธรรมที่เกื้อกูลต่อสภาพแวดล้อม [น. ๔๘]

วัฒนธรรมในรูปแบบที่จะช่วยให้ ชีวิตมนุษย์กับสังคม และธรรมชาติแวดล้อมประสานกลมกลืนอยู่กันได้ดีด้วยดี และจุดเน้นที่สำคัญก็คือธรรมชาติแวดล้อม ที่เราไม่ค่อยได้คำนึงถึง ซึ่งทำให้ต้องมานั่งกันในปัจจุบันว่า เราจะต้องขยายเรื่องวัฒนธรรมให้กว้างออกไปให้ครอบคลุมถึงการรักษาสภาพแวดล้อมด้วย ให้เป็นวัฒนธรรมที่อยู่ร่วมด้วยดีกับธรรมชาติแวดล้อม [น. ๕๒]

... งานการศึกษาพระพุทธศาสนา ก็จะมาตรงกับงานสืบสานวัฒนธรรม กล่าวคือ

ก. การรักษาและตรวจสอบเนื้อหาสาระของวัฒนธรรม [น. ๕๕]

ข. การสืบสานวัฒนธรรมให้สื่อสารสู่สังคมแห่งยุคสมัย [น. ๖๕]

... การสร้างความมั่นใจในตัวเองที่ว่า เรามีอะไรดีที่จะให้แก่ผู้อื่นได้ ถ้าเป็นพระก็จะต้องมีความมั่นใจในหลักธรรมของพระพุทธศาสนา ว่าในธรรมของพระพุทธเจ้ามีสัจธรรมและจริยธรรมซึ่งมีดีที่จะมาช่วยแก้ปัญหาของโลกปัจจุบันได้ที่เขาจะต้องยอมรับ ความมั่นใจนี้จะต้องมีก่อน และเมื่อเรามีอะไรจะให้แก่เขาได้ ความเป็นผู้นำก็จะเกิดขึ้น ... [น. ๖๘]

ค. การรู้จักวัฒนธรรมไทยในฐานะเป็นการรู้จักตัวเอง

[น. ๗๐]

การพัฒนาคุณภาพของพระสงฆ์ ก็คือพัฒนาพระภิกษุสามเณรด้วยการศึกษาตัวเอง ถ้าพระภิกษุสามเณรมีคุณภาพแล้ว เราก็มีความหวังว่า การที่จะเอาการศึกษาของสงฆ์มาช่วยวัฒนธรรมไทยนั้นจะมีทางสำเร็จ ...

[น. ๗๓]

... ถ้าพระสงฆ์สามารถทำหน้าที่ตามหลักการที่กล่าวมานี้ ก็มั่นใจได้ว่าพระสงฆ์จะเป็นที่พึ่งของสังคมไทยได้ แล้วพระสงฆ์ก็จะสามารถเป็นผู้นำประชาชนไทยไปสู่ความร่มเย็นเป็นสุขได้อย่างแน่นอน

[น. ๗๔]

ทางสายอิสรภาพของการศึกษาไทย*

ตั้งแต่ไหนแต่ไรมา สังคมตะวันตกไม่เคยรู้จักระบบจริยธรรมหรือหลักเกณฑ์ทางศีลธรรม ที่เป็นไปตามหลักการแห่งเหตุและผล หรือหลักความเป็นไปตามกระบวนการแห่งเหตุปัจจัย ที่เรียกว่ากฎธรรมชาติ แต่จริยธรรมหรือกฎเกณฑ์ทางศีลธรรมในวัฒนธรรมตะวันตกนั้น เป็นบัญญัติทางศาสนา ในความหมายที่ว่าเป็นคำสั่งหรือข้อบังคับจากเบื้องบนอย่างที่เราเรียกว่าเทวบัญชา หรือเทวโองการ ซึ่งมนุษย์หรือศาสนิกจะต้องเชื่อฟังอย่างเด็ดขาดตายตัว ไม่มีทางโต้แย้ง หรือแม้แต่ตั้งข้อสงสัย หากผู้ใดละเมิดหรือฝ่าฝืน ก็จะต้องถูกตัดสินลงโทษจากเบื้องบนนั้น ส่วนผู้ใดเชื่อฟังและปฏิบัติตาม ก็จะได้รับรางวัล เช่นส่งไปสวรรค์ เป็นผลตอบแทน

[น. ๑๑๗]

... คนในยุคใหม่ที่ขึ้นสนิยมวิทยาศาสตร์ พวกเขามองว่าจริยธรรมเป็นเรื่องของบทบัญญัติทางศาสนา ที่กำหนดกันขึ้นเองไม่เป็นวิทยาศาสตร์ หรือถึงกับเห็นว่าเป็นเรื่องของความเชื่อเหลวไหลลงมลายไปก็มี ดังนั้น คนสมัยใหม่เหล่านี้ จึงขาดความซาบซึ้งในคุณค่าและความสำคัญของจริยธรรม แล้วก็ไม่ใช่ใจใน

* พิมพ์ครั้งที่ ๒ - มกราคม พ.ศ. ๒๕๔๑

เรื่องจริยธรรม

[น. ๑๑๘]

จริยธรรมที่มีความเป็นจริงอยู่ในธรรมชาติ คือเป็นไปตามกฎแห่งปัจจัยการนี้ จึงจะเป็นจริยธรรมที่สากล คือถูกต้องใช้ได้ทุกถิ่นฐานทุกกาลสมัย หรือไม่จำกัดด้วยกาลและเทศะ หมายความว่า ความเป็นสากลของจริยธรรม อยู่ที่ความเป็นจริง (ตามธรรมดาของธรรมชาติ) [น. ๑๒๐]

... ในกรณีทีลัทธิหรือนิกายศาสนาหน่วยใดหน่วยหนึ่ง มีคำสอนที่ลึกซึ้งเป็นความจริงแท้ยิ่งถึงสัจธรรม คำสอนหรือหลักการ เช่นนั้นก็ต้องถูกตัดทิ้งไป เพื่อเห็นแก่การยอมรับร่วมกัน คำสอนหลักการ และข้อปฏิบัติต่างๆ ที่จริยธรรมสากลแบบนี้จะรวบรวมมาได้ ก็คือสิ่งที่เปื้อนๆ ง่าย ๆ อย่างสามัญทั่วๆ ไป ถ้ามองในความหมายนี้ จริยธรรมสากลก็จะกลายเป็นจริยธรรมที่ด้อยคุณภาพที่สุด [น. ๑๒๑]

ความก้าวหน้าที่ถูกต้องในการที่จะเป็นจริยธรรมสากล คือการก้าวย่ำจากบัญญัติของสังคมไปสู่ตัวความถูกต้องดั้งเดิมแท้จริงที่พิจารณาเห็นด้วยวิจารณ์ญาณ หมายความว่า เป็นการเดินหน้าต่อจากการถือเคร่งตามบัญญัติของสังคม แล้วก้าวเลยเข้าไปให้ถึงตัวจริยธรรมแห่งความถูกต้องดั้งเดิมที่แท้จริง ซึ่งเป็นเป้าหมายแห่งบัญญัติของสังคมนั้น และซึ่งบัญญัติของสังคมนั้นช่วยให้เข้าถึงได้บ้าง ไม่ได้บ้าง จึงจะต้องเข้าถึงด้วยวิจารณ์ญาณ (ในที่นี้ หมายถึงปัญญาที่่องแทบริสุทธิใจและเป็นอิสระ) ซึ่งเป็นที่รองรับยืนยันและวินิจฉัยความถูกต้องของบัญญัติของสังคมนั้นอีกทีหนึ่ง โดยที่วิจารณ์ญาณนั้นเป็นตัวการที่ให้กำเนิดแก่บัญญัติ

ที่ดีที่สุดของสังคม และคอยตรวจตราดูแลแก้ไขปรับปรุงบัญญัติของสังคมที่ยังบกพร่องให้ถูกต้องสมบูรณ์ ตลอดจนสอดส่องควบคุมให้มีการใช้บัญญัติของสังคมนั้นอย่างสัมฤทธิ์ผลตามวัตถุประสงค์แห่งจริยธรรมที่แท้จริง [น. ๑๓๕-๑๓๖]

ความแตกต่างหลากหลายของบัญญัติธรรมนั้น นอกจากเป็นเพราะปัจจัยด้านสภาพแวดล้อมเกี่ยวกับกาลเทศะแล้ว ก็ย่อมสืบเนื่องมาจากขีดขั้นแห่งสติปัญญา และความสุจริตของมนุษย์ที่จัดวางหรือกำหนดบัญญัติธรรมเหล่านั้นขึ้น [น. ๑๔๑]

... ในแง่สภาพความเป็นจริง ความดี-ความชั่ว ที่เป็นแกนของจริยธรรมนั้น เป็นสภาวะธรรม หรือเป็นสิ่งที่มิใช่สภาวะของมันอยู่ในระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยในธรรมชาติด้วย หรือพูดง่ายๆ ว่า มันเป็นธรรมชาติที่เป็นไปตามธรรมดา ซึ่งมีความเป็นเหตุเป็นผลอยู่ภายในระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยในธรรมชาติทั้งหมด มิใช่สิ่งสมมติที่มนุษย์จะมองข้ามความสำคัญหรือเล่นสนุกได้ตามชอบใจ [น. ๑๔๓]

นอกจากความเข้าใจผิดเกี่ยวกับสภาพความจริงของความดี-ความชั่ว ถึงกับหลงว่าเป็นเรื่องสมมติหรือกำหนดเอาเองแล้ว คนที่เจริญมาในอิทธิพลของวัฒนธรรมตะวันตก ยังมักมีความสับสนคลุมเครือเกี่ยวกับความเป็นเหตุปัจจัยในทางจริยธรรมด้วย โดยที่คนเหล่านั้นมักขึ้นชมวิทยาศาสตร์ แต่ไม่นำเอาวิธีวิทยาศาสตร์มาใช้กับสภาพความจริงทางจริยธรรม เพราะติดกับความเชื่อถือว่าจริยธรรมเป็นเรื่องของระบบคุณค่าเท่านั้น [น. ๑๔๕]

... มนุษย์ถูกหลอกโดยวัฒนธรรมที่ตนเองสร้างขึ้นมา แล้วก็

หลงติดจนทำให้มองภาพกระบวนการของเหตุปัจจัยในธรรมชาติ ผิดพลาดไป ปัจจัยตัวแทรกทางวัฒนธรรมนี้ มนุษย์สร้างหรือ สมมติขึ้นในลักษณะที่เป็นเงื่อนไข เงื่อนไขนี้เอง เป็นตัวเชื่อมโยง ความโลก อยากได้ทรัพย์ให้เข้ามาต่อกับความขยันทำงาน โดยเป็นตัวบังคับ ว่าจะต้องทำงานและต้องทำให้ได้อย่างนั้นอย่างนี้ เท่านั้นเท่านั้น จึงจะไปเอาทรัพย์ที่ต้องการมาได้ ... [น. ๑๔๗]

... แล้วคนก็พากันขยันขันแข็งในการหาทรัพย์เอาทรัพย์มาให้ได้ ไม่ว่าจะด้วยวิธีใดก็ตาม แล้วแต่ว่าวิธีนั้นๆ จะให้ได้มากได้ไว โดยไม่ต้องลำบากชักช้าผ่านตัวแทรกที่เป็นเงื่อนไข ในสังคมเช่นนี้ ย่อมเป็นที่แน่นอนว่างานก็จะไม่เดิน และความทุจริตก็จะระบาด ทั่ว อย่างน้อยก็เต็มไปด้วยการกู้หนี้ยืมสิน [น. ๑๔๘]

เงื่อนไขทั้งในทางบวก ที่กำหนดให้ต้องทำงานจึงจะได้ทรัพย์ และเงื่อนไขในทางลบที่ปิดกั้นการหาทรัพย์โดยทางลัดหรือทุจริต ก็มาช่วยกันบีบบังคับมนุษย์ให้ต้องทำงานเพื่อให้ได้ทรัพย์ แต่ในกรณีเช่นนี้ เมื่อไม่มีปัจจัยด้านจิตใจคือการที่ใจยอมรับเข้ามาช่วยหล่อเลี้ยง ความขยันซึ่งเป็นคุณสมบัติด้านจิตใจก็ต้องลดหายไป

[น. ๑๕๐-๑๕๑]

กระบวนการของเหตุปัจจัยในกรณีนี้จึงออกมาในรูปที่ว่า: ความโลภอยากได้ทรัพย์ + เงื่อนไขว่าจะได้ทรัพย์ต่อเมื่อทำงาน -> เป็นเหตุให้ผิ้นใจทำงาน [น. ๑๕๑]

เป็นที่แน่นอนว่า ความโลภทรัพย์ หรืออยากได้เงิน ย่อมเป็นเหตุให้คนหาเงิน ไม่ใช่เป็นเหตุให้คนทำงาน และเมื่อนำเอา ระบบเงื่อนไขเข้ามาใช้ ก็กลายเป็นเครื่องบีบบังคับว่า อยากได้เงิน

แต่ต้องทำงาน จึงจะให้เอาเงิน เมื่อต้องจำใจทำงาน ทั้งจิตใจของ บุคคลก็ไม่สุขสบาย ทั้งงานของสังคมก็ไม่ได้ผลดี ทางแก้จึงอยู่ที่ว่า เมื่อต้องการได้งาน ก็ต้องสร้างเหตุปัจจัยของการทำงานขึ้นมา เหตุปัจจัยของการทำงานก็คือความอยากทำงาน ความอยาก ได้เงิน ไม่เป็นเหตุของการทำงาน แต่ความอยากทำงาน ย่อมเป็น เหตุของการทำงานอย่างแน่นอน [น. ๑๕๔]

กระบวนการแห่งเหตุปัจจัยในกรณีเช่นนี้ ก็จะมาในรูปที่ว่า : ความรักงาน/อยากทำงาน -> ความขยันทำงาน -> ความสำเร็จ ของงาน (-> ปิติสุขในใจบุคคล + ความรุ่งเรืองของสังคม) [น. ๑๕๕]

... การสร้างจุดต่อเชื่อมที่จะถ่ายทอดความโลภทรัพย์หรืออยากได้เงินให้มาเป็นปัจจัยแก่ความอยากทำงาน ซึ่งเป็นจุดย่ำที่สำคัญ คือจะต้องให้เกิดความรักงานหรืออยากทำงานให้ได้ เพราะนี่เป็นหัวใจของความสำเร็จ และนี่ก็คือการทำให้โลภเป็น ปัจจัยแก่ขันตะ (ตามหลักทั่วไปว่า อาศัยยอกุศล เป็นปัจจัยให้เกิด ยอกุศล) หรือถ้าสามารถพอ ก็ให้เปลี่ยนจากโลภมาเป็นขันตะ โดยตรงเลยทีเดียว [น. ๑๕๖]

... การศึกษามีหน้าที่พัฒนาคน และการพัฒนาคนในส่วนที่สำคัญยิ่ง ซึ่งเป็นโครงสร้างของชีวิตและสังคมนั้น ก็คือ พัฒนาการในการทำงาน การศึกษาจะต้องช่วยให้บุคคลถ่ายทอดโลกะของตนออกไปเป็นขันตะ ... แต่ถ้าผู้รับผิดชอบการศึกษายังหลงติดอยู่ ว่า ความโลภทรัพย์จะเป็นเหตุให้คนขยันทำงาน ความสับสนคลุ้มเครือทางปัญญา ก็จะทำให้การศึกษากลายเป็นเครื่องมือพัฒนามิฉฉาชีพ พร้อมทั้งนำชีวิตและสังคมไปสู่ปัญหาและความพินาศ [น. ๑๕๖-๑๕๗]

... ระบบผืนใจทำงาน ได้แก่ระบบสังคมนิยมที่กำลังพังทลาย ระบบข้อมใจหรือเหยื่อล่อทำงาน ได้แก่ระบบทุนนิยมที่กำลังเป็นปัญหาสืบสนอยู่ และที่เสนอในที่นี้คือระบบมัชฌิมาปฏิปทา เพื่อแก้ปัญหาของยุคสมัย [น. ๑๕๘-เชิงอรรถ]

จริยธรรมแห่งการทำงานมีหลักการสำคัญว่า การทำงานหนักหรือความขยันงาน และความเจริญก้าวหน้าในอาชีพการงาน เป็นคุณธรรม และเป็นหลักที่พิสูจน์ความเป็นคนมีศีลธรรม คนมีศีลธรรมจะถือว่างานเป็นหลักของชีวิต และความสัมฤทธิ์ผลของงานเป็นเป้าหมายของชีวิตนั้น คนจะต้องรู้จักบังคับควบคุมตนเอง ไม่ยอมตามใจกิเลส ไม่ยอมตามใจความอยาก ไม่ยอมแสวงหาความสุขสำราญ แต่ต้องตั้งใจทำงานให้มากที่สุด ด้วยความขยันหมั่นเพียร ประหยัด อดออม กระหมัดกระหม่อม ส่วนผลได้ที่เกิดจากการทำงานนั้น จะต้องสะสมเก็บออมเอามาใช้เป็นทุนในการผลิต และสร้างสมโภคทรัพย์ต่อไป โดยอยู่อย่างขัดเกลาดนและมักน้อยสันโดษแบบชาวบ้าน (worldly asceticism) ไม่เอาทรัพย์ไปใช้ในการแสวงหาความสะดวกสบาย [น. ๑๖๐]

... ในกรณีที่มีปัจจัยหลายอย่างสัมพันธ์ส่งผลสืบทอดต่อกันอยู่นี้ ปัจจัยที่เป็นตัวจริยธรรมเป็นสิ่งที่มนุษย์ผืนใจรักษาไว้ได้ยาก (คือจริยธรรมแห่งการทำงาน) แต่เป็นการง่ายที่จะปล่อยตัวไหลลงไปตามกระแสของปัจจัยที่เป็นกิเลส คือ โลภะ (ความอยากมีสุขแท้ด้วยการมีวัตถุพร้อม) และโทสะ (ความต้องการที่จะพิชิตธรรมชาติ) และมนุษย์ก็ดูเหมือนจะเต็มใจบำรุงเลี้ยงกิเลสรวมทั้งความเห็นผิดนั้นไว้ แม้วามันจะเป็นตัวการนำมนุษย์มาสู่

ภาวะที่เสี่ยงต่อภัยแห่งความพินาศ (ถ้าไม่มีจริยธรรมช่วยคุมและจัดช่องทางให้) [น. ๑๖๕-๑๖๖]

การพูดสั้นๆ ว่า ความโลภหรือตัณหา เป็นเหตุให้เกิดการสร้างสรรพพัฒนา เป็นตัวอย่างของท่าที่การมองสิ่งทั้งหลายแบบดิ่งด้านเดียว หรือแบบเหมารวม แสดงถึงภาวะทางปัญญาที่ขาดการพัฒนาความคิดเชิงระบบและปัจจัยสัมพันธ์ ภาวะทางจิตที่ขาดความใส่ใจรับผิดชอบและความมีสติรอบคอบ ตลอดจนภาวะทางพฤติกรรมที่ขาดนิสัยเก็บรวบรวมตามหาประมวลกรองจัดระเบียบข้อมูล [น. ๑๖๗]

คนที่มีความสุขย่อมมองสถานการณ์ที่เป็นปัญหาด้วยความคิดอย่างหนึ่ง ส่วนคนที่ถูกความทุกข์ครอบงำ เช่นมีความผิดหวัง หรือคับแค้นใจ ก็อาจจะถูกสภาพจิตใจเช่นนั้นหันเหให้มองและคิดต่อสถานการณ์นั้นไปอีกอย่างหนึ่ง ในการพัฒนาจริยธรรม จะมองแต่ในด้านที่จะพัฒนาความคิดเหตุผลอย่างเดียวไม่เพียงพอ พฤติกรรมที่เบี่ยงเบนจากจริยธรรมบางครั้งก็คือปฏิบัติการในการระบายทุกข์ในจิตใจของบุคคล [น. ๑๗๐]

... การควบคุมพฤติกรรมภายนอกด้วยวินัยและการทำเป็นนิสัยก็ดี การฝึกอบรมจิตใจก็ดี การฝึกความคิดและใช้ปัญญาก็ดี ต่างก็เป็นปัจจัยที่มีส่วนร่วมอยู่ในกระบวนการพัฒนาจริยธรรม และปัจจัยแต่ละอย่างก็ส่งผลมีอิทธิพลหนุนเสริมต่อกันให้ต่างก็พัฒนาไปด้วยกัน และผลรวมการพัฒนาขององค์ประกอบเหล่านี้ นั่นแหละคือการพัฒนาจริยธรรม [น. ๑๗๑]

... ถ้ามองจริยธรรมสากลในความหมายของพระพุทธศาสนา

ความเป็นสากลนั้น ไม่ใช่อยู่ที่ความเป็นกลาง แต่อยู่ที่ความเป็นจริง ซึ่งจะเป็นความเป็นกลางที่แท้จริง จริยธรรมดังกล่าวนี้ แตกต่างจากจริยธรรมอย่างที่เราเข้าใจกันในวันนี้ โดยสาระสำคัญ ๓ ประการคือ

๑) จริยธรรมนั้น เป็นหลักความจริง ที่เป็นไปตามระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยที่เป็นกฎธรรมชาติ คือเป็นไปโดยสอดคล้องกับสังขธรรม มีสังขธรรมเป็นรากฐาน และแยกออกได้จากบัญญัติธรรมที่เป็นข้อกำหนดของสังคม

๒) การพัฒนาจริยธรรม หรือจริยศึกษา เป็นกระบวนการที่องค์ประกอบหรือส่วนย่อยต่างๆ ของการศึกษา ต่างก็พัฒนาขึ้นโดยเป็นปัจจัยแก่กันและกัน ภายในระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย ซึ่งส่งผลประสานกลมกลืนกันเป็นการพัฒนาขององค์รวม

[น. ๑๗๔]

๓) การพัฒนาจริยธรรม หรือจริยศึกษา มิใช่มีความหมายแคบเป็นเพียงเรื่องของพฤติกรรมทางสังคม แต่เป็นเรื่องของการดำเนินชีวิตทั้งหมด และมีใช่เป็นส่วนย่อยที่แยกออกมาต่างหากเป็นหน่วยหนึ่ง หรือด้านหนึ่งของการศึกษา แต่เป็นส่วนที่แทรกประสานกลมกลืนอยู่กับทุกด้านของการศึกษา ไม่ใช่เป็นเหมือนกับข้าวอย่างหนึ่งที่แยกอยู่ในจานหนึ่งต่างหากบนโต๊ะอาหาร แต่เป็นเหมือนซอสซอมนั้น (หรือให้ชัดกว่านั้นก็เหมือนมือที่ถือซอสนั้นเอง) ที่จัดสรรให้อาหารทุกจานบนโต๊ะนั้นเป็นไปในอาการที่จะสัมฤทธิ์วัตถุประสงค์ของการกินอาหาร

ในช่วงเวลาที่ผ่านมาของยุคปัจจุบัน วัฒนธรรมตะวันตก

ได้เป็นที่นิยมยอมรับกันทั่วไป และได้แพร่ขยายอิทธิพลออกไปครอบงำความคิดของคนสมัยใหม่ทั่วทั้งโลก จนกระทั่งความเป็นตะวันตกมีความหมายอย่างเดียวกับความเป็นสากล คือถ้าเป็นสิ่งที่มาจากตะวันตก ก็กลายเป็นสากล [น. ๑๗๕]

ประจวบกับว่า ในประเทศพุทธศาสนาเอง กระแสการศึกษาพระพุทธศาสนาได้อ่อนกำลังลงอย่างมาก พุทธศาสนิกชนเองจำนวนมาก ซึ่งอยู่ในวงล้อมของความเชื่อถือที่สืบทอดกันมาจากศาสนาเก่าก่อนและศาสนาอื่นๆ ทั่วไป ก็มีความเข้าใจเลื่อนลอย ไม่สามารถแยกระบบจริยธรรมของพระพุทธศาสนาออกจากสายความคิดแบบอื่นได้ชัดเจน เมื่ออิทธิพลวัฒนธรรมตะวันตกท่วมท้นเข้ามา จริยธรรมของพระพุทธศาสนาจึงถูกเหวี่ยงรวมเข้าไปอยู่ในภาพจริยธรรมแบบตะวันตกด้วย

ถึงเวลาที่จะต้องให้รู้ความจริงว่า จริยธรรมมิใช่มีแต่ในความหมายที่เข้าใจกันตามแบบของวัฒนธรรมตะวันตกเท่านั้น และควรจะศึกษาให้ถ่องแท้ว่า จริยธรรมในความหมายของพระพุทธศาสนา แตกต่างจากจริยธรรมในความหมายของตะวันตกอย่างไร ... [น. ๑๗๖]

หากยังไม่ปรารถนาจริยธรรมที่มีชื่อว่าเป็นสากล ก็ต้องเข้าถึงความเป็นสากลที่แท้ นั่นคือ ความเป็นสากลซึ่งอยู่ที่ความเป็นจริง ไม่ใช่สากลเพียงเพราะความเป็นกลาง หรือถ้ายังติดใจจะมีจริยธรรมที่เป็นกลาง ก็ต้องก้าวต่อไปให้ข้ามพ้นความเป็นกลางเทียม ที่คอยประนีประนอมอยู่กึ่งทางระหว่างมนุษย์ฝ่ายต่างๆ อย่างไม่มีจุดยืนของตนเอง และเข้าไปถึงจริยธรรมแห่งความ

เป็นกลางที่แท้ ซึ่งมีจุดยืนที่แน่นอน คือสัจธรรม เป็นจริยธรรมที่ตั้งอยู่บนฐานแห่งความจริง มีสัจธรรมเป็นรากฐาน รวมอยู่ในระบบความสัมพันธ์ตามกฎธรรมชาติแห่งความเป็นไปตามเหตุปัจจัย [น. ๑๗๗]

การศึกษา: เครื่องมือพัฒนาที่ยังต้องพัฒนา*

... พุทธศาสตร์เป็นแดน หรือเป็นแนวทาง เป็นมรรคา เป็นวิธีหนึ่งแห่งความรู้ ความคิด และการดำเนินการเกี่ยวกับการศึกษา การให้ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับชีวิตและโลก แต่เป็นแดนหรือเป็นทางเดินที่เก่าแก่ เมื่อเราไม่ได้ใช้ แดนหรือทางนั้นก็อาจมีหญ้าบ้าง วัชพืชบ้าง ขึ้นรกทั่วไป จึงจำเป็นจะต้องมีการชำระสะสางกันใหม่ ... [น. ๒]

... การศึกษาไม่ใช่เป็นเพียงเครื่องมือพัฒนาเท่านั้น แต่มันเป็นตัวการพัฒนาที่เดียว ... [น. ๔]

... ในวงการการศึกษาของประเทศไทยนี้ เราก็พูดกันมากถึงปัญหาครูล้นงาน ... ส่วนในด้านสังคมก็มีปัญหาอีก ปัจจุบันนี้ครูมีฐานะด้อยลง ไม่ค่อยได้รับความเคารพนับถือบูชาเหมือนแต่ก่อน... [น. ๑๑]

* บทความจากปาฐกถาที่แสดงในการประชุมทางวิชาการของมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ครั้งที่ ๒๕ สาขาศึกษาศาสตร์ ณ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วันที่ ๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๓๐ (พิมพ์ครั้งที่ ๒ - มกราคม พ.ศ. ๒๕๔๑)

...เมื่อครูเป็นตัวแทนของคุณธรรม แต่สังคมมีค่านิยมไม่นิยมทางคุณธรรม แต่ไปนิยมทรัพย์และอำนาจ ครูมีทรัพย์และอำนาจน้อย ก็เลยไม่ได้รับความเคารพยกย่อง แต่มีการถกเถียงกันว่า สาเหตุอาจจะมาจากตัวครูเองที่มีคุณธรรมน้อยลงด้วย จึงไม่ค่อยได้รับความเคารพนับถือ เรื่องมันเป็นไปถึงขนาดที่ว่า บางทีครูเองก็ปรากฏว่าไม่อยากจะเป็นปูชนียบุคคลด้วยซ้ำไป

[น. ๑๒]

การที่จะใส่ใจ เอาใจใส่ต่อปัญหาการศึกษา ก็คือ มองปัญหาของสังคมทั้งหมดหรือทั้งโลก เพราะว่าปัญหาที่กล่าวมาทั้งหมดนั้น เราพูดได้ว่า เป็นปัญหาที่เกิดจากคน แล้วการศึกษาก็มีหน้าที่ที่จะสร้างคน หรือพัฒนาคน ทำให้เป็นคนดีมีคุณภาพ ถ้าคนยังมีปัญหามาก ก็แสดงว่าการศึกษายังทำหน้าที่ได้ไม่สำเร็จผลด้วยดี

[น. ๑๓-๑๔]

เมื่อการพัฒนาเป็นผลมาจากคน คือคนเป็นผู้ทำการพัฒนา และทำการพัฒนาไม่ได้ผลดี คนนั้นเป็นผลผลิตของการศึกษา ก็แสดงว่าการศึกษานั้นยังไม่ได้ผลดีเท่าที่ควร เท่ากับว่าตัวการศึกษาเองก็ยังมีปัญหา จึงได้บอกไว้ว่า เป็นสิ่งที่ยังต้องพัฒนาต่อไป ...

[น. ๒๐]

...ในการพัฒนานี้เราอย่าไปนึกแต่เพียงว่าทำให้เจริญงอกงามอย่างเดียว คงจะต้องคิดด้วยในแง่ที่ว่า บางทีก็จะต้องตัดทิ้งเสียบ้าง คือ ทั้งสิ่งที่ควรทิ้ง ตัดสิ่งที่ควรตัด แล้วบางทีมันอาจจะเป็นการพัฒนาที่ถูกต้องก็ได้

[น. ๒๓]

ในเมื่อความคิดจิตใจแบบวิทยาศาสตร์ ซึ่งเป็นอันเดียวกับศาสนานั้นเป็นสิ่งสำคัญ เป็นจุดก่อกำเนิดทั้งของวิทยาศาสตร์

และศาสนา มันก็ต้องเป็นเป้าหมายของการศึกษาด้วย หมายความว่า การศึกษาจะต้องสร้างจิตใจวิทยาศาสตร์ คือ ความใฝ่ปรารถนาที่จะเข้าถึงสัจธรรมและปัญญาขึ้นมาให้ได้ และจุดนี้ก็เป็นจุดที่ศาสนาและวิทยาศาสตร์มาบรรจบกับการศึกษา แล้วมันก็จะโยงต่อไปอีกถึงว่า การศึกษานั้นจะต้องสร้างคนให้มีพลังแห่งจริยธรรม ที่จะผลิตและใช้เทคโนโลยีในทางที่ถูกต้องดีงาม ...

[น. ๔๓]

การใช้ทุกข์และค้นหาเป็นแรงจูงใจเบื้องต้น ที่จะส่งต่อสู่แรงจูงใจที่ถูกต้องนั้น จะต้องถือว่าเป็นเรื่องสามัญอย่างหนึ่งในการศึกษาหรือพัฒนาคน จุดผิดพลาดมิใช่ออยู่ที่การใช้ค้นหาเป็นแรงจูงใจ แต่อยู่ที่การจมอยู่กับค้นหาด้วยความเข้าใจว่าเป็นแรงจูงใจที่ถูกต้องไปเสีย ถ้าปฏิบัติหรือใช้อย่างถูกต้อง ผู้ศึกษาก็จะพัฒนาตนนอกจากการต้องอาศัยกิเลสเป็นเครื่องปกป้องตนให้อยู่รอด ตามธรรมชาติของสัตว์ที่ยังไม่พัฒนา ไปสู่การมีชีวิตของผู้ที่พัฒนาสมบูรณ์แล้ว ซึ่งเป็นอยู่ด้วยปัญญา ...

[น. ๖๐-๖๑]

... การศึกษาและการพัฒนาที่ผ่านมาแล้ว ทั้งการพัฒนาดคนและการพัฒนาด้านอื่นๆ ทุกอย่างที่ได้ผิดพลาดไป กลายเป็นเกิดผลร้ายก่อปัญหามากขึ้น ก็เพราะความเข้าใจผิด ไม่รู้จักแยกระหว่างแรงจูงใจฝ่ายลบและฝ่ายบวก ระหว่างแรงจูงใจแบบค้นหา กับแบบค้นหะ หรือระหว่างแรงจูงใจแบบอวิชชา กับแบบปัญญา มัวแต่ใช้ค้นหาเป็นแรงจูงใจหลัก เป็นค้นหาแบบเกียจคร้านนอนนอนความสุขบ้าง ค้นหาแบบหาผลได้ในทางลัด หรือได้โดยไม่ต้องทำบ้าง ค้นหาแบบหาโอกาส หาช่องหรือช่อง

เข้ามาที่จะได้กอบโกยเอาให้เต็มที่บ้าน ฯลฯ เมื่อส่งบุคคลผู้หนึ่งผ่านเข้าสู่ระบบการศึกษา ปรากฏว่าเขาสำเร็จออกมาโดยมีต้นทุนมากขึ้น หรือคนที่พอจะมีเงินอยู่บ้าง พอผ่านเข้าระบบการศึกษาออกมา กลับกลายเป็นคนที่มีต้นทุนเสียเลย ระบบการศึกษาที่เป็นเช่นนี้จะเรียกว่าเป็นการศึกษาที่ถูกต้องได้อย่างไร [น. ๖๑-๖๒]

... แรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์นี้มี ๒ แบบ

แบบที่ ๑ คือ การใฝ่ความเป็นเลิศที่สนับสนุนระบบแข่งขัน ... [น. ๖๒]

แบบที่ ๒ แรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์หรือความใฝ่ความเป็นเลิศที่เป็นไปในตัวของมันเอง เป็นความเป็นเลิศแท้ ไม่ใช่ความเป็นเลิศเทียม คือความเป็นเลิศที่ไม่จำเป็นต้องไปแข่งไปวัดกับคนอื่นว่าดีกว่าเขาเหนือเขา ลักษณะของความเป็นเลิศที่แท้มีดังนี้

ลักษณะที่ ๑ คือ ถ้าทำก็ทำให้ดีเลิศ ให้ดีที่สุดเต็มที่แห่งงานนั้นๆ หรือเรื่องนั้นๆ ที่จะได้ ... [น. ๖๓]

ลักษณะที่ ๒ ของความใฝ่ความเป็นเลิศแบบที่แท้ คือ ความเป็นเลิศเพราะดีที่สุดเต็มที่แห่งความสามารถของตัวเอง ...

ลักษณะที่ ๓ คือ สิ่งนั้นมีความเป็นเลิศโดยเป็นสิ่งที่ดีที่สุดในแง่ที่สุด เป็นประโยชน์ที่สุดแก่ชีวิตและสังคม ... [น. ๖๔]

... เด็กที่ได้พัฒนาแรงจูงใจใฝ่ความเป็นเลิศที่แท้จริงแบบขั้นตอนนี้แล้ว แม้ไปอยู่ในระบบแข่งขันก็จะชนะเขาในพวกที่แข่งขันกันด้วย โดยที่พวกเขาไม่ต้องไปแข่งขัน ในแง่ที่ว่าดีกว่าคนอื่นหรอก แต่เขาจะชนะการแข่งขันโดยไม่ต้องแข่งขัน [น. ๖๗]

ในกรณีที่เราต้องการจะปรับปรุงสังคม เราต้องการเปลี่ยนแปลงค่านิยมของสังคมทั้งหมด การแข่งความเป็นเลิศในระบบแข่งขันนั้น เป็นการพยายามให้ตัวเลิศโดยกีดกันคนอื่น คือเราจะปิดบังไม่ยอมให้คนอื่นดีกว่า หรือถ้าทำอะไรได้ก็จะปิดกั้นคนอื่นไม่ให้เขารู้ด้วย จะเอาดีคนเดียว พยายามให้ตัวเลิศโดยปิดกั้นคนอื่น แต่ในระบบแรงจูงใจใฝ่ความเป็นเลิศแบบที่แท้นั้น มนุษย์จะช่วยกันสร้างความเป็นเลิศ แล้วอย่างไหนจะดีกว่ากัน [น. ๖๘]

... ถ้าคนมีจิตสำนึกในการศึกษา พอมีประสบการณ์อะไรหรือไปอยู่ในสถานการณ์ใดๆ เขาก็จะมองสิ่งนั้นหรือสถานการณ์นั้น ในแง่ซึ่งเป็นโอกาสที่จะได้ปรับปรุงตน เพราะฉะนั้น คนพวกนี้จะได้เรียนรู้ทุกเวลา คือ ประการที่ ๑ เขามองอะไร ก็มองเป็นการเรียนรู้หมด พอเห็นอะไรปั๊บก็คิดว่า เราได้เรียนรู้อะไรจากสิ่งนี้ ประการที่ ๒ เขามองความรู้นั้นเป็นโอกาสหรือเป็นข้อมูลสำหรับการฝึกฝนปรับปรุงตน ...

ปัจจุบันนี้ต้องถือว่า การศึกษาขาดการสร้างจิตสำนึกในการศึกษานี้เป็นอย่างยิ่ง ฉะนั้น เราจึงประสบปัญหาในทางการศึกษา เช่น ความขัดแย้งระหว่างครูกับนักเรียน การที่นักเรียนมีปัญหาอะไรต่างๆ ก็เพราะขาดจิตสำนึกในการศึกษานี้ ไม่มองอะไรเป็นการเรียนรู้ ไม่มองอะไรเป็นการได้สิ่งสำหรับมาปรับปรุงตน พอได้ยินอะไรปั๊บก็ไปสู่สัญชาตญาณทันที ... [น. ๗๐]

การศึกษาที่จะได้ผลดี จะแก้ปัญหาวิตและสังคมได้สำเร็จ จะต้องมีความชัดเจนในความหมาย ในความมุ่งหมาย และใน

การทำหน้าที่ของมัน

[น. ๗๔]

การศึกษานั้นมีหน้าที่หลัก ๒ ประการ

หน้าที่ที่ ๑ คือ หน้าที่ถ่ายทอดศิลปวิทยา หมายถึง การถ่ายทอด รักษา ส่งเสริมเพิ่มพูนวิชาการและวิชาชีพ ตลอดจนสืบทอดมรดกวัฒนธรรมทางวิชาการของมนุษย์ ...

[น. ๗๕]

หน้าที่ที่ ๒ คือ หน้าที่ในการชี้แนะให้รู้จักการดำเนินชีวิตที่พึงามถูกต้องและการฝึกฝนพัฒนาตนจนถึงความสมบูรณ์ อันนี้เป็นหน้าที่ซึ่งเป็นเรื่องของการศึกษาแท้ๆ เป็นเนื้อตัวแท้ๆ ของการศึกษา

[น. ๗๖]

... ครูก็จะทำหน้าที่ในนามของการศึกษาโดยมีหน้าที่หลักอยู่ ๒ อย่างนี้เหมือนกัน คือ หน้าที่ที่ ๑ การถ่ายทอดหรือสืบทอดศิลปวิทยา ให้ความรู้วิชาการ ความรู้ในการประกอบอาชีพแก่ศิษย์อะไรพวกนี้ ซึ่งจะใช้ศัพท์เรียกว่า *สืบทอด* และหน้าที่ที่ ๒ ที่ครูทำแทนในนามของการศึกษา คือ การชี้แนะแนวทางดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง และทำให้เขาฝึกฝนพัฒนาตนให้เจริญงอกงามจนถึงความสมบูรณ์ ซึ่งเป็นหน้าที่ที่เราใช้ศัพท์ว่า *กัลยาณมิตร* ...

[น. ๗๗]

คำว่า ปริญา แปลตามศัพท์ว่า รู้รอบ รู้ทั่วถ้วน รู้ทั่วถึง รู้ทั่วตลอด ความรู้ทั่วถ้วน ทั่วถึง ทั่วตลอด นี้เรียกว่า ปริญา แต่ถ้าแปลกันทั่วๆ ไป ท่านแปลว่า การกำหนดรู้ ปริญานี้ก็มี ๓ ขั้น ขั้นที่ ๑ เรียกว่า *ญาณปริญา* ขั้นที่ ๒ เรียกว่า *ศีรณปริญา* ขั้นที่ ๓ เรียกว่า *ปหานปริญา* ...

[น. ๘๑-๘๒]

ในทางพระพุทธศาสนา ปริญาทั้งสามขั้นนี้เป็น

การศึกษา : เครื่องมือพัฒนาที่ยังต้องพัฒนา

โลกียปริญา แต่เมื่อจบโลกียปริญาครบ ๓ ขั้นแล้ว ก็เข้าถึงโลกุตระธรรม ผู้ที่สำเร็จปริญาทั้ง ๓ นี้ เรียกว่า เป็น *บัณฑิต* และได้ชื่อว่าเป็น *อริยะ* หรือ *อารยชน* ที่แท้จริง

[น. ๘๓]

... โดยเฉพาะจะรู้ขั้นสูงสุดสำเร็จการศึกษาจริง ก็ต่อเมื่อรู้ที่จะแก้ไขปัญหาดับทุกข์ได้จริง ความรู้นั้นมิใช่ลึกเป็นวิชาการขาดลอยจากชีวิตมากขึ้น แต่ลึกลงไปแล้ว ยิ่งสำเร็จประโยชน์ในการแก้ปัญหาทำให้มนุษย์เข้าถึงอิสรภาพมากขึ้น

[น. ๘๕-๘๖]

... ครูจึงต้องทำหน้าที่ชี้แนะแนวทางการดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง และชักนำให้นักเรียนฝึกฝนพัฒนาตนด้วย โดยสร้างเด็กให้มีโยนิโสมนสิการ เป็นปัจจัยสำหรับพัฒนาตัวเองขึ้นมาจากภายใน ถ้าทำได้อย่างนี้ *ปรโตโมสะ* ก็จะเป็น *ปรโตโมสะ* ที่ดี ซึ่งจะได้ชื่อว่าเป็น *กัลยาณมิตร*

เมื่อ *ปรโตโมสะ* กลายเป็น *กัลยาณมิตร* การทำหน้าที่ของครูหรืออาจารย์ก็ครบถ้วนสมบูรณ์ โดยที่การพัฒนาคนให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์จะเป็นงานหลัก ส่วนการถ่ายทอดศิลปวิทยา หรือความเป็น *สืบทอด* ก็จะเป็นงานสำคัญที่พ่วงอยู่ด้วย ...

[น. ๙๒]

ความรู้จักตนเองนี้จะทำให้เกิดความมั่นใจในตัวเอง แต่จะต้องเข้าใจว่า ความมั่นใจในตนเองนี้ ไม่ใช่ความหลงตนเองว่าเก่งแล้ว เลอเลิศแล้ว หรือว่าเหนือกว่าใครๆ แต่เป็นความมั่นใจว่าจะต้องทำอะไรอย่างไรในการที่จะฝึกฝนพัฒนาตนให้สืบหน้าต่อไป ...

[น. ๙๕-๙๖]

... โยนิโสมนสิการจะทำให้คนพัฒนาตนพ้นจากการลอกเลียนแบบขึ้นไปสู่การศึกษาเยี่ยงอย่าง หรือสำเนียง รู้จักจับรู้จักเลือกเอาองค์ประกอบภายนอกมาจัดสรรปรับให้เข้าเป็นเนื้อหาที่

เหมาะสมกลมกลืนกับตนและให้ดียิ่งขึ้นไปกว่าของเดิม [น. ๙๘]
การพัฒนาที่รอบด้านครอบคลุมนั้น ... เรียกว่า การพัฒนา ๔ ด้าน

- ก. พัฒนากาย ... [น. ๙๘]
- ข. พัฒนาศีล ... [น. ๑๐๑]
- ค. พัฒนาจิต ... [น. ๑๐๒]
- ง. พัฒนาปัญญา ... [น. ๑๐๕]

การศึกษาจะต้องถือเป็นหน้าที่ที่จะทำให้คนมีความสุข ปัจจุบันนี้มีปัญหาว่า เราได้ถือหน้าที่นี้เป็นสิ่งสำคัญหรือไม่ การศึกษาปัจจุบันทำคนให้มีความสุข หรือทำให้เป็นคนหิวโหย กระหายความสุข ถ้าดำเนินการศึกษาผิดพลาด ก็จะทำให้คนไม่มีความสุข แต่การศึกษาจะกลายเป็นเครื่องมือดูดซับความสุขออกจากคน ... [น. ๑๐๔]

คนที่มีการศึกษาในความหมายหนึ่งก็คือ คนที่ได้รับการฝึกฝนพัฒนาแล้วให้รู้จักแก้ปัญหา ดับทุกข์ ทำตนให้เป็นสุขได้ แล้วต่อจากนั้นก็แสวงหาความสุขที่ประณีตยิ่งขึ้นไป พร้อมทั้งสามารถแผ่ขยายความสุขแก่ผู้อื่นได้กว้างขวางออกไปด้วย [น. ๑๐๕]

... พระพุทธศาสนานี้มีกระบวนการของการฝึกมนุษย์ให้พ้นจากกิเลสไปเรื่อยๆ และให้เจริญด้วยปัญญาเพิ่มขึ้นๆ จนกระทั่งชีวิตขั้นสูงสุดเรียกว่า ปญญาชีวิต ชีวิตมาหุ เสฏฐัง แปลว่า ท่านเรียกชีวิตที่เป็นอยู่ด้วยปัญญาว่าเป็นชีวิตประเสริฐสุด ... [น. ๑๐๙]

... คนก็ยังอาศัยกิเลสเป็นเครื่องปกป้องตัวให้อยู่รอดมาก

บ้างน้อยบ้าง สุดแต่จะอยู่ในระดับไหนของการพัฒนา ... สิ่งที่จะพึงหวังได้สำหรับการศึกษาในระดับนี้ก็คือ

ประการที่หนึ่ง ให้เขาพัฒนาตนเองต่อไปหรือก้าวหน้าต่อไป ในการพัฒนาตนเอง ไม่ใช่หยุดอยู่หรือถอยหลัง

ประการที่สอง ... เท่าที่จะไม่เป็นการละเมิดต่อธรรม หรือทำให้เสียธรรม ...

ประการที่สาม จะต้องพยายามหันเหกิเลสไปในทิศทางที่จะช่วยเป็นแรงส่งสนับสนุนธรรม หรือการทำความดีถูกต้องดีงาม คือ เอากิเลสมาใช้ในทางที่จะเป็นปัจจัยให้เกิดความดีงาม ตามหลักที่ว่าอกุศลเป็นปัจจัยแก่กุศลได้ [น. ๑๑๔]

... ในการศึกษาหรือในการพัฒนาดนนั้น ถ้าต้นหามาขัดกับธรรม ต้นหาจะต้องถูกหยุดยั้ง จะต้องยอมแก่ธรรม ธรรมจะต้องชนะ คือ จะต้องประพฤติปฏิบัติตามธรรม ไม่ทำตามต้นหา การปฏิบัติได้อย่างนี้เรียกว่าเป็นการถือธรรมเป็นใหญ่ เรียกเป็นคำศัพท์ว่า ธรรมาธิปไตย ... [น. ๑๑๕]

ในสังคมไทย ดูเหมือนจะมีความนิยมใช้วิธียั่วยุमानะ เพื่อกระตุ้นเร้าให้คนทำการสร้างสรรค์ความเจริญก้าวหน้า ตลอดจนให้ทำความดีงามต่างๆ ... [น. ๑๒๒]

คนบางคนมีจิตใจประณีตยิ่งขึ้นไปอีก เขาทำความดีโดยไม่ได้นิ่งถึงแม้แต่อาการชื่นชมยินดีของผู้ได้รับประโยชน์จากการทำความดีของเขา แต่เขามีความภูมิใจในตนเองต่อการที่ได้ทำความดีนั้นๆ อย่างไรก็ตาม สิ่งทั้งหลายทั้งปวงย่อมมีความเสื่อมสลายไปเป็นธรรมดา แม้แต่ภาพชีวิตที่เขาภูมิใจในตนเองนั้น ก็

จีตจำไปได้ และเขาก็มีโอกาสรู้สึกห่วงเสียดาย ต่อภาพชีวิตและความภูมิใจนั้น ซึ่งทางธรรมยังถือว่าเป็นความทุกข์อย่างละเอียด ...

การทำหน้าที่สมบูรณ์และปลอดภัยสิ้นเชิง ก็คือ การกระทำด้วยปัญญาบริสุทธิ์ รู้ตามความเป็นจริงและเหตุผลว่าสิ่งนั้นดีงามเป็นประโยชน์ควรทำ และกระทำด้วยจิตใจที่หลุดพ้นเป็นอิสระ ซึ่งมีความเบิกบานผ่องใสในเวลาที่ทำนั้นเสร็จสิ้นสมบูรณ์ไปทีเดียว อันเป็นสภาพจิตของพระอรหันต์ [น. ๑๓๐]

... การใช้กิเลสเป็นเครื่องผลักดันให้คนทำความดีนั้นไม่ปลอดภัย เพราะไม่เป็นไปด้วยปัญญาที่มองเห็นความถูกต้องแท้จริง เขากำลังแรงเข้าว่า และไม่บริสุทธิ์ จึงเป็นการทำความดีอย่างไม่พอดี และมีผลข้างเคียงเป็นโทษได้มาก ดังนั้น ในการพัฒนาที่ถูกต้อง จึงต้องสร้างธรรมชั้นต่ำ คือ ความรักธรรม รักความจริงความถูกต้องดีงามขึ้นมา และเสริมธรรมชั้นนี้ให้มีพลังเข้มแข็ง จนสามารถต้านทานชนะกำลังกิเลสได้ และไม่ต้องอาศัยกิเลสเป็นแรงผลักดันในการทำความดี [น. ๑๓๙]

... ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับพัฒนาการของมนุษย์ จากความอยู่รอดด้วยกิเลสมาสู่ความเป็นอยู่ด้วยปัญญานี้ นอกจากเป็นหลักและเป็นประโยชน์ในการพัฒนาตนเองแล้วยังทำให้เกิดความกรุณาต่อผู้อื่นด้วย คือทำให้เกิดความเข้าใจและเห็นอกเห็นใจเพื่อนมนุษย์ คิดจะช่วยเหลือ ตลอดจนจนช่วยให้สามารถวางตนเป็นกัลยาณมิตร สามารถคิดหาวิธีช่วยแก้ไขปัญหาละเอียดช่วยให้เขาพัฒนาตนได้อย่างถูกต้อง [น. ๑๔๐]

กล่าวโดยสรุป หน้าที่ของการศึกษาในความหมายนี้ มี

ดังนี้

- ก. ฝึกฝนพัฒนาคนให้รู้จักปฏิบัติต่อชีวิต หรือดำเนินชีวิตอย่างถูกต้องมีความสุข
- ข. ฝึกสอนให้คนรู้จักแก้ปัญหาชีวิต และหาทางออกจากความทุกข์ได้ด้วยดี โดยไม่ก่อให้เกิดโทษพิษภัยแก่ผู้อื่นและแก่สังคม
- ค. พัฒนาคนให้รู้จักแสวงหา และเสพความสุขทางวัตถุอย่างถูกต้องปราศจากโทษพิษภัยไร้การเบียดเบียนและพร้อมที่จะใช้สิ่งอำนวยความสะดวกนั้นๆ ในทางที่เกื้อกูลแก่ผู้อื่นและแก่สังคม
- ง. พัฒนาคนให้พร้อมและมีความสามารถบางอย่างในการที่จะใช้อำนวยความสะดวกแก่ผู้อื่น และแผ่ขยายความสุขออกไปในสังคม [น. ๑๔๖]

ความมุ่งหมายของการศึกษา ...

ก. ว่าโดยประโยชน์ที่ชีวิตพึงได้รับและพึงทำให้เกิดมี

๑) ประโยชน์หรือจุดหมายของชีวิต ๓ อย่าง ตามแนวดัง

[น. ๑๔๗]

๑. ประโยชน์บัดนี้ หรือประโยชน์ขั้นที่ตามองเห็น ... ประโยชน์ระดับนี้เรียกว่า ทุฏฐัมมิกัตถะ [น. ๑๔๘]

๒. ประโยชน์เบื้องหน้า หรือ ประโยชน์ขั้นที่เลยจากตามองเห็น คือ ประโยชน์ล้ำเลยจากที่มองเห็นกันเฉพาะหน้า เป็นประโยชน์ด้านคุณค่าของชีวิตด้านใน ... ประโยชน์ขั้นนี้เรียกว่า สัมปรายิกัตถะ [น. ๑๔๘-๑๔๙]

๓. ประโยชน์สูงสุด หรือ ประโยชน์ชั้นหลุดพ้นเป็นอิสระอยู่เหนือโลก ... ประโยชน์ชั้นนี้เรียกว่า *ปรমัตตะ* [น. ๑๔๙]

๒) ประโยชน์หรือจุดหมายของชีวิต ๓ อย่าง ตามแนวราบ

๑. ประโยชน์ตน (อัตตัตตะ) คือ การบรรลุจุดหมายแห่งชีวิตของตน ...

๒. ประโยชน์ผู้อื่น (ปรัตตะ) คือ การช่วยเหลือสนับสนุนให้ผู้อื่นบรรลุจุดหมายแห่งชีวิตของเขา ... [น. ๑๕๐]

๓. ประโยชน์ทั้งสองฝ่าย หรือ ประโยชน์ร่วมกัน (อุภยัตตะ) คือ การสร้างสรรค์ปัจจัยที่เอื้ออำนวยให้ทุกคนทุกฝ่ายทั้งสังคมบรรลุจุดหมายแห่งชีวิตทั่วกัน ...

ข. ว่าโดยภาวะของตัวจุดหมายนั่นเอง

อิสรภาพนั้นสัมพันธ์สืบเนื่องมาจากการพัฒนา เพราะเป็นจุดหมายของการพัฒนา จึงอาจจะแยกได้เป็น ๔ ด้าน ... [น. ๑๕๑]

๑. อิสรภาพทางกาย หรือ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อิสรภาพพื้นฐานของชีวิต...

๒. อิสรภาพทางสังคม หรือเกี่ยวกับศีล คือความปลอดภัยจากการบีบคั้นเบียดเบียนกันระหว่างมนุษย์ ... [น. ๑๕๒]

๓. อิสรภาพทางจิตใจ คือ มีจิตใจที่เป็นอิสระ ไม่ถูกบีบคั้นกดดันด้วยความทุกข์ และไม่ตกเป็นทาสอยู่ใต้อำนาจครอบงำของกิเลส ...

๔. อิสรภาพทางปัญญา คือ ภาวะที่มีการรับรู้อย่างถูกต้องตามเป็นจริง ไม่เอนเอียงด้วยอคติ รู้จักคิด คิดเองเป็น รู้จักคิดแก้

ปัญหา วิธีที่จะจัดทำกรต่าง ๆ ให้สำเร็จผล มีความคิดวินิจฉัยที่บริสุทธิ์ไม่เป็นทาสของกิเลส ... [น. ๑๕๓]

... เราเน้นการแก้ปัญหาภายนอกกันมากมาย รู้สึกว่าเรียนกันเพื่อจะไปช่วยพัฒนาสังคม แก้ปัญหาอันโน้นอันนี้ แต่ถ้าถามว่าเวลาคนคนหนึ่งเขาเกิดปัญหาในจิตใจตัวเองทุกข์ร้อนกระวนกระวายใจขึ้นมาแล้ว เขาแก้ปัญหาในใจของตนเองได้ไหม การศึกษาได้ช่วยให้เขาวิธีแก้ไขไหม ถ้าเรายังตอบคำถามข้อนี้ไม่ได้ ก็แสดงว่าการศึกษายังไม่สมบูรณ์ การศึกษายังไม่สามารถช่วยชีวิตของคนได้จริง การศึกษายังไม่ช่วยให้คนพัฒนาชีวิตของเขาได้ ยังไม่เป็นเครื่องมือพัฒนาชีวิตที่ได้ผลจริง การศึกษาจะต้องช่วยแก้ปัญหานี้ด้วย [น. ๑๕๔-๑๕๕]

ค. ว่าโดยคุณสมบัติของผู้ได้รับการศึกษา

๑) มองในแง่ผลสัมฤทธิ์ของการพัฒนา [น. ๑๕๕]

๒) มองในแง่ลักษณะการดำเนินชีวิต

คุณสมบัติของผู้มีการศึกษาหรือพัฒนาตนสมบูรณ์แล้ว ในแง่นี้ ถูตามคุณสมบัติ ๒ ประการของพระพุทธเจ้า ซึ่งชีวิตของคนทั่วไปก็ควรดำเนินตาม กล่าวคือ

๑. *อัตตัตถสมบัตติ* (หรือ *อัตตहितสมบัตติ*) ความถึงพร้อมหรือสมบูรณ์ด้วยประโยชน์ตน ... [น. ๑๕๗]

๒. *ปรัตถปฏิบัติ* (หรือ *ปรहितปฏิบัติ*) การปฏิบัติเพื่อประโยชน์ของผู้อื่น เมื่อพัฒนาชีวิตจนบรรลุประโยชน์ตนโดยสมบูรณ์แล้ว นอกจากตนเองจะดำเนินชีวิตได้ดีแล้ว ก็ยังทำให้เป็นผู้พร้อมที่จะบำเพ็ญประโยชน์แก่ผู้อื่นอย่าง

ได้ผลดีด้วย ...

[น. ๑๕๘-๑๕๙]

๓) มองในแง่คุณธรรมหลักของผู้ที่มีการศึกษา

[น. ๑๖๐]

... คุณธรรมหลักนั้นมี ๒ อย่างคือ

๑. ปัญญา (รู้) เป็นองค์ธรรมแกนของอัตตตถสมมติ คือ ความสมบูรณ์พร้อมแห่งประโยชน์ตน หรือ ความเจริญงอกงามของชีวิตที่พัฒนาสมบูรณ์จนเป็นอยู่ได้ด้วยดี มีปัญญาซึ่งสามารถใช้คุณสมบัติอื่นๆ ของชีวิตที่พัฒนาพ่วงตามกันมา ให้เป็นประโยชน์ได้อย่างเต็มที่ จนเป็นอัตตนาถะ ... [น. ๑๖๐-๑๖๑]

๒. กรุณา (รัก) เป็นองค์ธรรมแกนของปรัตถปฏิบัติ คือ การปฏิบัติบำเพ็ญเพื่อประโยชน์ของผู้อื่น หรือการช่วยผู้อื่นให้พัฒนาชีวิตของเขาเองจนเจริญงอกงามพอที่จะเป็นอยู่ได้ด้วยดี เป็นคุณสมบัติที่ทำให้เป็นโลกนาถะ หรือ ปรนาถะ ... [น. ๑๖๑]

... จุดหมายของชีวิตคืออะไร? ชีวิตนั้นต้องการพัฒนาไปจนถึงจุดหมายสูงสุด คือ อิศรภาพ อย่างที่วามมาแล้ว เพราะการพัฒนาไปนั้นก็มีจุดหมายที่อิสรภาพ และอิสรภาพก็มีความหมายเท่ากับ สันติ และ สุข สามคำนี้ ในทางพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นไวพจน์กัน คำว่า อิศรภาพ สันติ และสุข สามคำนี้ ทั้งหมดเป็นชื่อของนิพพานด้วย [น. ๑๖๔]

ต่อไป สังคมที่พึงปรารถนาเป็นอย่างไร? ในแง่หนึ่ง สังคมที่พึงปรารถนาย่อมเป็นสังคมที่เอื้ออำนวยให้แก่ละชีวิต หรือทุกชีวิตพัฒนาตัวของตนเองได้ จนเข้าถึงจุดหมายสูงสุดนั้น ... สังคมเป็นศูนย์รวมของชีวิตที่ร่วมกัน เป็นแหล่งผลประโยชน์ร่วมกันของทุก

คนทุกชีวิต ...

[น. ๑๖๕]

... ชีวิตนี้เป็นส่วนที่โยงมนุษย์เข้ากับธรรมชาติ ถ้าหากว่าการศึกษาเป็นการศึกษาเพื่อสังคมอย่างเดียวแล้ว เราจะลืมนองธรรมชาติ แล้วเราจะแยกตัวจากธรรมชาติ แต่ถ้ายังมองชีวิตอยู่ ชีวิตจะเป็นตัวโยงมนุษย์เข้ากับธรรมชาติ ฉะนั้น การศึกษาเพื่อชีวิตและสังคมก็เป็นอันว่าโยงไปถึงธรรมชาติด้วย เพราะชีวิตเป็นส่วนที่อยู่ในธรรมชาติ และเชื่อมสังคม มนุษย์กับธรรมชาติให้ถึงกัน

...

[น. ๑๖๖-๑๖๗]

... ชีวิตที่พึงปรารถนาเป็นอย่างไร? ชีวิตที่พึงปรารถนาก็ขอกล่าวรวบรัดสั้นๆ ในแง่ที่สัมพันธ์กับสังคมว่า คือ ชีวิตที่มีส่วนร่วมอย่างมีคุณค่าเกื้อกูลเป็นประโยชน์ต่อสังคม แต่พร้อมกันนั้นก็เป็นอิสระขึ้นต่อสังคมน้อยที่สุดเพราะอยู่ดีมีสุขได้ด้วยตัวของมันเอง เอาจากสังคมน้อยที่สุด แต่ให้แก่สังคม อย่างมีคุณค่าที่สุด สามารถเข้าถึงธรรมหรือธรรมชาติได้โดยไม่ถูกสังคมขัดขวาง [น. ๑๖๙]

... สังคมกำหนดคน หรือ คนกำหนดสังคม ...

... คนส่วนมากถูกสังคมหล่อหลอม แต่คนที่มีโยนิโส-มนสิการจะกลับเป็นผู้เปลี่ยนวิถีของสังคม และกำหนดสังคมได้ ...

[น. ๑๗๑]

ข้อคิดควรคำนึงในที่นี้ ก็คือ ถ้าการศึกษาทำได้แค่ปล่อยให้คนเป็นผลผลิตของสังคมอย่างเดียวแล้ว การศึกษาก็จะมีคุณค่าและความหมายน้อย คือว่า ทำหน้าที่บ่มพร่อง การศึกษาที่แท้จะต้องสามารถทำให้คนมีอิสรภาพ สามารถเป็นปัจจัยที่นำสังคมไปสู่ความดีงาม การศึกษาปลดปล่อยคน

และคนก็ปลดปล่อยสังคม

[น. ๑๗๒]

... คู่แย้งที่เป็นส่วนสมบูรณของการศึกษา [น. ๑๗๖]

๑. การศึกษาในส่วนหนึ่ง เป็น ตัวนำสังคม และการศึกษา
ส่วนหนึ่ง เป็นเครื่องสนองสังคม หรือเป็น ตัวตามสนองสังคม ...
การศึกษาจะต้องเป็นตัวนำการเปลี่ยนแปลง กำหนดค่านิยมและ
วิถีของสังคม เป็นตัวนำของการพัฒนา หรือนำทางการพัฒนา

[น. ๑๗๗]

๒. การศึกษาสองส่วน คือ ส่วนที่คงตัว กับ ส่วนที่ต้องปรับ
เปลี่ยน ส่วนที่คงตัว ก็คือส่วนที่เป็นเนื้อแท้ของการศึกษา ที่เกี่ยว
กับความเป็นมนุษย์ที่แท้จริงอะไรต่างๆ ดังได้กล่าวมาแล้ว ส่วนที่
ต้องปรับเปลี่ยน ก็ได้แก่ด้านภายนอกที่เป็นเปลือกของการศึกษา
ที่สนองความต้องการของสังคมเป็นส่วนใหญ่ ...

๓. การศึกษาสองด้าน คือ ด้านหนึ่ง ถือสังคมเป็นใหญ่ อีก
ด้านหนึ่งให้ความสำคัญแก่บุคคล หลักการสำคัญอย่างหนึ่งของ
การศึกษาที่สมบูรณ ก็คือ การให้ความสำคัญอย่างถูกต้องตาม
เป็นจริง ทั้งแก่สังคมและแก่บุคคลหรือปัจเจกชน ... [น. ๑๗๘]

๔. การศึกษาสองส่วน คือ ส่วนที่สนองจุดหมายสูงสุดของ
ชีวิต กับ ส่วนที่สนองจุดหมายรวมของมนุษยชาติ ...

[น. ๑๘๐-๑๘๑]

... จุดหมายปลายเปิดของอารยธรรมของมนุษย์นี้ จะต้อง
มาสัมพันธ์กับจุดหมายปลายปิดของชีวิตทุกชีวิต เพราะชีวิตที่จะ
เกิดเบื้องหน้าต่อไปในประวัติศาสตร์ข้างหน้าโน้นในอนาคต ทุก
ชีวิตมีปลายปิดทั้งนั้น [น. ๑๘๒-๑๘๓]